

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО**

№ 1 (21)

**КИЇВ
“ПОЛІТЕХНІКА”
2014**

УДК 32.001
УДК 316
УДК 340

Друкується відповідно до рішення Вченої ради Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”, № 9 від 6 жовтня 2014 року.

Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць. – Київ: ІВЦ “Політехніка”, 2014. – № 1 (21). – 146 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: І.П. Голосніченко – д. ю. н., професор (головний редактор); П.В. Кутуєв – д. с. н., професор (головний редактор); А.А. Мельниченко – к. філос. н., доцент (заступник головних редакторів); А.С. Радей – к. філос. н. (відповідальний секретар); Н.О. Майструк – к. с. н., доцент; В.А. Мисливий – д. ю. н., професор; В.Б. Євтух – член-кореспондент НАН України, д. іст. н., професор; В.С. Бакіров – д. с. н., проф., академік НАН України, зав. кафедри прикладної соціології, ректор Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; А.П. Горбачик – к.фіз.-мат. н., доц., декан факультету соціології КНУ ім. Т. Шевченка; Є.І. Головаха – д. філос. н., професор, зав. відділом методології та методів соціологічних досліджень Інституту соціології НАНУ; І.В. Девтеров – д. філ. н., В.М. Денисенко – д. політ. н., проф., зав. кафедри теорії та історії політичної науки ЛНУ ім. І. Франка; С.О. Макеєв – д. с. н., проф., зав. відділом дослідження соціальних структур Інституту соціології НАНУ; О.Г. Злобіна – д. с. н., проф., зав. відділом соціальної психології Інституту соціології НАНУ; Н.В. Костенко – д. с. н., проф., зав. відділом соціології культури та масових комунікацій Інституту соціології НАНУ; І.О. Кресіна – д. політ. н., професор; В.М. Кулик – д. політ. н., головний науковий співробітник відділу етнополітології Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; О.Д. Куценко – д. с. н., професор; Н.В. Костенко – д. с. н., професор, зав. відділом соціології культури та масових комунікацій Інституту соціології НАНУ; Є.Д. Лук'янчиков – д. ю. н., професор; Б.В. Новіков – д. філос. н., професор; В.М. Ніколаєвський – к. філос. н., професор; С.Ю. Римаренко – д. політ. н., професор; А.О. Ручка – д. філос. н., професор; О.І. Салтовський – д. політ. н., професор; Л.Г. Сокурняська – д. с. н., професор; О.В. Соснін – д. політ. н., професор; В.І. Судаков – д. с. н., професор; О.А. Фісун – д. політ. н., професор; Л.М. Хижняк – д. с. н., професор; Н.М. Цимбалюк – д. с. н., професор.

МІЖНАРОДНИЙ СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ: Є.І. Степанов – д. філос. н., професор, головний науковий співробітник Інституту соціології РАН, Президент Міжнародної Асоціації конфліктологів, Москва, РФ; Г. Дерлуг'ян – PhD з соціології, асоційований професор соціології та публічної політики філіалу Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі, ОАЕ; Є. Калюжнова – к. е. н., професор університету м. Редінг, Велика Британія, Директор Центру Євроазійських досліджень; С. Вітмор – PhD з політології, університет Оксфорд Брукс, Велика Британія; Ч. Сонг – PhD з політології, викладач університету м. Окленд, Нова Зеландія; Пітер Г. Соломон – професор політології, права та кримінології університету м. Торонто, Канада; Абель Полезе, Ph.D. in Social Sciences, старший науковий співробітник, Інститут політичних наук та врядування, Талліннський технологічний університет, Таллін, Естонія; Пал Тамаш, Ph.D. in Sociology, професор соціології Університету Корвінус, Будапешт, Угорщина; С.О. Нефьодов - к. фіз.-мат. н., д. істор. н., професор Уральського федерального університету, Єкатеринбург, РФ; А.В. Коротаєв - д. іст. н., завідувач Лабораторією моніторингу ризиків соціально-політичної дестабілізації Науково-дослідного університету "Вища школа економіки", Москва, РФ; М.А. Шабанова, д. с. н., проф., зав. кафедри соціально-економічних систем та соціальної політики Науково-дослідного університету "Вища школа економіки", Москва, РФ; Кімітака Мацузато - професор політичних наук Токійського університету, Японія; Моніка Еппінгер - PhD з антропології, викладач соціології права Університету міста Сент-Луїс, США; Н. М. Зарубіна - д. філос. н., професор кафедри соціології Московського державного інституту міжнародних відносин (університету) МЗС РФ; Ясюк Ева к.ю.н., Перший проректор Вищої торгівельної школи в Радомі (Польща).

© Національний технічний університет України
“Київський політехнічний інститут”, 2014

ISSN 2308-5053

ЗМІСТ

ПОЛІТОЛОГІЯ

Вишневська І.Г. Форми і функції стратегії стримування та залучення Китаю в зовнішній політиці США.....	7
Красножон В.Р. Сучасний погляд на політику Дж.Ф. Кеннеді у контексті протистояння з СРСР (1962 р.)...	12
Хома Н.М. Політичний перформанс як постмодерна форма соціального протесту	18
Цимбал Д.І. Структурування парламентської опозиції та особливості її функціонування в період 2010-2013 рр.	23

СОЦІОЛОГІЯ

Богданова О. В. Рівень та специфіка релігійності європейських суспільств: чи все ще має шанси на справдження теорія секуляризації?.....	31
Вестон К. The national state, modernization and globalizations: The Case of South Korea`s Transformation in the 1960s to early 1980s.....	48
Купрєєва Ю.О. Основні теоретико-методологічні підходи до вивчення протестної діяльності в зарубіжній соціології	60
Марценюк Т.О. «Я б хотіла, аби мої діти не знали, що таке циганська життя»: становище ромських громад в українському суспільстві	66
Мельниченко А.А., Акімова О.А. Проблеми і перспективи електоральної соціології в Україні	73

ПРАВО

І. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Голосніченко І.П. До проблеми запровадження в Україні кримінального проступку та відмежування його від адміністративного правопорушення.....	80
Кравчук О.О. Організація зворотного зв'язку в управлінні державною власністю на основі стандартизації обліку і контролю.....	84
Голосніченко Д.І. Набуття повноважень органами законодавчої та виконавчої влади.....	92
Борець Л.В. Правове регулювання державного внутрішнього контролю в системі МВС України.....	96
Качура О.А. Поняття адміністративних процедур державної реєстрації.....	101

Борець М.В.	
Поняття адміністративного нагляду в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.....	108
<i>II. ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА</i>	
Чепульченко Т.О.	
Особливості правового регулювання нормами теологічного спрямування.....	115
<i>III. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО</i>	
Єгорова В.С.	
Нормативно-правові гарантії суддів судів загальної юрисдикції за Конституцією України	121
<i>IV. ТРУДОВЕ ПРАВО</i>	
Дараганова Н.В.	
Зміст повноважень державних інспекторів праці України	126
<i>V. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС</i>	
Давидович І.І., Кіпран Ю.О.	
Проблеми кримінальної відповідальності за умисне вбивство з мотивів співчуття до потерпілого.....	131
Лушпієнко В.М.	
Свідок у кримінальному процесі ФРН.....	134
Реферати.....	138

CONTENTS

POLITICAL SCIENCE

Vyshnevskya I.G.

Forms and functions of strategy of containment and engagement of China in U.S. foreign policy.....7

Krasnozhon V.R.

Modern view on the policy of John F. Kennedy in the context of the confrontation with the USSR (1962).....12

Khoma N.M.

Political Performance as a Form of Postmodern Social Protest18

Tsymbal D.I.

Structuring the parliamentary opposition and the peculiarities of its functioning in 2010-2013.....23

SOCIOLOGY

Bogdanova O.

The Level and Specifics of Religiosity in European Societies: Does Secularization Theory Have Any Chances for Applicability?.....31

Weston C.

The national state, modernization and globalizations: The Case of South Korea's Transformation in the 1960s to early 1980s48

Kuprieieva I.

Theoretical and Methodological Approaches to the Study of Protest Activity in the Western Sociological Thought60

Martsenyuk T.O.

"I'd like my children do not know what is gypsy life": situation of Roma communities in the Ukrainian society.....66

Melnichenko A., Akimova O.

Problems and prospects of electoral sociology in Ukraine.....73

LAW

I. PROBLEMS OF ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

Holosnichenko I.P.

On the problem of implementation in Ukraine of criminal misconduct and distinguishing it from an administrative offense80

Kravchuk O.O.

Organization of feedback in state property management on the basis of standardization of accounting and control84

Golosnichenko D.I.

The acquirement of authorities by legislative bodies and executive power92

Borets L.V.

Legal regulation of the governmental internal control in the Internal Affairs system of Ukraine.....96

Kachura O.A.	
Concept of administrative procedures of state registration	101
Borets M.V.	
The concept of administrative supervision in the area of prevention and counteraction to legalization of profits, obtained in criminal way (money laundering).....	108
<i>II. THEORY OF THE STATE AND LAW</i>	
Chepulchenko T.O.	
Peculiarities of legal regulation in the countries of the religious right.....	115
<i>III. CONSTITUTIONAL LAW</i>	
Iegorova V.S.	
Regulatory and legal guarantees of judges of courts of general jurisdiction under the Constitution of Ukraine.....	121
<i>IV. LABOUR LAW</i>	
Daraganova N.V.	
Authority labour officers of Ukraine	126
<i>V. CRIMINAL LAW AND PROCEDURE</i>	
Davidovich I.I., Kipran Y.O.	
Problems of criminal for murder with the motive of compassion for the victim	131
Lushpiyenko V.M.	
Regulatory and legal guarantees of judges of courts of general jurisdiction under the Constitution of Ukraine	134
Abstracts.....	138

УДК 327 (73+510)

ФОРМИ І ФУНКЦІЇ СТРАТЕГІЇ СТРИМУВАННЯ ТА ЗАЛУЧЕННЯ КИТАЮ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США

Вишнеvsька І.Г.

аспірантка

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

У статті розглянуто форми американської стратегії стримування та залучення КНР, зміни яких зумовлені трансформацією американсько-китайських відносин від конгейджменту до «відповідального учасника» та «стратегічного запевнення». Виокремлено основні функції стратегії стримування та залучення; здійснено їх порівняльну характеристику в залежності від обраних форм впливу.

В статье рассмотрены формы американской стратегии сдерживания и привлечения КНР, изменения которых обусловлены трансформацией американско-китайских отношений от конгейджмента к «ответственному участнику» и «стратегическому заверению». Выделены основные функции стратегии сдерживания и привлечения; осуществлена их сравнительная характеристика в зависимости от выбранных форм воздействия.

The forms of the U.S. strategy of containment and engagement of China, that changes are caused by transformation of US-China relations from conagement to «responsible stakeholder» and «strategic reassurance», have been examined. The main functions of the strategy of containment and engagement have been determined; their comparative characteristics have been conducted depending on the chosen forms of influence.

Ключові слова: США, КНР, стратегія стримування та залучення (конгейджмент), хеджінг, конструктивне залучення, відповідальний учасник, стратегічне запевнення.

Постановка проблеми. Зовнішньополітична стратегія США щодо стримування та залучення КНР стала визначальною у формуванні американсько-китайських відносин з часів президентства Б. Клінтона і залишається такою донині. Це зумовлює необхідність дослідження її основних форм та функцій з метою надання оцінок стану розвитку системи міжнародних відносин та корегування внутрішньої та зовнішньої політики України відповідно до світових тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемою визначення та аналізу форм стратегії стримування та залучення працювали здебільшого зарубіжні фахівці, серед яких варто виділити З. Халілзада, А. Шульські, С. Лоуренс, Т. Лума та ін. Трансформація досліджуваної стратегії та її функції є об'єктом наукового пошуку основних американських «мозкових центрів» «RAND Corporation», «Heritage Foundation», «Congressional Research Service» тощо, які є формотворчими зовнішньополітичного курсу США.

Мета статті – дослідити функції варіабельних форм стратегії стримування та залучення КНР та їх вплив на американсько-китайські відносини..

Стратегію стримування та залучення («конгейджмент») в американсько-китайських відносинах доцільно дослідити перш за все на рівнях змісту, причини виникнення, форм впливу та їхніх функцій. Таке розмежування необхідне внаслідок наявності на кожному із зазначених етапів специфічних особливостей об'єкта дослідження. Перш ніж перейти до аналізу фундаментальних теоретичних положень, які характеризують суть стратегії конгейджмент, до характеристики її форм та функцій, необхідно розглянути основні причини виникнення зазначеної стратегії в зовнішній політиці США.

Після розпаду СРСР, у системі міжнародних відносин безумовним лідером стають Сполучені Штати Америки. Однак на політичній арені з'являється різко набираючий економічні потуги майже 1,4-мільярдний за чисельністю населення Китай, до того ж комуністичний, з нарощуванням військового потенціалу та амбіціями на регіональне лідерство. Зіткнення національних інтересів США та КНР зумовлює реакцію Сполучених Штатів, внаслідок чого з'являється стратегія конгейджмент, яка поєднала елементи класичної доктрини стримування (containment) та залучення (engagement) [1, Р. 72]. Синтезувати ці полярні парадигми вперше запропонували представники корпорації «Ренд» в кінці ХХ – на початку ХХІ століття.

З. Халілзад визначив стратегію «конгейджмент» як поєднання «солодкого та кислого»; у його трактовці конгейджмент – це комплементарність концепцій стримування та інтеграції

(congaagement = containment + engagement) [2, Р. 8]. Серед аналітиків впроваджена політика отримали ще назву «кнута та пряника», а також «пильного спостереження та застереження».

Серед форм впливу стратегії конгейджмент доцільно назвати залучення, конструктивне залучення, конкуперація, стримування, зокрема, хеджинг (hedging – hedge strategy). Досліджуючи стримування, деякі вітчизняні та російські науковці внаслідок некоректного перекладу з англійської мови помилково ототожнили «containment» з «deterrence», хоча ці категорії кардинально різняться: «containment» – це утримування супротивника в певних територіальних межах, а «deterrence» – дія на опонента шляхом превентивних погроз. Американський професор політичних наук Принстонського університету Ян Шапіро в книзі «Контейнмент» пояснював стримування як «стратегію останнього засобу спасіння» [3, С. 34]. У межах «стримування», Сполучені Штати використовують стратегію хеджинг, або як ще її називають «стратегічне оточення», «огороження». Хеджинг є дериватом стратегії А. Мехена «анаконда». Створивши мережу стратегічного співробітництва та систему військових союзів по периметру кордонів КНР, кільце анаконди повинне остаточно зімкнутися, зменшивши можливості Китаю.

У дослідженні варто зупинитися також на формі взаємовідносин між США та КНР, яка не відноситься ні до «стримування», ні до «залучення», а є результатом їх синтезу. Таким поняттям є «конкуперація».

Конкуперація (cooperation) – поєднання кооперації та конкуренції. Цей термін вів американський бізнесмен Р. Нурда, згідно з принципами якого компанії, які, як правило, конкурують одна з одною, будуть також співпрацювати.

Професори Гарвардської школи бізнесу А. Брандербургер і Б. Нейлбафф далі розвинули теорію співпраці конкурентів; використавши теорію ігор, знайшли ефективну точку зору в комбінації конкуренції і співпраці. Науковці радять розглядати відносини між конкурентами як «гру, але не спортивну, бо це не покер чи гра в шахи, де повинен бути переможець і програвший. Твій успіх не вимагає провалу інших – може бути багато переможців» [4, Р. 5]. А. Брандербургер і Б. Нейлбафф метафорично порівнюють співробітництво з процесом випічки пирога, а конкуренцію – з відрізанням свого шматка.

У стратегії стримування та залучення одночасно закладені статична та динамічна стабільності. «У статичній моделі все визначав принцип ізоляції потенційно конфліктних устремлінь, а в динамічній – логіка множення співпадаючих. Суперечності не обов'язково потрібно було ізолювати одну від іншої, вони могли стикатися і взаємодіяти, будучи урівноваженими загальними інтересами, що пов'язують держави» [5, С. 170].

Стратегія стримування та залучення з одного боку має формувати та розширювати співпадаючі устремління країн (динамічна стабільність), а з другого – уникати потенційно гострих кутів (статична стабільність). Отож, на практиці Сполучені Штати з одного боку підтримували вступ Китаю до СОТ, надавали йому статус найбільшого сприяння в торгівлі, а з другого – гостро критикували Китай за недотримання прав людини, але без пропозицій накладання санкцій.

Стратегія конгейджмент має три основні функції: зберегти очікування, притаманні політиці залучення; не допустити того, щоб Китай перетворився на ворога; а також зашкодити можливості КНР кинути виклик американським інтересам. Для конгейджменту іманентним є продовження залучення Китаю, адаптація його до існуючої міжнародної системи, переорієнтація посадовців КНР на ціннісні демократичні парадигми, демонстрація Сполученими Штатами могутності задля того, щоб недемократичні сили усвідомили безперспективність власного виклику.

Відповідно з розробками теоретиків конгейджменту, усі відносини з Китаєм повинні базуватися на взаємності, якщо ж офіційний Пекін почне виходити за рамки американських інтересів, то США дасть адекватну відповідь.

Стимування, як форма впливу американської стратегії конгейджмент, передбачає: по-перше, посилення можливостей США та їхніх союзників; по-друге, експортний контроль, який би обмежив доступ офіційного Пекіна до західних технологій. З цією ціллю Сполучені Штати підписали угоди між країнами-союзниками щодо обмеження доступу КНР до технологій новітніх балістичних та крилатих ракет, ракет класу «повітря-повітря», зенітних ракет, протикосмічних систем тощо. У США внесли поправку щодо надання президенту інструментів, необхідних для недопущення попадання на поле бою західних технологій, які могли б бути використані проти Сполучених Штатів, у тому числі право президента США вводити санкції проти іноземних фірм-постачальників зброї до Китаю, а також урядів, що займаються такими постачаннями. Така необхідність була спричинена рядом незкоординованих дій. За даними Пентагону, китайська сторона активно закуповувала техніку «подвійного призначення» в Великій Британії, Італії, США, Франції.

Для недопущення китайського посилення в регіоні, США не підтримують об'єднання КНР з Тайванем. Тим паче, що населення демократичного Тайваню критично ставиться до об'єднання з авторитарним Китаєм [6, Р. 232].

Парадокс геополітичної ситуації в Східній Азії та АТР полягає в тому, що якщо вплив США в регіоні слабшати, політичний вакуум негайно спробують заповнити інші країни. Ймовірним претендентом є недемократичний Китай. Тож закономірною стає популярність в США стратегії превентивного стримування Китаю, що передбачає шляхи укріплення прагматичних регіональних союзів, нарощування військового потенціалу тощо. «Акт про стратегію шовкового шляху» сенатора С. Браунбака, ухвалений в 1999 році Конгресом США, став політичним інструментом американського просування в регіоні. Акт має особливу стратегічну цінність з огляду на інтереси національної безпеки Сполучених Штатів.

Адепти стратегії стримування Китаю наполягають перш за все на підтримці Тайваню, наприклад, республіканець Р. Доул висловлював думку щодо доцільності врахування очевидних прагнень офіційного Пекіна збільшити свій військовий наступальний потенціал на тайваньському напрямі, тому США просто зобов'язані надати Тайваню новітні оборонні озброєння, зокрема системи протиракетної оборони і підводні човни. Крім того, Доул закликав до негайного початку розробки і спорудження регіонального комплексу ПРО (Theater Missile Defense – TMD) для АТР. Особливістю є те, що у фінансуванні та реалізації проекту повинні брати участь не тільки Сполучені Штати, але і їхні головні союзники – Японія, Південна Корея і Тайвань. «Програма захисту тихоокеанської демократії», за переконаннями Доула, змогла б гарантувати стабільність у регіоні навіть за умов зростаючих китайських амбіцій.

Згідно з запропонованою політичною програмою С. Ятса, експерта консервативного «мозкового тресту» Heritage Foundation, Сполучені Штати мають збільшити об'єми постачань на Тайвань оборонних озброєнь, зокрема систем ПРО; перейти до однозначної підтримки членства Тайваню у всіх міжнародних організаціях, включно з ООН; проявляти симпатії до демократичного Тайваню [7].

Та розробки Р. Доула та С. Ятса передбачають форми впливу, які не відповідають стратегії стримування та залучення, вони – з класичної стратегії стримування, функції якої різняться з функціями стратегії конгейджмент.

Між парадигмами стримування та конгейджмент існують принципові відмінності: якщо стримування передбачає заохочення Тайваню до проголошення ним незалежності, то конгейджмент – ні. Зростаюча економічна взаємозалежність між Тайванем і КНР має деструктивізувати ідею проголошення незалежності Тайваню, оскільки цей різкий крок лякає більшу частину тайваньських ділових кіл. Якщо Китай стане дружньою демократичною силою, то американська політика сприятиме возз'єднанню. Цей варіант розвитку подій найбільше підтримують і в Тайвані.

Ефективна політика США щодо Тайваню лежить між двозначністю та результатом. Політмейкери прийшли до стратегічної двозначності, оскільки не обрали роль остаточного арбітра боротьби між Тайбеєм та Пекіном [8, Р. 186-188].

У конгейджменті не визначені деякі твердження про майбутнє КНР, наприклад, чи зможе Китай, інтегрований в міжнародну систему, кинути виклик американській глобальній гегемонії. Та ця стратегія ставить фундаментальний вибір перед китайськими посадовцями: або співпрацювати в межах діючої міжнародної системи, отримуючи з цього зиск, або кинути виклик світовому порядку та переслідувати мету регіональної гегемонії.

Якщо Китай обере співробітництво в межах діючої міжнародної системи і стане більш демократичним, то ця політика еволюціонує у взаємне пристосування і співпрацю. Якщо ж КНР стане ворожою силою, схильною до регіональної гегемонії, то ця політика еволюціонує у стримування [9].

Економічна взаємозалежність робить будь-який потенційний конфлікт небажаним для обох сторін, а значить і менш вірогідним. Тому американське залучення забезпечує китайську владу додатковими стимулами [10, Р. 134].

Колишній держсекретар США Джеймс Бейкер закликав до поглиблення економічних зв'язків Китаю з усім світом, зазначаючи, що зовнішня торгівля та інвестиції будуть гарантувати КНР стабільність. Сенс ідеї Дж. Бейкера полягала в тому, що хоча китайський уряд залишатиметься авторитарним, однак КНР потроху долучиться до світових норм і почне діяти як розсудливий та відповідальний учасник міжнародної системи, і прийде час, коли для Китаю стануть звичними сучасні міжнародні правила гри, і він зрозуміє переваги, які може надати сучасна система, наприклад, військово-політична стабільність, можливості міжнародної торгівлі, доступ до іноземного капіталу та ресурсів.

Стратегія США щодо стримування та залучення Китаю передбачає трансформацію американсько-китайських відносин, зокрема, пропонується ряд ключових концептів:

«конструктивне залучення», «відповідальний учасник» («responsible stakeholder»), «стратегічне завірення» («strategic reassurance»).

«Конструктивне залучення», яке набуло чинності за другого президенства Клінтона, було проміжним варіантом між «стримуванням» і «умиротворенням» [11]. «Конструктивне залучення» передбачало досягнення балансу між конструктивною взаємодією з Китаєм в цілях сприяння економічній модернізації і розвитку КНР з тим, щоб вона перетворилася на відкритіше і плюралістичне суспільство. «Комплексне залучення» передбачало як додатковий результат свого впровадження – покращення прав людини в Китаї [12, Р. 34].

Концепт «відповідального учасника», висунутий в 2005 році колишнім заступником держсекретаря США Робертом Зелліком, передбачав як «залучення», так і «стримування», а саме:

- максимально інтегрувати КНР в існуючу систему міжнародних відносин, а також в структуру сучасних міжнародних інститутів, таких як МВФ, СБ тощо;
- змусити Китай поводитися у відповідності з міжнародними нормами;
- сприяти поступовій трансформації політичної системи КНР;
- переорієнтувати китайських посадовців на демократичні цінності;
- спільно вирішувати проблеми, які пов'язані з загрозами Північної Кореї, ядерного Ірану, тероризму, злочинністю, глобальним потеплінням, виснаженням ресурсів та ін.;
- інтегрувати КНР в міжнародний ринок енергоносіїв і, водночас, обмежити його присутність в тих місцях Африки, Південно-Східної Азії, Латинської Америки та інших регіонах, які представляють для США національний інтерес;
- відстоювати свої інтереси в просторі між західною частиною Тихого океану, Південною Азією і Індійським океаном з ціллю недопущення регіонального лідерства Китаю;
- продовжувати тиснути на КНР з метою припинення штучного заниження курсу юаня;
- не відміняти ембарго на поставки зброї до Китаю тощо.

Сполучені Штати застосовують до КНР одночасно зі стратегією «відповідального учасника» кардинально протилежну – «хеджінг». Ці стратегії доповнюють одна одну. Варіації форм впливу зовнішньої політики США щодо Китаю постійно змінюються, хоча схема кожної нової стратегії виплітається лише з двох базових принципів – стримування та залучення. Наприклад, у 2009 році колишнім першим заступником держсекретаря США Дж. Стейнбеком було проголошене «стратегічне запевнення» (strategic reassurance) [13], що передбачало розвиток всебічного співробітництва / партнерства обох держав. Деякі експерти вважають, що відбулася нова трансформація конгейджменту, тобто, перехід від стримування та залучення, – до політики пристосування Сполучених Штатів до зростаючої ролі Китаю внаслідок неможливості протистояти цьому процесу. Брахма Челлані, професор стратегічних досліджень Центру політичних досліджень в Нью-Делі, зазначав: «Стратегічне запевнення» насправді дало сигнал про намір США пристосуватися до амбіцій Китаю» [14].

Отож, на перший план в американсько-китайських відносинах виходять питання безпеки та торгівлі, другорядними стають ревальвація юаня, проблеми демократії та прав людини. Хоча китайці характеризують «стратегічне запевнення» як «оновлену» доктрину стримування. Ден Стейнбок, науковий співробітник Шанхайської академії міжнародних досліджень, вважає, що Сполучені Штати потребують КНР у подоланні економічних проблем та у вирішенні безпекових питань; звинувачення ж Китаю у власних економічних бідах є не частиною рішення проблеми, а частиною самої проблеми [15].

Висновок. Стратегія конгейджмент включає в себе різні форми впливу: як синтезовані полярні (стримування та залучення), так і похідні від них, що стало наслідком трансформації американсько-китайських відносин. Функції форм впливу стратегії стримування та залучення спрямовані, з одного боку, на інтеграцію КНР, на взаємозалежність економік США та Китаю, а, з другого боку, – на вирішення проблем, пов'язаних з порушенням прав людини в КНР, з нарощуванням його оборонного потенціалу, підвищенням глобальної та регіональної ролі.

Література

1. Khalilzad, Z., Shulsky, A. The United States and a Rising China: Strategic and Military Implications. – Washington, D.C.: RAND, 1999. – 134 p.
2. Khalilzad Z. M. Congage China. – Washington, D.C.: RAND, 1999. – 111 p.
3. Shapiro, Ian. Containment: Rebuilding a Strategy against Global Terror. – Princeton: Princeton University Press, 2007. – 192 p.
4. Brandenburger A. M., Nalebuff B. J. Co-Opetition: A Revolution Mindset That Combines Competition and Cooperation: The Game Theory Strategy That's Changing the Game of Business. – New York: Doubleday, 1997. - 304 p.

5. Богатуров А.Д., Косолапов Н.А., Хрусталеv М.А. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. - М.: НОФМО, 2002. - 390 с.
6. Kynge, James. China shakes the world: a titan's rise and troubled future – and the challenge for America. – Boston, New York: Houghton Mifflin Company, 2006. – 270 p.
7. Yates, Stephen. The Taiwan Relations Act after 20 years: keys to past and future success // The Heritage Foundation Backgrounder. – No. 1272. – 16 April. – 1999. – http://thf_media.s3.amazonaws.com/1999/pdf/bg1272.pdf. – 21.09.2006.
8. Dangerous Strait: The U.S.-Taiwan-China Crisis/ Ed. by Nancy Bernkopf Tucker. – New York: Columbia University Press, 2005. – 272 p.
9. Khalilzad, Zalmay M. Sweet and Sour: Recipe for a New China Policy // RAND Corporation Provides Objective Research Services and Public Policy Analysis. - <http://www.rand.org/publications/randreview/issues/rr.winter.00/sweet.html>. - 17.05.2005.
10. Yahuda, Michael. Hong Kong: China's Challenge. – London & New York: Routledge, 1996. – 184 p.
11. Lawrence S., Lum T. U.S.–China Relations: Policy Issues. March 11, 2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://assets.opencrs.com/rpts/R41108_20110311.pdf
12. Santoro, Michael A. Profits and Principles: Global Capitalism and Human Rights in China. – Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2000. – 256 p.
13. James Steinberg: Speech on Administration's Vision of the U.S.–China Relationship [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.humanrights.gov/2011/04/05/james-steinberg-speech-on-administrations-vision-of-the-u-s-china-relationship/>
14. Chellaney, Brahma. Asia After Obama // Project Syndicate [Электронный ресурс]. – 2010. – 19 November. – Режим доступа: <http://www.project-syndicate.org/commentary/asia-after-obama>
15. Steinbock D. Two Policies, One Agenda: How 2012 Elections May Endanger US-China Relations [Электронный ресурс]. – 2012. – 23 March. – Режим доступа: <http://www.chinausfocus.com/foreign-policy/two-policies-one-agenda-how-2012-elections-may-endanger-us-china-relations>

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПОЛІТИКУ ДЖ. Ф. КЕННЕДІ У КОНТЕКСТІ ПРОТИСТОЯННЯ З СРСР (1962 Р.)

Красножон В. Р.

*студентка кафедри міжнародних економічних відносин та бізнесу
Національний авіаційний університет*

Стаття присвячена аналізу діяльності Президента Дж. Ф. Кеннеді за часів Карибської кризи 1962 р., який базується на використанні нових документів, отриманих з Архіву національної безпеки США та особистих архівів політичних діячів. Також автор зосереджує увагу на розгортанні відносин з СРСР, які б могли призвести до початку Третьої світової війни.

Статья посвящена анализу деятельности Президента Дж. Ф. Кеннеди во времена Карибского кризиса 1962 г., который основывается на использовании новых документов, полученных с Архива национальной безопасности США и личных архивов американских политических деятелей. Также автор концентрирует внимание на развертывании отношений с СССР, которые могли бы привести к началу Третьей мировой войны.

The article analyzes the political activity of the President John F. Kennedy during the Cuban Missile Crisis of 1962, which is based on the use of new documents, got from the National Security Archive and personal archives of American politicians. Also the author focuses attention on expanding relations with the USSR, which could lead to the beginning of the Third World War.

Ключові слова: Дж. Ф. Кеннеді, США, Карибська криза, Ф. Кастро, М. Хрущов.

Постановка проблеми. Політичні зміни, які відбулися протягом другої половини ХХ ст., вплинули на формування нового світоустрою. Головними його ознаками є політичне та економічне протистояння двох ядерних наддержав – США та СРСР, а також реальна загроза військового зіткнення, наслідком якого стало б розгортання Третьої світової війни. Події, які датуються 1962 р., змусили переконати всю світову спільноту в можливості настання ядерної катастрофи. Завдяки Карибській кризі відбувся перегляд глобальних питань та встановлених пріоритетів різних націй.

Американсько-радянське протистояння наклало гриф секретності на більшу частину документів того часу. Мала кількість наукових праць не давала можливості достовірно проаналізувати дії США та СРСР, а зокрема – політику Дж. Ф. Кеннеді у ході протистояння з СРСР.

Як відомо, у перших наукових дослідженнях ядерна зброя розглядалася саме як засіб ведення війни. Проте завдяки покращенню відносин між двома наддержавами та оприлюдненню раніше засекречених документів (з Архіву національної безпеки США та особистого архіву родини Кеннеді) вдалося по-новому поглянути на дії двох політичних діячів та виявити всі можливі способи стримування противника від ядерного нападу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове підґрунтя для сучасних досліджень політики Дж. Ф. Кеннеді у контексті протистояння з СРСР закладено у працях американських дослідників Л. Ченга та П. Корнблаха, які наприкінці 90-х рр. випустили перший збірник документів з Архіву національної безпеки США. Книга представляє собою шестирічний проект зі збору матеріалу, який мав відношення до Карибської кризи.

Подальшим дослідженням питання щодо ядерного протистояння США та СРСР займалися такі видатні науковці: А. Феклісов, Г. Корнієнко, С. Мікоян, З. Грибков, А. Чубарьян, О. Хлобустов, А. Добринін та ін.

Цілі статті: провести ретельне дослідження Карибської кризи, окремий аналіз політики Дж. Ф. Кеннеді, використовуючи при цьому розсекречені документи з Архіву національної безпеки США та особистих архівів політичних діячів.

Основний зміст статті та обґрунтування отриманих наукових результатів. Протягом жовтня 1962 р. весь світ слідкував за ракетно-ядерним протистоянням між США та СРСР. Цей короткий період часу отримав назву «Карибська криза» (в США – «Кубинська ракетна криза»). Не так давно відбувся її ювілей, після якого була опублікована низка нових, раніше невідомих документів, що стосувалися таємних переговорів між Дж. Ф. Кеннеді та членами Ради національної безпеки. У 2012 р. на інтернет-ресурсі Архіву національної безпеки при університеті Дж. Вашингтона були розміщені документи з фондів Пентагону, Об'єднаного комітету начальників штабів (КНШ) США, Державного департаменту США, а також американських розвідувальних структур та урядових агентств.

Надані документи свідчать про неодноразові спроби голови КНШ генерала М. Тейлора вмовити Дж. Ф. Кеннеді почати повномасштабне військово-вторгнення на Кубу за допомогою

морських та повітряних сил. Була підрахована приблизна кількість втрат, які понесуть американські війська протягом перших днів. У меморандумі голови КНШ від 2 листопада 1962 р. зазначалось, що протягом перших 10 днів атаки кількість жертв з боку американців становитиме 18500 солдатів. Це число могло значно збільшитись при застосуванні Радянським Союзом тактичної ядерної зброї. Відомо, що на той час у його власності перебувало майже 100 тактичних ядерних боєзарядів.

Для подальшого вивчення було передано документи Державного департаменту США і Центрального розвідувального управління (ЦРУ). Їх кількість складає більше 40 екземплярів. Проте деякі аналітики вказують, що більшість документів зовнішньополітичного та оборонного відомств є закритими для загального доступу. Історики підкреслюють, що висвітлення нової інформації про Карибську кризу на дає приводу переписувати історію, але допомагає краще зрозуміти думки та позиції ключових постатей, які увійшли в історію.

Деякі документи належали Р. Кеннеді (братові Дж. Ф. Кеннеді, який у часи Карибської кризи обіймав посаду генерального прокурора). Один із них датується 1964 р. та змальовує у загальних рисах план нападу та вбивства кубинського лідера Ф. Кастро, його брата Рауля та Че Гевари із залученням мафії. За вбивство першого політичного діяча передбачалася винагорода у розмірі 100 тис. дол. США, за двох інших – по 20 тис. дол. США.

Серед паперів високою значущістю характеризуються доповідні записки генерала М. Тейлора, які містять детальну інформацію про всі можливі ризики, що могли виникнути в США, та секретне листування Пентагону. В останньому документі описується, як саме можна було провести операцію, щоб ошукати Москву та одночасно запевнити в тому, що США готові в будь-яку хвилину нанести удар по Кубі. Дана операція була продумана, щоб тривалий час утримувати супротивника в постійній напрузі. Також вона мала вплинути на марне розтрачання його дорогоцінних ресурсів.

За підрахунками Пентагону, на протистояння довкола Куби у 1962 р. було витрачено 165 млн. дол. США (за сучасними підрахунками - 1,4 млрд. дол. США). Проте витрати Радянського Союзу на захист кубинців залишаються невідомими. Американські дослідники сподіваються отримати найближчим часом подробиці з російських джерел та очікують оприлюднення закритих документів Міністерства оборони СРСР та ін. радянських відомств.

Було підтверджено той факт, що на Дж. Ф. Кеннеді постійно здійснювався тиск з боку військових, які дозволяли собі зневажливе ставлення по відношенню до нього та демонстрували своє невдоволення його діяльністю. Були опубліковані аудіозаписи засідань Президента США з членами Ради національної безпеки, які були проведені в Білому домі у жовтні 1962 р. [6]. Стало зрозумілим, що не тільки військові генерали, а й майже всі радники намагались вплинути на зовнішню політику Дж. Ф. Кеннеді. Вони спонукали розпочати військове вторгнення на Кубу та ліквідувати проблему. ЦРУ не володіло інформацією щодо кількості радянських військ, які перебували в Кубі, та не знало про число розміщених на той час тактичних ядерних боєзарядів. Таким чином, оприлюднені записи підтвердили те, що Президент США негативно відреагував на пропозицію радників та виступав за мирні переговори з радянським лідером. Так Дж. Ф. Кеннеді вдалося підкреслити важливість підтримання миру будь-якими можливими засобами.

На сьогоднішній день простежується зовсім інша позиція США, яка полягає в тому, щоб висунути супротивнику ультиматум. Можна констатувати той факт, що американці почали нехтувати раніше отриманим досвідом.

Варто проаналізувати ряд подій, які передували кризі та вплинули на подальший хід історії, свідченням чого є загострення відносин між США та СРСР. На початку 1960-х рр., після введення економічної блокади з боку США, Радянський Союз став головним зовнішньоторговельним партнером Куби. Почалися поставки радянської нафти, збільшився рух робочої сили у галузі сільського господарства та промисловості, відбулися значні капіталовкладення.

У 1960 р. США вдалось розмістити на території Туреччини власні ядерні ракети середньої дальності польоту, що викликало обурення Москви. Вдала стратегічна позиція дозволяла американцям контролювати великі радянські території, до того ж швидкість запуску та досягнення цілі у даного озброєння була мінімальною [8]. Такі дії зумовили таємне розміщення радянських ядерних ракет на території Куби, відстань від якої до берега США становила всього 150 км (рис. 1).

У своїй заяві, яка датується 1992 р., Ф. Кастро зазначив, що радянські військові бази мали великий політичний вплив на імідж усієї Куби. Розміщення ядерної зброї мало скріпити соціалістичний табір та покращити баланс сил [5]. Кубинський лідер був зацікавлений у допомозі М. Хрущову, оскільки постійно перебував у центрі американських провокацій: Америка відкрито готувала план вторгнення до Куби та були спроби усунути кубинського

лідера з посади. Радянський Союз був налаштований захищати острів, як раніше Америка захищала своїх союзників на території Західного Берліну.

Довгий час Вашингтон наглядав за діями СРСР на Кубі. Дж. Ф. Кеннеді відправив літаки-розвідники, проте нічого підозрілого не було помічено. Наявність ядерної зброї була помічена місцевими жителями, до числа яких входили й американські агенти. Згодом були зроблені фотографії, які розвіяли останні сумніви, що Куба стала ще однією стратегічною радянською базою. Комітет запропонував Дж. Ф. Кеннеді розпочати військові дії, або ж організувати військово-морську блокаду. Але Президент розумів масштабність таких дій, а також той факт, що це може спричинити початок Третьої світової війни. Він був абсолютно неготовий взяти на себе відповідальність за прийняття таких рішень, проте виступив з публічною заявою, що будь-який акт агресії з боку СРСР розглядатиметься як початок війни. Як згадував колишній міністр оборони США Р. Макнамара, повертаючись додому у ніч на 27 жовтня, він не сподівався дожити до кінця наступного тижня [3].

Мал. 1. Радіус покриття радянських ракет, які були розміщені на Кубі.

Після двотижневих переговорів сторони все ж таки змогли домовитись між собою. Американці пообіцяли не вторгтися в Кубу та залишити при виконанні своїх повноважень Ф. Кастро. Радянський Союз отримав бажане та розпочав вивезення ракет. Не дивлячись на те, що протягом десятиліть американський водний простір гарантував неможливість іноземного військового удару, світова спільнота піддалася сумнівам щодо могутності США [7]. Через деякий час адміністрація Дж. Ф. Кеннеді зробила все можливе, щоб запевнити власний народ, що М. Хрущову не вдалося залякати Президента США, а навіть навпаки: радянський лідер був змушений прибрати ракети через значні військові переваги американців та сталеву волю їхнього лідера. Населення США і досі погоджується з думкою, що Дж. Ф. Кеннеді нічим не довелося поступитися заради перемоги, яка стала орієнтиром для зовнішньої політики країни, хоча насправді конфлікт між країнами завершився саме завдяки взаємним поступкам.

Невірне уявлення американців про хід подій у часи Карибської кризи закріпилось у їх сучасному політичному мисленні. Проте особистою заслугою Президента США варто вважати припинення ескалації конфлікту до найбезпечніших меж. Як згодом сказав Дж. Ф. Кеннеді: «Мене не так непокоїть перша сходи́нка, як те, що обидві сторони сприятимуть ескалації на четверту і п'яту, а до шостої ми не дістанемося тільки тому, що нікому буде це зробити» [2].

Радянський розвідник А. Феклісов у своїй праці під назвою «За океаном і на острові: Записки розвідника» (1994 р.) розповідає, що кубинський народ за підтримки політичного лідера Ф. Кастро був готовий боротися до останньої краплі крові. Битва мала бути жорстокою і довготривалою. Окрім того, в СРСР була можливість нанести взаємний удар тільки вже в іншому регіоні світу [7]. Скоріше за все, це мав бути Західний Берлін, який перебував під захистом США. А. Феклісов згадує процедуру проведення «підкилимних» переговорів між двома сторонами, в які він був залучений. Політичному оглядачеві найбільшої американської телекомпанії Дж. Скаллі було доручено передати листа від Президента США, в якому зазначались наступні умови врегулювання кризи. Згодом у Вашингтоні відбулася зустріч між радянським послом А. Добриніним та Р. Кеннеді. Останній заявив, що Дж. Ф. Кеннеді може надати гарантії щодо ненападу на Кубу та зняття блокади. Більше того, Р. Кеннеді запевнив, що задля врегулювання відносин між сторонами найближчим часом буде вирішене питання розміщення американської ядерної зброї на території Туреччини [4]. Довгий час уряд США тримав у секреті домовленості з М. Хрущовим щодо виведення ракет з її території, оскільки не міг продемонструвати громадянам власної країни прояв слабкості перед Радянським Союзом. Ця інформація була оприлюднена лише у 1982 р., проте радники Президента зазначили, що Дж. Ф. Кеннеді планував прибрати ракети ще до початку конфлікту, тим самим зменшуючи в очах народу поразку США.

До речі, у самий розпал Карибської кризи американський лідер збирався оголосити власному народу про широкомасштабне вторгнення на територію Куби. Папір із заготовленим текстом було знайдено в архіві президентської бібліотеки, яка знаходиться у штаті Массачусетс. Разом із ним лежали особисті папери Р. Кеннеді. У проекті звернення до народу говорилося, що Президент США «з усією важкістю на серці» зобов'язаний оголосити про вторгнення на Кубу (рис. 2). Науковці впевнені, що подібний крок став би сигналом для атаки у відповідь з боку СРСР, а надалі – для розгортання Третьої світової війни [9].

Єдиною незадоволеною стороною залишилась Куба. Пошуки кращих рішень та обмін посланнями між М. Хрущовим та Дж. Ф. Кеннеді відбувалися без врахування інтересів Ф. Кастро. Інформація про останні події взагалі надійшла через третю особу. Сам Ф. Кастро не довіряв словам американського лідера, який гарантував недоторканість Куби. Було витрачено немало зусиль, щоб переконати його не створювати перешкод при виведенні радянських ракет з території.

У 2012 р. відома німецька газета Die Welt опублікувала статтю, у якій надавалися свідчення про підготовку до Третьої світової війни з боку кубинських військ. У самий розпал кризи Ф. Кастро взяв на службу колишніх офіцерів нацистських дивізій СС для того, щоб навчити власних військових новій тактиці ведення бою. Кубинський лідер був ладен поступитися комуністичними ідеалами заради збереження влади над островом. Він намагався попередити збройне захоплення острова.

Коли домовленість з США була остаточно досягнута, В. Гришин на одному із засідань переказав слова М. Хрущова, у яких зазначалось наступне: «У дні Карибської кризи я з усією гостротою відчув величезну відповідальність перед країною, радянським народом, усім світом за пряму загрозу виникнення ядерної катастрофи» [1]. Як згадував Дж. Ф. Кеннеді: «Велика трагедія полягала в тому, що у випадку допущення нашої помилки, вона б відобразилася не тільки на нас, нашому майбутньому, нашому домі, нашій країні, але й на житті, майбутньому, домівках та країнах тих, кому ніколи не надавалось можливості зіграти свою роль, сказати «так» чи «ні», засвідчити свою присутність».

Сучасні політики намагаються знову проаналізувати результати Карибської кризи. Більшість науковців схильється до думки, що не можна з точною впевненістю говорити про перемогу або поразку однієї зі сторін. М. Хрущову все ж таки вдалося ліквідувати американську базу в Туреччині. Хоча не можна було розраховувати на такі виважені дії Дж. Ф. Кеннеді, на якого постійно здійснювався тиск Пентагону.

PRESIDENT'S SPEECH
— AIR ATTACK —
TOP SECRET - SENSITIVE

My fellow Americans:

With a heavy heart, and in necessary fulfillment of my oath of office, I have ordered -- and the United States Air Force has now carried out -- military operations, with conventional weapons only, to remove a major nuclear weapons build-up from the soil of Cuba. This action has been taken under Article 51 of the Charter of the United Nations and in fulfillment of the requirements of the national safety. Further military action has been authorized to ensure that this threat is fully removed and not restored.

~~Let me first tell you what has been going on. What it is that we have had to attack?~~ ~~In sum~~ There have been *unconfirmed* rumors of offensive installations in Cuba for some weeks, but it is only within the last week that we have had unmistakable and certain evidence of the character and magnitude of the Communist offensive deployment. What this evidence established beyond doubt is that in a rapid, secret and frequently denied military operation, the Communists were attempting to establish a series of offensive nuclear

TOP SECRET - SENSITIVE

DECLASSIFIED
E.O. 13526, SEC 3.4
White House Guidelines
By *MAT* NARA, Date *9/2*

Мал. 2. Запис промови Дж. Ф. Кеннеді на випадок початку військових дій проти СРСР.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз на основі нових архівних документів, свідчить, що ранні стратегічні концепції США не дуже вірно розглядали ядерну зброю. Вона виступала не засобом ведення війни, а способом стримання супротивника від можливого нападу. Дж. Ф. Кеннеді розумів, яку загрозу могло понести розміщення радянської ядерної зброї на території Куби, тому продемонстрував готовність боротися без застосування американської.

Більшість документів із фондів Пентагону та Об'єднаного комітету начальників штабів (КНШ) США вказують на неодноразові спроби з боку військових «яструбів» вплинути на

подальші дії Дж. Ф. Кеннеді. Вони були зацікавлені у повномасштабному нападі на Кубу з моря та повітря, та вже вели підрахунки перших втрат, які понесуть США.

Варто зазначити, що серед особистих документів Президента США було знайдено і текст завчасно підготовленої промови, яка мала запевнити націю про важливість вторгнення американських військ на територію Куби. Проте подібний крок США міг стати наявним сигналом для атаки з боку СРСР та сприяв би розв'язанню Третьої світової війни. Лише цей факт зміг переконати Дж. Ф. Кеннеді у вірності застосування переговорів з опонентами та вироблення компромісних рішень.

Враховуючи те, що далеко не всі ключові документи були розсекречені, найближчим часом варто очікувати нового коригування та уточнення деякої інформації щодо Карибської кризи і політики колишніх лідерів двох наддержав.

Література

1. Корниенко Г. М. «Холодная война: свидетельство её участника. Мемуары. 2-е издание». – М: ОЛМА-Пресс. – 2001. С. 211.
2. Микоян С. А. «Анатомия Карибского кризиса». – М.: Академия. – 2006. – С. 74.
3. «Советская внешняя политика в годы «холодной войны» (1945 – 1985 гг.). Новое прочтение». Отв. ред. Л.Н. Нежинский. – М.: Междунар. отношения. – 1995. – С. 290.
4. Феклисов А. С. «За океаном и на острове: Записки разведчика». – М.: ДЭМ. – 1994. – С. 280.
5. «Взгляд на Карибский кризис спустя 50 лет» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://pda.warandpeace.ru/ru/news/view/73519>.
6. «В США опубликованы новые документы по Карибскому кризису» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://interaffairs.ru/read.php?item=8834>
7. «Карибский кризис. Взгляд с высоты полувека» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://interaffairs.ru/read.php?item=8832>.
8. «Кубинский кризис 1962 г. – 13 дней на грани» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://topwar.ru/12904-kubinskiy-krizis-1962-goda-13-dney-na-grani.html>.
9. «Секунды до Третьей мировой» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.rg.ru/2012/10/19/krisis.html>.

ПОЛІТИЧНИЙ ПЕРФОМАНС ЯК ПОСТМОДЕРНА ФОРМА СОЦІАЛЬНОГО ПРОТЕСТУ

Хома Н. М.

доктор політичних наук

доцент, доцент кафедри теорії та історії політичної науки

Львівський національний університет імені Івана Франка

Вивчається перформанс як одна з форм політичної дії-гри у постмодерній реальності. Політичний перформанс аналізується як нова технологія спілкування в системі "влада — суспільство", поява якої зумовлена втратою потенціалу традиційними технологіями політичної комунікації. Доводиться, що перформанс якнайкраще вписується у соціокультурну матрицю сьогодення. Наголошено, що політичний перформанс уже укорінився як форма соціального протесту в Україні й засвідчив свою ефективність як технологія взаємодії (впливу).

Изучается перформанс как одна из форм политического действия-игры в постмодерной реальности. Политический перформанс анализируется как новая технология общения в системе "власть - общество", появление которой обусловлено потерей потенциала традиционными технологиями политической коммуникации. Доказывается, что перформанс лучше всего вписывается в социокультурную матрицу настоящего. Отмечено, что политический перформанс уже укоренился как форма социального протеста в Украине и показал свою эффективность как технология взаимодействия (влияния).

The article explores the concept of performance as a form of political action-game in postmodern reality. The political performance is analyzed as a new technology of communication in the system "power-society" that appeared in response to the loss of potential by traditional technologies of political communication. It is being proven that performance ideally fits the sociocultural matrix of the present time. It is stressed that political performance has already been embedded as a form of social protest in Ukraine and its effectivity as a technology of interaction (influence) has already been proven.

Ключові слова: перформанс, політичний перформанс, політична комунікація, соціальний протест, театралізація політики.

Політична дія у постмодерній реальності фрагментарна, провокативна, в її основі — гра. Однією із форм цієї гри є перформанс, у зокрема і його різновид — політичний перформанс. З'ясування його сутності, особливостей, причин інтегрування у політичне поле — нове дослідницьке завдання політичної науки. Вивчення політичного перформансу актуалізується потребою вироблення нових технологій спілкування в системі "влада — суспільство", позаяк традиційні технології політичної комунікації, канали впливу втрачають свою силу та потенціал.

Дослідження перформансу започатковане теоретиками театру початку ХХ ст., зокрема, М. Євреїновим і В. Мейерхольдом, а продовжене західними вченими А. Бореккою, М. Кампманном, Т. Мейєром, Р. Шехнером. До дослідження феномена перформансу та його використання в сучасних політичних процесах, як правило, підходять із позицій деяких положень теорій політичної комунікації, представлених у працях П. Бурдье, Ю. Габермаса, Г. Ласвелла, Г. Почепцова. Політичний перформанс — новий об'єкт вивчення вітчизняної політичної науки; окремі аспекти проблематики охоплені У. Ільницькою та Т. Кремень.

Ми виходимо із методологічного підходу, за яким політичний перформанс — явище, яке виникло задовго до постмодерної доби, але якнайкраще вписується у соціокультурну матрицю сьогодення. За останні роки політичний перформанс міцно укорінюється як форма соціального протесту в Україні й уже засвідчив свою ефективність як технологія взаємодії (впливу). Вивчити його специфіку — наше дослідницьке завдання, яке ми реалізуватимемо через призму постмодернізму як парадигми суспільного поступу, за якої змінюється модель розвитку, підвищується ступінь плюралізму трансформації, відкривається новий діапазон соціальних ролей людини.

Перформанс є символічною, ритуальною діяльністю індивіда чи групи з метою вразити інших. Поняття прийшло з царини мистецтва (від англ. performance — вистава), позаяк термін первинно позначав форму акціоністського мистецтва, де твором є дії автора, за якими глядачі спостерігають у режимі реального часу. В англійській мові термін "performance" має багато значень: "учинок", "діяство", "представлення", "видовищність", "ритуальне видовище", "вистава", "спектакль", "концерт", а також "трюк" і "фокус". Засновник теорії перформансу Р. Шехнер пропонує таке визначення: "Перформанс — це дія, яку демонструє одна група людей перед іншою", а "реалізується, як правило, через ігрові та

ритуальні елементи комунікації” [14, с. 28]. Практично всі конотації “перформансу” вказують на існування активного начала, що породжує творчий акт. Як правило, творчість суб’єкта перформансу опозиційна до влади, тому не вписується в її політичні стратегії та тактики. Перформанс слід розуміти як творчий акт суб’єкта, який здійснюється в певному місці й у певний час, має публічний і демонстративний характер, реалізуються через свого роду театралізовану дію, візуально реєстровану аудиторією. Перформанс є творчим актом суб’єкта, його самовираженням через уявлення та дію, адресовану певній аудиторії. Отже, в основі перформансу лежить уявлення про творчість як спосіб життя, а його мета — не стільки правдоподібність, скільки виразність. Сьогодні чимало реальних подій театралізуються, аби вони могли потрапити у новини. В багатьох культурах перформанс безпосередньо пов’язаний із мріями, фантазіями, прагненнями вчинити недозволене.

Перформанс — явище сучасне, але його елементи ми знаходимо в усіх епохах, починаючи від найдавніших цивілізацій. Аргументуємо цю тезу:

— у античних державах, зокрема у Стародавньому Римі, ефективним способом заручитися лояльністю народу були свята (хліб + видовища). Наприклад, масштабні ігри та змагання, організовані Цезарем під час святкування тріумфальних перемог у міжособній війні; небачені досі розваги імператора Августа, коли кожен міг долучитися до видовищ, прославляючи свого державця. Античні перформанси апелювали до міфологічних, ритуальних, релігійних елементів свідомості людей; у публічному та приватному житті велику роль відігравали саме сакральні чинники. Релігійні, міфологічні, ритуальні чинники в усі часи наближали політичну ідею до розуміння мас, полегшували її сприйняття;

— у середньовічну добу символи та ритуали стали більш поширеними у спілкуванні, ніж письмове слово. Наприклад, замість вірчої грамоти посол міг вручити гілку миру або жменю землі, і політичний сенс такого спілкування був гранично зрозумілий адресатові; якщо грамота і була, то могла виявитися без тексту. Перформанси у цей період проявлялися не у боях гладіаторів чи спортивних змаганнях, а, наприклад, у благодійності щодо бідних, роздачі милостині і под. У всіх цих формах комунікації дуже сильними були ритуальні, театралізовані поведінкові елементи;

— попри те, що з Нового часу в політичній комунікації встановлюється переважно масовий спосіб взаємодії (зокрема, за допомогою ЗМІ), ритуальні та перформансні форми публічної політики не втратили значимості. Демонстрації, благодійні акції та ритуали при набутті влади привертати увагу видовищністю та добре запам’ятовувалися. Особливо ритуалізованими та по-театральному зрежисованими в структурі політичної комунікації найчастіше були електоральні процедури, що, залишається виразною тенденцією й нині.

Театралізація дії в усі часи займала важливе місце в публічній політиці. Не випадково політичний дискурс часто описується театральними метафорами: у разі сумнівів у ширості політика стверджують про “політичний фарс” або “добре відрепетиризовану виставу”; невдалу комунікацію називаємо “театром абсурду”; певний простір, убрання для політичної зустрічі — “декорації”, “сцена”; таємні домовленості — “закулісса (задзеркалля) політики”. Існує потужна конвергенція, глибокий сутнісний взаємозв’язок політики з театром.

Політичний перформанс є спеціальною, як правило, символічною, зазвичай ритуальною діяльністю, що здійснюється індивідом або групою осіб із метою справити враження на іншого індивіда, групу або масу людей і привертати увагу до своєї діяльності та функціонування [5, с. 348]. Він реалізується у так званих квазіподіях (тобто спланованих та організованих політичним суб’єктом для нарощення власного публіцитного капіталу).

Політичний перформанс як нетрадиційний комунікаційний інструмент апелює до ірраціональних складових суспільної свідомості. Межа між перформансом і звичайним життям досить умовна (доречно згадати підхід філософа-режисера першої половини ХХ ст. М. Євреїнова, який висунув ідею театральності нашого життя). М. Євреїнов захищав “театрократію” (тобто “домінування над нами театру”), вишукуючи повсюдно ознаки творчих змін світу людиною.

Німецькі політологи Т. Мейер і М. Кампманн [11; 12], які працюють у сфері понять “політика — театр”, у своїх дослідженнях ключову роль у театралізації політичної діяльності відводять ЗМІ, які в епоху глобалізації комунікативних процесів стали фактично “електронними підмостками” для політиків-акторів. Американська дослідниця А. Борекка відзначає, що політика стає театром тоді, коли “вона маніфестує себе як така, коли представникам надається сцена, де вони можуть спостерігатися аудиторією, і коли глядач — вимога постановки на сцені — стає нормою політичної взаємодії” [8, с. 66]. Дослідники вважають, що політика та театр подібні у тому, що в обох випадках є потреба в аудиторії, є спроба завоювання цієї аудиторії. Тому результатом єдності цілей стає єдність засобів. І дуже важливу роль у цьому відіграють мас-медіа, які перетворюються на “сцену” для

перформансів. Прикладом цього є виступи політиків на телебаченні: звернення до народу, участь у політичних ток-шоу, передвиборчі дебати та под.

Головною метою політичного перфомансу є не сам комунікативний акт, а завоювання уваги аудиторії. Адже політичний вибір багатьма здійснюється не після виваженого аналізу, а під впливом емоційного враження [9; 13]. Політика стає драмою персоналії, фокусується на скандалах і сенсаціях, які викликають необхідний емоційний відклик [10].

У. Ільницька важливим аспектом політичних перформансів називає видовищність, певну театралізацію дійсності [2, с. 194]; прикладами дослідниця наводить інаугурацію президента, коронацію монарха, військові паради, авіашоу, присвоєння військових звань, урочисті засідання парламентів, святкові мітинги, демонстрації, судові засідання (зі суддівськими мантиями) і под. Утім, на нашу думку, необхідно розмежовувати політичний перфоманс і політичний ритуал, до якого і належать наведені приклади. Зауважимо: якщо у політичних ритуалах (парадах, інаугураціях і под.) є кордон між виконавцем і глядачем, то у перфомансі кордон спеціально стирається, творчі “зигзаги” заохочуються (залучаються перехожі, усяк підкреслюється єдність з навколишнім світом). Акцент робиться на взаємодії “сцени” і “глядацького залу”, що неможливо у випадку урочистого політичного (а подекуди і сакрального) ритуалу. Перфоманс є комплексною комунікативною дією, де рівноцінною є і роль дійових осіб, і власне аудиторії. Сутність перфомансу проявляється в його функції як способі маніфестації політичних ідей і демонстрації ролі своїх прихильників.

Т. Кремень вважає, що через перфоманси політична мобілізація досягає аполітичних верств населення, залучає їх до політичної діяльності шляхом надання політичній участі елементів гри [3, с. 72]; дослідниця наводить приклад ефективної політичної мобілізації — через соціальні мережі, завдяки їх емоційній забарвленості. Перфоманс передбачає спонтанності; в ньому є організація та чітка ієрархія; він переслідує певні цілі і не розрахований на випадкових глядачів, організатори вибирають місце і час із метою найбільшого впливу на аудиторію. Використання політичного перфомансу дає певну гарантію привернення уваги аудиторії до політичних проблем, передбачуваності, основи модельованості політичної діяльності.

Вважаємо, що окремі усталені форми соціально-політичної активності, вияву протестного потенціалу за нових умов виявляються анахронічними або потребують переходу на рівень, адекватніший умовам глобалізованого соціуму рівень. З постмодерном асоціюються невизначеність, відсутність канонів, карнавалізація, взаємодія, посилення самовираження людини; якщо в добу модерну основною політичною дією було голосування, то з падінням поваги до влади в добу постмодерну актуалізується участь і самовираження особи, а “акцент зміщується з голосування на все більш активні форми масової участі” [1, с. 281-282]. Наприклад, втіленням постмодерного перфомансу була, на нашу думку, візуалізована форма протесту проти авторитарних законів від 16 січня 2014 р., які зокрема, забороняли носіння масок та шоломів під час мирних вуличних акцій. На народні віча кількох наступних днів протестувальники приходили у каструлях, мисках, друшляках, будівельних і військових касках, перев’язували обличчя шарфами, прикривалися розмальованими у блакитно-жовту тональність медичними масками. Автомобілісти зумисне оформлювалися у колони понад п’ять автівок. На спинах перехожих висіли плакати з написами: “Я — п’ятий! Не йди за мною!”. У найрізноманітніші креативні способи громада демонструвала своє ставлення до поправок, внесених до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” і процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян.

В. Горбатенко слушно зауважує, що у політиці постмодерн “виявляється в деінституціалізації масового руху протесту, у спонтанних політичних акціях, які залишаються поза межами контролю скільки-небудь сталої організації; у значній перевазі емоційного, ірраціонального над раціональним; у постійному порушенні стабільності, однотайності” [1, с. 280], а його рисами є “відкритість, фрагментарність, визволення, плюралізм, руйнування зцентрованої структури, еkleктичність, іронія, пародія, пастіш, саморефлексійність, кітч, гра” [1, с. 278]. Це добре ілюструють політичні перфоманси з використанням державних символів — гімну, прапору, герба, зокрема їх кольорів, мелодики і под.). Національна символіка якнайкраще виражає уявлення про колективну спільноту “ми”, а тому активно використовується в критичні моменти, які вимагають мобілізації суспільства, наприклад, під час україно-російського збройного протистояння. Яскравим прикладом є арт-перфоманси руфера Григорія Mustang Wanted (Павла Ушевця) до Дня Незалежності України (розфарбовування у ніч на 20.08.2014 р. шпиля будівлі на Котельничеській набережній у Москві у кольори українського прапора; підкорення 24.08.2014 р. будівлі Московського державного університету). Інтернет-пости про це уподобали десятки тисяч користувачів Facebook та інших соціальних мереж, зроблено тисячі перепостів. Емоційний ефект

перфомансу був пролонгований передачею гонорару від "LifeNews" за відео у розмірі 5 тис. дол. добровольчому батальйону територіальної оборони "Донбас".

Українському прапору була присвячені й інші ініціативи, які зумовили низку перфомансів, наприклад, президентська ініціатива "Наші Кольори", яка закликала громаду в Україні та поза нею прикрасити житло, офіси, транспортні засоби у національні кольори. Національна символіка була використана й у сміливому перфомансі донецької художниці Марії Куликовської, яка у під час бієнале сучасного мистецтва "Маніфест 10" (Санкт-Петербург, Ермітаж, 01.07.2014), лежала на сходах музею, загорнувшись в український прапор. Удаючи мертву, вона протестувала політики Росії, яка призвела до її вимушеної внутрішньої міграції з Донецька до Києва.

Мистецтво, що завжди має певну претензію на революційність, вибухово спрацьовує у середовищі, яке й без того несе революційний заряд. Наприклад, активісти "Київського культурного трибуналу" провели (Київ, грудень 2013 р., Майдан Незалежності) політичний перформанс "Чемодан – вокзал – Воркута", розмалювавши близько тридцяти валіз для провладних українських політиків і урядовців. Кожна валіза була унікальна та неповторна, їх об'єднували прикріплені "квитки" на потяг у Воркуту (Росія): валізу, на якій написано "Петро Симоненко", обмотано сміттєвими пакетами синього та жовтого кольору і канатами; на валізі "Вови Рибак" написано "Ура!" і намальовані ялинки та тайга; чемодан "Діми Табачника" прикрашає шкільна "двійка", а "Колі Азірова" — червона велика крапка і напис "Продано". Після того, як валізи розмалювали, їх планували повісити на головну новорічну ялинку країни на Майдані Незалежності, утім ялинка-2014 (вірніше, "ёлка") набула не менш креативної форми.

Велику кількість епатажних перфомансів, у тому числі і політично спрямованих, проводить жіноча організація FEMEN, яка порушуючи певні символічні кордони проявляє, використовуючи жіноче тіло, інтерес до широкого спектра проблем. Їх постмодерність втілюється у яскравих перфомансах, кічі, іронії, карнавальному парадіюванні (і пародіюванні). FEMEN пояснює свою епатажність тим, що традиційні форми активізації громадськості похмурі, нецікаві, й відповідно не фіксується громадськістю та мас-медіа. Радикальний акт привертає увагу, наприклад, бої у багні з підніжками й агресією (за аналогією з політиками, які "поливають" один одного брудом,) як форма протесту проти нечесних політичних ігор під час українських виборчих перегонів (Київ, Майдан Незалежності, жовтень, 2008 р.).

На розвиток останньої перфомансної ілюстрації зауважимо, що виборча проблематика дає широкий простір для креативу, наприклад, мистецько-політичний перформанс "Виборчий Хелловін" (Київ, 26.10.2012 р., під стінами парламенту) пройшов під гаслами "Розстріляй владу бюлетенями", "Приведи друга на вибори – отримаєш нормальну країну", "Візьми бюлетень, щоб не брати сокиру". Парламент штурмували "політичні тушки", "лялькарі" й їхні "маріонетки", за нашийники туди тягли "спортсменів" і "професорів". У свою чергу "виборці" намагалися зупинити цих "зомбі" та боролися з ними "бюлетенями. На такому прикладі очевидна зміна ціннісних пріоритетів в суспільстві, які провакують нові форми соціально-політичної поведінки, її поліваріантність. Багатозначність, іронія, несподіваність інтерпретацій, зворотність смислу й оцінок, гра смислами, невизначеність, фрагментарність свідомості і культури, деканонізація, видимість, ілюзія існування замість реалістичності, колажність, перевага інтуїції над раціональністю, образність, метафоричність, невиразність [6, с. 78] — це не повний перелік рис постмодерну, які проєктуються на політику.

На думку С. Шомової, завдання політичного перфомансу — ввести яскраву, запам'ятовувану інформацію. Перформанс служить скоріше способом естетизації політики, ніж засобом серйозної політичної боротьби; він популяризує лідера (партію) і до того ж створює красиву картинку для ЗМІ [7, с. 79]. Згадаємо, що політичні перфоманси є невід'ємним атрибутом представників депутатського корпусу, політичних партій. Яскравими прикладами є епатажний О. Ляшко (знесення трактором незаконної огорожі, розгром кувалдою незаконного казино і под.), «Правий сектор» (здійснювана народна люстрація чиновників із використанням сміттєвих баків).

Постмодерністська суспільно-політична реальність відторгує усталені ціннісні орієнтації, нормативність, впорядкованість, суспільну організованість, натомість актуалізуються питання індивідуального саморозвитку й якості життя. Наприклад, мистецько-політичний перформанс "Відрізання язика українській журналістиці" (Київ, 21.09.2012, біля парламентського паркану) проводився на знак протесту проти прийняття парламентом у першому читанні законопроекту, у якому передбачалися санкції (трирічне ув'язнення) до журналістів за "наклеп". Під час перфомансу демонструвалося "відрізання язика" українській журналістиці, з якого й "готувалися страви".

Важливо сьогодні вивчати можливості перформансної політичної комунікації, переваги та можливості її використання. Виходячи з останніх тенденцій розвитку публічної політики, театралізація та “конструювання” політичної дійсності набудуть зростаючої значущості для сучасного політичного процесу, а сприйняття політичних подій через призму видовищності та розважальності, неминуче набудуть нових форм і масштабів. Саме тому тема перформансних форм політичної комунікації ще чекає свого глибокого дослідження.

Література

1. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування: теорія, методологія, практика / В. П. Горбатенко. — К. : Генеза, 2006. — 400 с.
2. Ільницька У. В. Перформансна комунікація як політична технологія та складова іміджевої PR-стратегії збройних сил / У. В. Ільницька // Військ.-наук. вісн. Львів. ін-ту Сухопут. військ ім. гетьмана П. Сагайдачного Нац. ун-ту “Львів. політехніка”. — № 12. — 2009. — С. 189–200.
3. Кремень Т. Емоційна складова політичної мобілізації через соціальні медіа / Т. Кремень // Наукові праці. Політологія. — Вип. 192. — Том 204. — С. 72–74.
4. Матвієнко В. Я. Соціальні технології / В. Я. Матвієнко. — К. : Українські пропілеї, 2001. — 446 с.
5. Ольшанский Д. Политический PR / Д. Ольшанский. — СПб. : Питер, 2003. — 544 с.
6. Постол А. А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність / А. А. Постол // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. — 2010. — Вип. 42. — С.69–79.
7. Шомова С. А. Ритуал или перформанс? (К вопросу о театральных формах политической коммуникации) / С. А. Шомова // Журналист. Социальные коммуникации. — 2011. — № 4. — С. 73–83 .
8. Borreca A. Political dramaturgy: a dramurg's (re)view // The Drama Revue. — 1993. — №2.
9. Lippmann W. Public Opinion / W. Lipmann. — Mansfield Centre, CT : Martino Publishing, 2012. — 233 p.
10. Marcus G. Emotions and Politics: Hot Cognitions and the Rediscovery of passion / G. Marcus // Social Science Information. — 1991. — № 32. — pp. 195–232.
11. Meyer T. Die Inszenierung des Scheins // Voraussetzungen und Folgen symbolischer Politik. — Frankfurt/M., 1992. — 423 s.
12. Meyer T., Kampmann M. Politika als Theater. Die neue Macht der Darstellungskunst. Berlin, 1998.
13. Neuman R. The Affect Effect. Dynamics of emotion in political thinking and behaviour / R. Neuman, G. Marcus, M. Mackuen. — Chicago : The University of Chicago Press, 2007. — 440 p.
14. Schechner R. Performance Studies / R. Schechner. — London : Routledge, 2006. — 356p.

УДК 321.01:328.123.001.11
**СТРУКТУРУВАННЯ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ ТА
ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ В ПЕРІОД 2010-2013 РР.**

Цимбал Д.І.

аспірант кафедри політології

Донецький національний університет

Проаналізовано умови діяльності політичної опозиції в Україні в період президентства В.Януковича, досліджено проблеми взаємодії влади та опозиції, а також висвітлено особливості взаємовідносин всередині опозиційного середовища.

Проанализированы условия деятельности политической оппозиции в Украине в период президентства В.Януковича, исследованы проблемы взаимодействия власти и оппозиции, а также освещены особенности взаимоотношений внутри оппозиционной среды.

The conditions of political opposition in Ukraine during the presidency of Viktor Yanukovich, investigated the problems of interaction between government and opposition, as well as highlight features of the relationships within the opposition media.

Ключові слова: political opposition, political forces, power, elections.

Відкрите протистояння в середовищі провідних партій зрештою привело до перемоги В. Януковича на президентських виборах 2010 року. Рішенням Конституційного Суду України було відновлено чинність Конституції від 28 червня 1996 року, а з Регламенту Верховної Ради вилучили главу «Парламентська опозиція». Перемога Віктора Януковича в 2010 році окреслила новий цикл режимних змін в Україні. В ході президентських виборів зіштовхнулися учасники, які володіли різними політичними впливами та мали широку регіональну підтримку. Це, з одного боку, Партія регіонів, з іншого – БЮТ. Ці два політичні актори мали переваги і саме вони стали головними суперниками на президентських виборах [1, с. 36].

За результатами президентських виборів 2010 року в Україні відбулася чергова зміна політичного ландшафту. 11 березня 2010 року у Верховній Раді було проголошено створення коаліції депутатських фракцій «Стабільність і реформи», до складу якої увійшли фракції Партії регіонів, КПУ і Блоку Литвина, а також «окремі народні депутати» з фракцій, що не увійшли до складу коаліції – БЮТ і НУНС [2].

Створення коаліції належної чисельності (понад 225 осіб) стало можливим лише завдяки індивідуальному входженню до неї депутатів. Для цього напередодні були внесені відповідні зміни до Регламенту Верховної Ради. Хоча ці зміни суперечили рішенням Конституційного Суду від 17 вересня 2008 року, 6 квітня 2010 року цей орган змінив своє попереднє рішення і легітимізував коаліцію. Входження до складу очоленого М. Азаровим уряду лідера партії «Сильна Україна» С.Тігіпка додало його політичну силу до числа «провладних». Схеми парламентської опозиції і опозиції до Президента знову збіглися: всі парламентські політичні сили, що не увійшли до складу коаліції, одночасно є і опозиційними до Глави держави. Участь у президентській виборчій кампанії 2010 року таких політиків, як А. Яценюк, А. Гриценко, О. Тягнибок сприяла зростанню популярності очолюваних ними політичних сил – відповідно, партій «Фронт змін», «Громадянська позиція», ВО «Свобода», які представляють «нові» опозиційні сили [2].

На мою думку, діяльність тогочасної парламентської опозиції мала б здійснюватися на підставі політичних домовленостей із парламентською більшістю. Проте поразка опозиційних сил на президентських виборах 2010 року та пізніше на парламентських виборах 2012 року свідчила про відсутність реального балансу новій владі у вигляді потужної дієздатної опозиції. Істотно впливали на характер діяльності опозиційних сил відсутність усталених зв'язків із соціальними групами, слабкість програмно-ідеологічних засад політичних партій, особистісний чинник.

Протягом 2010-2012 року В. Янукович проводив активну політику побудови домінантної політичної партії, а також формування особистих мереж підтримки через домовленості з периферійними коаліційними партнерами. Наприклад, партією влади відбулася абсорбція клієнтурної групи Росукренерго, поглинання «Сильної України» С. Тігіпка. Все це становило складову частину стратегії розбудови домінантної політичної партії.

Протягом 2010-2011 років відбулися суттєві зміни в розстановці опозиційних сил. За рівнем підтримки громадян першу позицію серед них зберігає БЮТ, на другому місці стабільно утвердився «Фронт змін». Рівень підтримки понад 3% серед опозиційних сил, станом на квітень 2011 року, мали неprisутні у Верховній Раді VI скликання партії ВО «Свобода» та «УДАР», понад 1% – партії «Громадянська позиція» та «Наша Україна», яка втратила місце серед лідерів опозиції. Зростання тиску влади на опозицію, застосування

проти її лідерів і прихильників правоохоронних структур стало стимулом до початку спроб консолідації зусиль опозиції, пошуку форматів її організаційного об'єднання. Зокрема, 9 березня 2010 року ВО «Батьківщина», Народний Рух України, партія «Реформи і порядок», Партія захисників вітчизни, Європейська партія України, Українська соціал-демократична партія, партії «Народна Самооборона» і Християнсько-демократичний союз прийняли Резолюцію про створення об'єднаної демократичної опозиції і створили координаційну раду, яку очолила Ю. Тимошенко [2].

Пізніше у ЗМІ періодично з'являлась інформація про об'єднавчі ініціативи опозиційних сил в інших форматах, проте відповідні наміри не втілилися в конкретні дії. Серед позапарламентських політичних сил слід також відзначити спробу створення міжпартійного об'єднання партій лівоцентристського спрямування «Українська демократична лівиця», до складу якого ввійшли партії «Народна влада», «Справедливість», Українська селянська демократична партія, Соціал-демократична партія України (об'єднана) і Соціал-демократична партія України. Це об'єднання позиціонувалося як опозиційне і до влади, і до парламентської опозиції.

З точки зору ситуації в суспільстві, період після президентських виборів 2010 року характеризувався помітним зростанням серед населення протестних настроїв і значним збільшенням кількості акцій протесту, насамперед, організованих не політичними силами, а соціально-професійними групами [2]. Як на мене, це створило сприятливі соціальні передумови діяльності політичної опозиції.

Період після президентських виборів 2010 року позначився утисками опозиції, зокрема: обмеженням політичної конкуренції, що виявлялося насамперед в ігноруванні законодавчої ініціативи з боку меншості. Про це свідчить кількість внесених до порядку денного та ухвалених законопроектів; кримінальним переслідуванням попередніх представників влади, які можна розцінювати як політичні утиски та політичне переслідування, що обмежувало права опозиції в участі у наступних парламентських чи президентських виборах [3].

27 квітня 2010 року Верховна Рада України ухвалила внесений представником Партії регіонів законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» [2, с. 28]. Ним було скасовано норму щодо права Верховної Ради за рішенням однієї третини голосів народних депутатів офіційно запрошувати або вимагати присутності на засіданні Президента України, а також запроваджено надання офіційного статусу парламентської опозиції кільком суб'єктам (депутатським фракціям, об'єднанням депутатських фракцій). Прийняття відповідного закону, з точки зору політичних наслідків, можна вважати реакцією Партії регіонів на спроби БЮТ виступити центром консолідації опозиції.

Скасування норми щодо надання статусу офіційної опозиції лише найчисельнішому суб'єкту парламентської меншості (депутатській фракції чи об'єднанню депутатських фракцій) загострило конкуренцію опозиційних сил. Ця обставина активно використовувалася парламентською більшістю для дискредитації опозиції з огляду на неспроможність її суб'єктів до об'єднання та вироблення консолідованої позиції щодо політики влади.

З точки зору правових наслідків, зміни до Регламенту, з одного боку, певною мірою звузили права парламентської опозиції, з іншого – поширили їх на більшу кількість суб'єктів. Останнє стало позитивним кроком щодо законодавчого вноормування діяльності парламентської опозиції. Така модель формально зрівняла у правах усі опозиційні суб'єкти, надала їм більшої свободи у виборі формату опозиційної діяльності.

Однак, законодавче вноормування статусу парламентської опозиції зазнало кардинальних змін у зв'язку з Рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року про відновлення дії попередньої редакції норм Конституції України, які були змінені, доповнені та вилучені Законом №2222 [4]. Відновлення дії Конституції 1996 року відбулося після вилучення із Закону «Про Регламент Верховної Ради України» всіх норм про парламентську опозицію, адже поняття «коаліція депутатських фракцій», яке було формальною підставою для уноормування статусу опозиції, відсутнє в чинному Основному Законі держави. Таким чином, парламентська опозиція втратила всі передбачені Законом про Регламент права та гарантії діяльності, що за умов гострих конфліктних відносин з парламентською більшістю суттєво звузило її можливості у виконанні парламентських повноважень і функцій в цілому.

Водночас в опозиції з'явилися й нові можливості для діяльності — адже тепер вона могла собі дозволити бути менш відповідальною за дії влади. Однак, жодна з опозиційних сил не потурбувалася про інтелектуальний компонент своєї діяльності. Не було створено «партійних» аналітичних центрів, а апарати таких партій відставали у цьому компоненті навіть від неурядових аналітичних центрів «середньої руки». Навіть, якщо «інтелектуальні» відділи апаратів партій і працювали, це часто не відображалось на практичній діяльності.

Особливо це стосувалося такої політичної сили, як БЮТ, з її установкою на виняткову роль Юлії Тимошенко як лідера партії й її «непогіршність» [5]. Експертів в основному залучали до роботи лише під час виборчих кампаній, в основному ж поза кампаніями вони виконували роль «додаткових партійних рупорів», проголошуючи у ЗМІ цінності та тези, вигідні для партій. А політичні лідери зберігали за собою монополію на генерацію ідей та рішень, хоча не були експертами з усіх питань, які намагалися охопити. Це призводило до деградації самої партійної системи та її опозиційних сил, зокрема.

Крім того, опозиція в Україні протягом 2010 року досить слабо взаємодіяла із громадянським суспільством. Наприклад, функції, які мала виконувати опозиція, частково виконували громадські організації — зокрема, саме вони часто першими «сигналізували» про тиск влади, мобілізували суспільство і взагалі інколи самі створювали інформаційний порядок денний. Опозиція ж з цього користалася і нерідко намагалася привласнити всі лаври від того, до чого не докладала жодних зусиль. При цьому опозиція інколи разуче відставала від тих, інтереси кого вона мала представляти — яскравим прикладом є ситуація з податковим кодексом, коли опозиція згадала про нього лише перед самим ухваленням, тоді як громадськість його активно обговорювала вже 2–3 місяці. Координація між опозицією і «третім сектором» фактично була відсутня, хоча в умовах, коли влада наступає на політичні права, між ними мали би бути налагоджені зв'язки, як під час Помаранчевої революції [5].

Як уже зазначалося, після президентських виборів 2010 року відбулося значне погіршення умов діяльності опозиції в цілому, ліквідація законодавчих гарантій прав парламентської опозиції, звуження можливостей політичної конкуренції, зниження рівня свободи слова і зменшення доступу опозиції до ЗМІ. Проводилися численні силові акції проти опозиційних політиків з використанням судової системи і правоохоронних органів, спостерігався тиск силових структур на інститути громадянського суспільства, відбувалося обмеження прав громадян на участь в акціях протесту. Особливого характеру, зокрема, набула практика порушення кримінальних справ проти вищих посадовців попередньої влади, переважно тих, які представляли БЮТ чи його політичних партнерів. Зокрема, кримінальні справи були порушені проти колишніх Прем'єр – міністра Юлії Тимошенко, Міністра економіки Богдана Данилишина, Міністра внутрішніх справ Юрія Луценка, посадових осіб ряду міністерств і відомств. Більшість з них, включно з Юрієм Луценком, були взяті під варту, при цьому застосовувалися запобіжні засоби, що значно перевищували суспільну небезпеку від злочинів, в яких обвинувачуються відповідні посадовці [6].

Наступним проявом ігнорування прав опозиції стали факти відмови їй у формуванні порядку денного пленарних засідань у визначений день, наприклад, другого червня 2010 року парламентська більшість відмовила БЮТ у внесенні до обговорення у сесійній залі низки законопроектів щодо введення «податкових канікул» для малого та середнього бізнесу. Права опозиції у законодавчому процесі досить часто порушувалися також через ігнорування більшістю під час розгляду важливих законопроектів і висновків профільних комітетів. Крім законодавчого процесу, неконструктивний характер відносин між парламентською більшістю та опозицією виявлявся і під час реалізації Верховною Радою її контрольної функції, яка була пріоритетною для опозиції [6].

Важливі зміни в середовищі опозиційних сил відбулися напередодні передвиборчої кампанії 2012 року. Вона показала, що в українській політиці відбулося перенесення конкуренції із сфери суперництва між двома блоками (БЮТом і ПР) у конкуренцію в середині самої партії [1].

Розшарування сил в опозиції напередодні виборчої кампанії 2012 року визначалося процесами, що відбувалися як поза, так і всередині опозиційної спільноти. Вибори депутатів Верховної Ради України в 2012 році стали подією як для опозиції, так і для влади. Останні провели цю кампанію за звичним сценарієм застосування тотального адміністративного тиску. Слід зазначити, що для опозиції вибори були не стільки боротьбою за голоси виборців, скільки способом вирішення внутрішніх протиріч у міжпартійній коаліції, адже кожна з політичних сил вищим пріоритетом для себе вважала свій індивідуальний результат, а не опозиції в цілому.

Напередодні виборчої кампанії Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» переживало серйозні внутрішньопартійні суперечності і конфлікти. Лідер партії Ю. Тимошенко перебувала у в'язниці. Суттєво скоротився кількісний склад фракції БЮТ у Верховній Раді України шостого скликання, а також відбулася зміна керівника. Не було єдності у прийнятті важливих політичних рішень. Особливо яскраво це продемонструвало голосування за новий виборчий закон. В цілому, виборчий процес 2012 року для Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» суттєво відрізнявся від усіх попередніх [7, с. 121].

Так, ключовою проблемою для ВО «Батьківщина» та інших представників Комітету опору диктатурі упродовж березня — травня 2012 року залишалося питання об'єднання

опозиційних сил напередодні парламентських виборів [7, с. 121]. Опозиція пройшла досить довгий шлях об'єднання. Позитивним фактором в об'єднанні, на мою думку, було те, що вперше в Україні опоненти влади згуртувалися на базі однієї партії, а саме — ВО «Батьківщина». Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» стало базовою партією для створення Об'єднаної опозиції і платформою для формування її єдиного виборчого списку. Прикладів блокування політичних сил на виборах до Верховної Ради України за останнє десятиріччя було досить багато, і об'єднання 2012 року позитивно різнилося тим, що вперше за 21 рік незалежності в українському політикумі дві опозиційні партії з рейтингом більш ніж 10% вирішили йти єдиним списком на виборах 2012 року.

Однак, незважаючи на очікування, Об'єднання ВО «Батьківщина» і політичної партії «Фронт Змін» не підвищило рейтинг опозиції і не привело до автоматичного збільшення суми рейтингів. На мою думку, це відбулося через те, що для певної частини електорату це об'єднання не було прийнятним, адже кожна з сил розраховувала на свою електоральну базу, представники якої скептично поставилися до іншого учасника об'єднання. В цілому, кумулятивного ефекту зростання рейтингу опозиції після об'єднання не відбувалося.

Виборча кампанія 2012 року мала ще одну особливість. Вперше за всю історію участі у виборчих кампаніях ВО «Батьківщина» не містила прізвища Ю. Тимошенко. Відсутність Ю. Тимошенко у виборчому списку негативно вплинула на рейтинг партії, оскільки для електоральної бази партії і переважної частини її членів була характерна форма партійної ідентичності, заснована на особистісній, харизматичній ознаці [7, с. 122].

Програма Об'єднаної опозиції стала «продовженням» попередніх передвиборчих програм і мала декларативний характер. Натомість обговорення блоків програми на круглих столах за участю експертів зламало українські політичні традиції, оскільки раніше такого не було, щоб без камер, у вільному режимі запрошувалися експерти з метою відкритості і намаганням отримати меседжі від експертного середовища. Такий формат обговорення програми свідчив про конструктивний підхід політичних лідерів до програмного документа.

Незважаючи на наявність багатьох суспільно значущих подій: конфлікт довкола закону про мову, реєстрацію виборчих списків і дискусії довкола них, висунення кандидатів в округах, знаття з реєстрації Ю. Тимошенко і Ю. Луценка, рейтинги Об'єднаної опозиції з червня 2012 року коливалися у межах статистичної похибки. Масова агітаційна кампанія на них також суттєво не вплинула [7, с. 122].

Об'єднана Опозиція мала на своєму електоральному полі конкурентів, які, незважаючи на відсутність досвіду виборчої боротьби, претендували на значну частину її електорату. Зокрема, ВО «Батьківщина» довелося ділити електорат з ВО «Свобода» і політичною партією «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка» на Заході і в Центрі країни.

Конструювання ідентичності електорату Об'єднаної опозиції відбувалося у суперечливих процесах взаємодії, взаємовпливу і конфлікту регіональних ідентичностей. Характерно, що Об'єднана опозиція не визначила у своїй виборчій програмі 2012 року такої мети, як розвиток в Україні громадянського суспільства. Натомість усі зусилля політиків були спрямовані на гарантування соціальних стандартів життя різним соціальним групам, складання планів економічних реформ, визначення подальших перспектив у сферах військової і зовнішньої політики й боротьбу з чинною владою [7, с. 122].

В цілому, упродовж виборчої кампанії Об'єднана опозиція з великими труднощами здійснювала свої основні функції з артикуляції й агрегації соціальних інтересів, вироблення політичного курсу, програючи у цьому плані політичним конкурентам, а також уряду і Президенту. Позбавлена можливостей реальної участі у прийнятті політичних рішень, формуванні уряду і регіональних органів виконавчої влади, Об'єднана опозиція перетворилася на своєрідний знак і символ, яким було позначено новий політичний простір.

Партійна ідентичність Об'єднаної опозиції не була заснована на усвідомленні і близькості ідеології партій. Відсутність чіткої ідеологічної платформи привела до пошуку принципово іншої політичної ідентифікації, яка якісно відрізняється від ідентифікації ідеологічної. Відмінності між партіями в умовах слабкої реальної диференціації мали багато у чому не інституційний, а швидше, умовний, суто знаковий, штучний характер. Основними мотивами, які визначили підтримку Об'єднаної опозиції і парламентських виборів 2012 року, була негативна, протестна ідентичність і особистісна партійна ідентичність [7, с. 122].

Структурний ресурс залишався в опозиційних сил — «Батьківщини» та «Фронту змін» і частково у «Свободи». Підсумком такого поділу стала боротьба між лідерами опозиції, неузгодженість єдиних кандидатів по мажоритарних округах. «Свобода» боролася за вплив і прагнула до контролю за структурами опозиції. Лідери партій «Батьківщина», «УДАР», побоюючись втратити стратегічну ініціативу, протидіяли А. Яценюку і всіляко прагнули

нівелювати його лідерський статус. Саме ця боротьба і визначила розвиток подій на опозиційному полі в 2012 року [8, с. 11].

За підсумками парламентської кампанії 2012 року в «Комітет опору диктатурі» ввійшла більшість політичних партій, які позиціонували себе як опозиційні. Рішення і тактика опозиційної коаліції часто суперечили тактиці окремих осередків політичних сил.

Однак, соціально-економічні труднощі влади не додали їй авторитету, в той же час опозиція не спромоглася на розробку альтернативних проектів подальшого розвитку держави. Опозиція поступово втрачала шанс розгорнути гостру дискусію навколо скорочення соціальних гарантій, виплат, збільшення податкового тиску. Дії опозиції лише категоріями електоральної підтримки та передвиборчої агітації не давали довготривалого результату.

13 грудня 2012 року Європарламент у резолюції стосовно ситуації в Україні висловив занепокоєність у зв'язку з обранням до українського парламенту представників партії «Свобода». «Расистські, антисемітські, ксенофобські погляди суперечать фундаментальним цінностям ЄС. Ураховуючи це, закликаємо продемократичні партії у Верховній Раді не співпрацювати й не створювати коаліції з цією партією», – йдеться в резолюції. Як вважають політологи, це сигнал і для виборців України, і для самої партії, яку в Європі не сприймають, вважають неонацистською. «Свобода», дізнавшись про таке голосування, одразу ж поширила заяву-протест, де зосередилась на особі автора поправки – болгарині Вігеніні. Націоналісти також стверджували, що партія «Прогресивний альянс соціалістів і демократів», членом якої він є, – партнер Партії регіонів [9].

Питання влиття «Фронту змін» у «Батьківщину» стояло на порядку денному вже на початку 2013 року. Воно не було таким однозначним, як свого часу поглинання Партією регіонів «Сильної України». Тоді «старший» брат просто проковтнув «молодшого». Однак Об'єднана опозиція розуміла, що перемога над режимом В. Януковича стане можливою лише тоді, коли вдасться сконсолідувати зусилля всіх, хто ставить перед собою таку мету.

Об'єднання, злиття опозиційних сил було однією зі складових частин, хоча й не єдиною, загального плану боротьби з режимом В. Януковича. «Фронт змін» як політичний проект уже давно себе вичерпав.

За великим рахунком, не було значних розбіжностей в ідеології та політиці «Батьківщини» і «Фронту змін». Важливим на 2013 рік було те, чи вдасться об'єднаній опозиції вийти на єдиного кандидата під час президентських виборів. Лунали думки, що якщо поглинання «Батьківщиною» «Фронту змін» було зроблено лише заради збільшення рейтингу Арсенія Яценюка, як протидія Віталієві Кличку, то втрачався сенс об'єднання зусиль на повалення режиму В. Януковича. Переформатування опозиційних сил могло не лише надати нового імпульсу кампанії «Вставай, Україно!», а й засвідчити новий етап у боротьбі за ліквідацію режиму В. Януковича [10].

Однак, слід наголосити на проблемах у лавах самої опозиції. Журналісти однієї зі статей видання «Український тиждень» за квітень 2013 рік відмітили, що наростала критика А. Яценюка в самій «Батьківщині». На це, як зазначають автори, були підстави. Так, п'ять виявлених «тушок» (батько й син Табалови, Віталій Немілоствий, Ігор Скосар, Роман Стаднійчук) належали до його квоти. Незважаючи на це, А. Яценюка як голову фракції підтримувала більшість її депутатів. Питання про довіру йому на фракційні засідання він виносив двічі, одразу після появи «тушок», і двічі абсолютно більшістю голосів діставав вотум довіри [11, с. 10]. Влучними є твердження авторів про те, що «імовірна повна маргіналізація опозиції та ослаблення ролі парламенту означатимуть подальше поширення ролі «Сім'ї», зникнення перешкод для проведення в країні соціально-економічних експериментів над населенням, вигідних наближеному до влади бізнесу, згортання залишків політичних і громадянських свобод тощо» [1, с. 12].

14 червня 2013 року відбувся з'їзд Об'єднаної опозиції, на якому партія «Батьківщина» об'єдналася з партією «Фронт змін» і низкою інших партій. З'їзд висунув як єдиного кандидата на майбутніх президентських виборах Юлію Тимошенко, головою політичної ради об'єднаної партії було обрано Арсенія Яценюка [12, с. 10]. В самій опозиційній коаліції після провалу кампанії «Вставай, Україно!» та об'єднавчого з'їзду «Батьківщини» й «Фронту змін» загострилася конкуренція лідерів.

Об'єктивно злиття «Фронту змін», «Батьківщини» та партії «Реформи і порядок» оголило лінію розламу між об'єднаними силами, що створювало підґрунтя для посилення різнобою в парламентській фракції ВО «Батьківщина». Анатолій Гриценко, Микола Катеринчук, група В'ячеслава Кириленка де-факто дістали ширший простір для маневру. Зрозуміло, що кожна з сторін об'єднання, яка лобювала його, – і керівництво старої «Батьківщини» на чолі з О. Турчиновим, і нові партійці на чолі з А. Яценюком, – розраховували використати об'єднання у власних інтересах. Перші, можливо, вважали, що це дасть змогу зберегти партію дієздатною та забезпеченою фінансовим ресурсом. Другі, вочевидь, розраховували на здатність

«завоювати зсередини» «Батьківщину», перетворивши її на досить потужну партійну структуру на власну опору на президентських, місцевих і парламентських виборах [12, с. 10-11].

Характерною ознакою діяльності парламентської опозиції в 2012-2013 роках було негативне ставлення до політики Президента, уряду України: несприйняття змісту та способів реалізації владної політики в економічній, соціальній та гуманітарній сферах. Так, «Батьківщина» критикувала «злочинну» владу, «УДАР» виступав захисником підприємницького середовища, «Свобода» поряд із традиційною націоналістичною риторикою, говорила про соціальні й антиолігархічні заходи. Проте головне завдання політичних опонентів полягало в тому, щоб такі знайти спільний знаменник виходу з кризи й протистояти зовнішнім і внутрішнім викликам.

Заради збереження влади правляча політична сила могла використати два варіанти розвитку подій – вдатися до подальшого обмеження діяльності опозиції чи розпочати діалог із налагодження цивілізованих відносин із опозицією. За ініціативою Президента України 19 червня 2013 року відбулася зустріч із лідерами парламентських фракцій, на якій обговорювалася низка принципових питань. На зустрічі з Президентом опозиційні фракції представляв Арсеній Яценюк із загальними вимогами трьох лідерів опозиції. Три опозиційні парламентські фракції визначили широке коло проблем: від економічних труднощів і корупції до виборів у спірних округах, долі вітчизняної ГТС і звільнення Юлії Тимошенко. Проте, ця зустріч носила здебільшого декларативний характер про наміри спільних дій влади і опозиції.

Говорячи про практичну діяльність влади та опозиції в 2013 року, мітинги і виступи були відносно ефективними на той час. В 2013 році опозиція вирішила провести мітинг, аби продемонструвати силу й міць Об'єднаної опозиції, підвести ризик під результатами кампанії «Вставай, Україно!» й окреслити подальші дії опозиції на період літо 2013 — осінь 2014 років (початкову й базову фазу передвиборчої кампанії 2015 року).

Справді, їй вдалося зібрати чимало людей, однак мітинг був більш ефектним, ніж ефективним. По-перше, кількість протестувальників була не достатньо великою, щоб налякати владу. Мітинг не переламав ситуацію на користь опозиції, а просто підтвердив статус-кво в її відносинах із владою. Акція не розкрутила революційну ситуацію й не похитнула основи політичного режиму.

Опозиції вдалося показати, що вони здатні змінити свою тактику й стратегію з парламентської на позапарламентську, тобто вулично-майданну. Вони вийшли працювати, як висловився політолог Вадим Карасьов, «в полях» [13]. Утім, організований мітинг не перетворився на акцію громадського спротиву. Радше це був захід для прихильників парламентських опозиційних партій.

На кінець 2013 – початок 2014 років опозиція не мала фокусного лідера, як це було у 2002 — 2004 роках. О. Тягнибок, А. Яценюк і В. Кличко — лідери парламентського типу другого ешелону, на відміну від Ю. Тимошенко та В. Януковича. На кінець 2013 року в опозиційному середовищі склалася ситуація, коли опозиційні сили не мали спільного лідера, якого б підтримувала значна частина громадян України [13].

Як доречно вказував політолог Кость Бондаренко, опозиція 2013 року мала ряд суттєвих недоліків: недооцінка свого політичного суперника – В.Януковича і Партії регіонів, недостатня віра у власні сили, надмірна надія на бренд ВО «Батьківщина», лідери опозиції не мислили себе руйнівниками системи, акцентування уваги на другорядних речах, взаємна недовіра і вождизм, категоричність суджень і несприйняття критики [http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?opozitsiya_ispiti_pered_litnimi_kanikulami&objectId=1287771].

У 2013 році Український незалежний центр політичних досліджень, аналізуючи діяльність, зокрема української опозиції, прийшов до висновку, що формування коаліцій, як ситуативних, в рамках окремої політичної дії, наприклад, голосування за певний закон, так і сталих, які вимагають від учасників принаймні короткострокового узгодження політичних позицій та стратегій. За цих умов ідеологічне позиціонування визначає кордони «політично можливого» для цих політичних сил, або компромісів, до яких можуть вдатися учасники таких коаліцій, не порушуючи такі кордони. Коли політичні партії мають слабку ідеологічну ідентичність, у них є більш широкий простір для політичного маневру, проте це у перспективі може обернутися проблемами в електоральному плані, наприклад, привести до розмивання бази підтримки на користь більш сильно ідентифікованої партії. Тоді як брак ідеологічного компонента буде заміщуватися додатковими факторами, такими як позиціонування лідера чи підведення під передвиборчу пропозицію популістичної основи [14].

Таким чином, у період гострих криз та, відповідно, перманентної нестабільності особливо чітко простежується активізація опозиційних сил. У державах з відносно жорстким політичним режимом діяльність політичної опозиції, особливо її непарламентських форм, суворо

обмежується. У країнах же із задекларованими демократичними принципами управління інститут політичної опозиції є знаковим, його розвиток та підтримка – це якісна ознака модернізації політичної системи. Специфіка взаємодії влади та опозиції визначається тим, наскільки повно остання забезпечена можливостями реалізувати свої політичні права.

Перемога Віктора Януковича в 2010 року окреслила новий цикл режимних змін в Україні. В ході президентських виборів зіштовхнулися з одного боку, Партія регіонів, з іншого – БЮТ. Лише два політичні актори мали переваги і саме вони стали головними суперниками на президентських виборах. За результатами президентських виборів 2010 року в Україні відбулася чергова зміна політичного ландшафту. Протягом 2010-2011 років відбулися суттєві зміни в розстановці опозиційних сил. За рівнем підтримки громадян першу позицію серед них зберігає БЮТ, на другому місці стабільно утвердився «Фронт змін». Протягом 2010-2012 року В. Янукович проводив активну політику побудови домінантної політичної партії, а також формування особистих мереж підтримки через домовленості з периферійними коаліційними партнерами..

Отже, період 2010-2013 рр. можна назвати часом жорсткої конфронтації між опозицією та владою з тотальним політичним домінування останньої. У рамках процесу демократизації спостерігається етап «повернення назад», що ознаменувався зменшенням можливостей опозиції, яка відіграє ключову роль у реалізації принципів демократії, однак, виконання цієї ролі є неможливим без її підтримки державним апаратом влади. Після президентських виборів 2010 року та формування пропрезидентської більшості парламентська опозиція практично була позбавлена можливостей впливу на законодавчий процес, значно обмежені її можливості в реалізації контрольної та інших функцій Верховної Ради. Вибори депутатів Верховної Ради України в 2012 році лише посилили законодавчу, і як наслідок можливості виконавчої вертикалі влади, що призвело до нівелювання ролі опозиції у центральних органах влади.

Література

1. Фісун О.А. Партийная система и президентский режим Украины после парламентських виборів 2012 г. / О.А. Фісун // Парламентська система України після парламентських виборів 2012: аналітичні доповіді. – Х.: Золоті сторінки, 2012. – С. 33-38.
2. Правові засади діяльності опозиції / Центр Разумкова // Національна безпека і оборона. [Електронний ресурс]. – 2011. – №7-8. – С. 24-31. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD125-126_ukr_2.pdf
3. Сас О. Теоретичні та практичні реалії української опозиції / О. Сас. – [Електронний ресурс] // Віче. – 2011. – №18. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2711/>
4. Рішення Конституційного Суду України № 1-45/2010 від 30 вересня 2010 року [Електронний ресурс] / Рішення Конституційного Суду України. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=122407>
5. Побокін М. Українська опозиція: втрачені шанси? /М. Пробкін. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/articles/pobokin.htm>
6. Гнаповський О. Проблеми діяльності політичної опозиції в Україні: шляхи оптимізації / О. Гнаповський // © 2009-2014 Науковий блог НаУ «Острозька Академія» травня 13, 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.ua.edu.ua/2012/problemy-diyalnosti-politychnoji-opozytiji-v-ukrajini-shlyahy-optymizatsiji-2/>
7. Політичні партії України у парламентській виборчій кампанії 2012 року / колективна моногр.; за ред. М.С. Кармазіної. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. – 400 с.
8. Орловський В. К. Партийно-політична опозиція в Україні: проблеми конструювання політичної реальності : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / В.К. Орловський; Держ. закл. "Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського". – О., 2013. – 19 с.
9. Рудич Ф. Політична влада і опозиція в Україні: методологічний контекст / Ф. Рудич // Віче. – №17. – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3841/>
10. Власюк А. Чи допоможе «загибель» «Фронту змін» зміцнити опозицію й ліквідувати режим Януковича? / А. Власюк // Українська правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2013/05/15/6989808/>
11. Олексієнко О. «М'який авторитаризм»: влада та опозиція в Україні / О. Олексієнко, С. Потоцький // Український тиждень. – 2013. – №15. – С. 8-12.
12. «Двічі об'єднані» // Український тиждень. – 2013. – №24. – С. 10-11.
13. Карасьов В. «Боротьба за неполітизованого, непартійного, але невдоволеного владою громадянина — головне завдання на сьогодні» / В. Карасьов // День. 21.05.2013. –

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/podrobici/vadim-karasov-borotba-za-nepolitizovanogo-nepartiynogo-ale-nevdovolenogo-vladoyu>

14. Ідеологічне позиціонування політичних партій в Україні. – К.: Агенство «Україні», 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ucipr.kiev.ua/userfiles/party_ideology2013.pdf

15. Бердинских К. Слабая сила: проблеме украинской оппозиции / К. Бердинских // Корреспондент. – 2011. – №14. – С. 32-34.

16. Бердинских К. Разгул демократов: проблемы оппозиции в Украине / К. Бердинских // Корреспондент. – 2013. – №15. – С. 8-12.

УДК 316.7+316.3/4

РІВЕНЬ ТА СПЕЦИФІКА РЕЛІГІЙНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СУСПІЛЬСТВ: ЧИ ВСЕ ЩЕ МАЄ ШАНСИ НА СПРАВДЖЕННЯ ТЕОРІЯ СЕКУЛЯРИЗАЦІЇ?

Богданова О. В.

кандидат соціологічних наук

доцент кафедри соціології

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

У статті представлено порівняльну характеристику рівня та специфіки релігійності 45 європейських суспільств (48 країн і територій) на основі даних IV хвилі Європейського дослідження цінностей (2008-2010 роки) за параметрами віри в продовження свідомого існування після смерті, релігійної самоідентичності, релігійного ексклюзивізму та відвідування релігійних служб. На основі цих даних висловлено деякі зауваги щодо застосовності теорії секуляризації для пояснення рівня та специфіки сучасної релігійності суспільств європейського континенту.

В статті представлено сравнительную характеристику уровня и специфики религиозности 45 европейских обществ (48 стран и территорий) на основе данных IV волны Европейского исследования ценностей (2008-2010 года) по параметрам веры в продолжение сознательного существования после смерти, религиозной самоидентичности, религиозного эксклюзивизма и посещения религиозных служб. На основе этих данных высказаны некоторые замечания касательно применимости теории секуляризации для объяснения уровня и специфики современной религиозности обществ европейского континента.

The article presents a comparative overview of religiosity in 45 European societies (48 countries and territories) based on data of the 4th wave of the European Values Study (2008-2010), taking into consideration the belief in continued conscious existence after death, religious self-identity, religious exclusivism, and attendance of religious services. In the light of this data, some considerations are offered regarding the applicability of secularization theory to explaining contemporary religiosity in societies of the European continent.

Ключові слова: секуляризація, де-секуляризація, теорія секуляризації, релігійні погляди, релігійні практики, релігійність європейських суспільств.

Теорія секуляризації, згідно з якою значення релігії у суспільстві загалом та для окремого індивіда зокрема зменшується по мірі модернізації суспільства, пережила періоди як потужного домінування в соціології другої половини ХХ століття, так і стрімкої втрати позицій наприкінці ХХ – початку ХХІ століть [3; 6; 19]. Навіть важливе уточнення, що теорія секуляризації сприяє нашому розумінню динаміки релігійності в європейських суспільствах, хоча й не описує ситуацію в інших країнах, в останні роки було піддано переконливій критиці. Наприклад, як зауважив американський соціолог Хосе Казанова, динаміка взаємин «держави, церкви та нації» має значно більше евристичного потенціалу, ніж теорія секуляризації, для пояснення разючих відмінностей у сьогоденній релігійності таких східноєвропейських суспільств, як високорелігійна католицька Польща та виразно нерелігійна католицька Чехія; понад те, якщо ми очікуємо вищий рівень секуляризації поряд з вищим рівнем модернізації, то більш релігійна Західна Німеччина мала би бути менш модернізованою, ніж значно менш релігійна Східна [9].

З іншого боку, теорія секуляризації не полишила остаточно арену академічної полеміки: лише три роки тому один із її найвідоміших апологетів, британський соціолог Стів Брюс запропонував ре-дефініцію теорії секуляризації, що вносить суттєві зміни в предмет дискусії, оскільки, замість дискурсу про зменшення й остаточне зникнення релігійності внаслідок модернізації, пропонує аналіз змін у світоглядних й організаційних вимірах релігійності модернізованих суспільств, причому осердя змін вбачає в послабленні авторитету релігійних організацій [7]. У результаті, обидва опоненти – С. Брюс та Х. Казанова – різними шляхами приходять до однакового запитання, на яке поки немає повних та однозначних відповідей: якою саме нині є релігійність модернізованих суспільств загалом та європейських зокрема?

Відтак, актуальною дослідницькою проблемою нині є неповнота й неоднозначність даних щодо сучасної релігійності модернізованих суспільств загалом та європейських зокрема.

Розв'язання такої масштабної проблеми виходить за межі окремої статті, тож у цій дослідницькій розвідці запропоновано лише скромний внесок до її вирішення. Метою дослідження, запропонованого увазі читача, є виявлення ключових аспектів релігійності європейських суспільств на основі даних Європейського дослідження цінностей (ЄДЦ) [10; 11], що підтверджують або заперечують інтерпретації, запропоновані Х. Казановою та С. Брюсом щодо (де)секуляризаційних тенденцій у суспільствах Європи, та уможливають глибше розуміння рівня та специфіки релігійності сучасних європейських суспільств загалом й українського суспільства зокрема. Завданнями дослідження є систематизувати індикатори релігійності, доступні в Європейському дослідженні цінностей; визначити ключові показники для аналізу рівня й специфіки релігійності європейських суспільств у світлі тез, запропонованих С. Брюсом та Х. Казановою; охарактеризувати рівень і специфіку релігійності європейських суспільств загалом й українського зокрема за відповідними показниками; застосувати отримані висновки для оцінки евристичного потенціалу теорії секуляризації в контексті європейського континенту.

Перш ніж перейти до розгляду показників, варто зауважити про відсутність єдиної позиції щодо того, які суспільства вважати «європейськими». До полемічних (у тому сенсі, що подеколи їх класифікують як європейські, а подеколи – ні) можна віднести такі країни: Азербайджан, Вірменія, Грузія, Казахстан, Кіпр, Росія, Туреччина. У цих семи країн уся або принаймні частина території є на захід від умовної межі між Європою та Азією, яку становлять Уральські гори та уявна лінія на південь від цих гір до Каспійського моря (тобто географічно у Європі). 6 із цих країн (окрім Казахстану) включені до Європейського дослідження цінностей і, відповідно, представлені поряд з іншими в цій статті, попри розбіжності в поглядах щодо їхньої категоризації. Водночас, деякі країни в масиві даних представлені і як окремі країни, і як кілька територій, що складають певну країну (а саме – Східна та Західна Німеччина; Кіпр та Північний Кіпр; Ірландія та Північна Ірландія). Відповідно, у IV хвилі ЄДЦ (2008–2010 роки) аналіз можливий або за 45-ма країнами¹, або за 48-ма країнами / територіями.

У випадку цієї дослідницької розвідки обрано другу опцію, оскільки вона безпосередньо пов'язана з тезою Х. Казанови щодо релігійності Західної та Східної Німеччини, представленою на початку статті та сформульованою соціологом на основі дещо старіших даних репрезентативних опитувань (1990-х років).

Індикатори релігійності у IV хвилі Європейського дослідження цінностей

У Європейському дослідженні цінностей представлено відносно широкий спектр індикаторів релігійності. Відповідні показники можна структурувати за сімома категоріями:

- 1) релігійна самоідентичність людини, тобто те, як вона сама визначає свою релігійність;
- 2) релігійні погляди та практики, дотримання яких не обов'язково вимагає залученості до певної релігійної групи або організації, тобто можуть бути властиві як «приватній² релігійності», так і «афіліативній³ релігійності»;
- 3) афіліативна релігійність, тобто залученість до релігійних громад, організацій;
- 4) зміни в афіліативній релігійності індивідів;
- 5) думка про значимість релігійних організацій та лідерів для окремих індивідів і суспільства;
- 6) переконаність, що релігійність людини посилює її бажані моральні якості, а отже є однією з пріоритетних якостей для формування в дитини та важливою рисою для політиків і державних службовців;
- 7) схильність до релігійного ексклюзивізму⁴.

Варто зауважити, що формулювання деяких запитань (варіантів відповідей) ЄДЦ є почасти християноцентричними, а отже не орієнтованими на плюралістичне релігійне середовище. Наприклад, поняття «церква» і «хрещення» властиві лише християнському віросповіданню; проблематичним у міжрелігійному контексті є також поняття «релігійна служба»⁵. З іншого боку, формулювання деяких запитань (варіантів відповідей) застосовні лише до більших і формалізованіших релігійних груп, тобто тих, що можуть позиціонувати

¹ Включаючи 45 країн, дані IV хвилі ЄДЦ дають безпрецедентну можливість побачити порівняльну картину релігійності європейських суспільств, адже відсутніми в дослідженні є лише 5 країн, що мають усю або частину території в географічних межах Європи: Андорра, Ватикан, Казахстан, Ліхтенштейн та Сан-Марино.

² Приватна релігійність – та, що може бути сповідувана приватно, тобто без участі в жодній релігійній групі.

³ Афіліативний (від лат. з'єднання, зв'язок, приналежність) – той, що стосується приналежності, залученості людини до певної групи.

⁴ Тобто схильність до переконаності, що певне одне віросповідання є істинним, а всі інші – ні.

⁵ Наприклад, частина мусульман зазначили би, що вони збираються радше на колективну молитву, ніж відвідують релігійну службу.

себе саме як «релігійні організації»¹. Нижче наведено перелік змінних, що відповідають одній із семи категорій, що були запропоновані вище.

1. Релігійна самоідентичність людини.

- 1.1. Чи належите Ви до певної релігії або релігійного напрямку (і до якого саме, якщо так)? (Q23a, v106²)
- 1.2. Не залежно від того, відвідуєте Ви *церкву*³ чи ні, Ви вважаєте себе релігійною людиною, нерелігійною людиною, атеїстом/атеїсткою? (Q28, v114)
- 1.3. Не залежно від того, чи вважаєте Ви себе релігійною людиною, якою мірою Ви себе вважаєте людиною, зацікавленою у священному або надприродному? (Q34, v127)

2. Індивідуальна релігійність, не залежно від того, чи залучена людина до діяльності певної релігійної групи або організації.

- 2.1. Наскільки важливою є релігія у Вашому житті? (Q1, v6)
- 2.2. Наскільки важливим є Бог у Вашому житті? (Q36, v129)
- 2.3. Чи дає Вам релігія заспокоєння і наснагу? (Q37, v130)
- 2.4. На Вашу думку, чи важливо проводити релігійну службу у зв'язку з такими подіями (Q27):
 - народження (v111)
 - одруження (v112)
 - смерть (v113)
- 2.5. Чи вірите Ви в... (Q30)
 - Бога (v119),
 - життя після смерті (v120),
 - пекло (v121),
 - рай (v122),
 - гріх (v123).
- 2.6. Чи вірите Ви в реінкарнацію, тобто що ми народжуємося в цьому світі знову? (Q31, v124)
- 2.7. Котра з цих тез є найближчою Вашим уявленням (Q32, v125):
 - існує Бог, який є особистістю;
 - існує певний дух або життєва сила;
 - доволі важко визначитися, що я про це думаю;
 - не думаю, що існує певний дух, Бог чи життєва сила.
- 2.8. Наскільки правильною є така теза щодо Вас: «У мене є власний спосіб зв'язку з Божественним без церков і релігійних служб»? (Q33, v126)
- 2.9. Чи вдаєтеся Ви подеколи до молитви, медитації, духовних споглядань або чогось подібного? (Q38, v131)
- 2.10. Як часто Ви молитесь Богу поза релігійними службами? (Q39, v132)
- 2.11. Чи вірите Ви, що талісман може захистити Вас або допомогти Вам? (Q40, v133)

3. Залученість до релігійної громади (афіліативна релігійність).

- 3.1. Чи належите Ви до таких волонтерських організацій: релігійних або церковних організацій⁴? (Q5, v11)
- 3.2. Чи виконуєте Ви певну неоплачувану, волонтерську роботу для релігійних або церковних організацій? (Q5, v29)
- 3.3. Окрім весілля, похорон та *хрещення*, як часто Ви відвідуєте релігійні служби нині? (Q25, v109)

4. Зміни в афіліативній релігійності індивідів.

- 4.1. Чи були Ви коли-небудь раніше членом іншої деномінації¹? [Формулювання питання для тих, хто належить до певної деномінації.] (Q24, v107) Якщо так, якої

¹ Натомість, віряни не обов'язково належать до певної релігійної «організації»: вони можуть бути залучені до неформальної релігійної «групи» або «громади», що не позиціонує себе як організація. Невеличкі релігійні групи характерні для культів, а також у тих випадках, коли у певному населеному пункті небагато людей певного віросповідання. Наприклад, в Україні багаї є наразі малочисленою релігійною громадою і в деяких населених пунктах є типовою ситуація, коли віряни збираються невеличкими групами по 2-4 людини для того, щоб поспілкуватися з питань віри, помолитися або відзначити релігійне свято.

² Тут і далі в дужках позначено номер змінної, відповідно до нумерації, наведеної у базовому опитнику ЄДЦ (EVS 2008 Master Questionnaire) [13]. Оскільки дещо полемічним є переклад базового опитника на українську та російську, змінні представлені в авторському перекладі з англійської на українську, а не точно дублюють формулювання з української документації ЄДЦ [12].

³ Тут і далі в переліку змінних *курсивом* виділені християноцентричні тези.

⁴ Щоб не дискримінувати неформальні ініціативи, більш охопним формулюванням могло би бути таке: «Чи належите Ви до таких волонтерських організацій, груп, ініціатив: релігійних або церковних організацій, релігійних груп або ініціатив». Аналогічно для змінної v29, що є наступною в цьому переліку.

- само? (Q24а, v108, v108а) / Чи були Ви коли-небудь раніше членом певної релігійної деномінації? [Формулювання питання для тих, хто зараз не належить до жодної деномінації.] (Q24, v107) Якщо так, якої саме? (Q24а, v108, v108а)
- 4.2. Окрім весіль, похорон і *хрещень*, як часто Ви відвідували релігійні служби, коли Вам було 12 років? (Q26, v110)
5. Думка про значимість релігійних організацій та лідерів для окремих індивідів та суспільства.
- 5.1. Довіра до *церкви* (Q63, v205)
- 5.2. Загалом, на Вашу думку, чи дає Ваша *церква* [формулювання запитання для тих, хто належить до певної релігійної організації] / дають *церкви* [формулювання запитання для тих, хто не належить до жодної релігійної організації] у Вашій країні адекватні відповіді на (Q29):
- моральні проблеми та потреби індивіда (v115),
 - проблеми сімейного життя (v116),
 - духовні потреби людей (v117),
 - сьогоденні соціальні проблеми нашого суспільства (v118)?
- 5.3. Наскільки Ви погоджуєтеся або не погоджуєтеся з такими твердженнями: «Релігійні лідери не мають впливати на урядові рішення» (Q41, v135).
6. Переконаність, що релігійність людини посилює її бажані моральні якості, а отже є однією з пріоритетних якостей для формування в дитини та важливою рисою для політиків і державних службовців.
- 6.1. «Релігійна віра» як одна з 5-ти найбільш важливих якостей, які варто розвивати в дитині в межах родини (Q52, v178)
- 6.2. Наскільки Ви погоджуєтеся або не погоджуєтеся з такими твердженнями: «Політики, які не вірять у Бога, не підходять для державних посад» (Q41, v134)?
7. Схильність до релігійного ексклюзивізму.
- Нижче наведено кілька тез. Будь ласка, оберіть ту, що найбільше відображає Ваші погляди (Q35, v128):
- є лише одна істинна релігія;
 - є лише одна істинна релігія, але інші релігії також містять частину істини;
 - немає однієї істинної релігії, але всі великі світові релігії містять деяку частину істини;
 - жодна з великих релігій не може запропонувати істину.

Аналіз результатів за всіма наведеними вище індикаторами не є можливим у рамках однієї статті. Нижче представлені дані за кількома показниками, які, на думку автора, є базовими для розуміння рівня та специфіки релігійності європейських суспільств.

Індивідуальна релігійність і релігійна самоідентичність

Насамперед, подивимося на кілька ключових показників індивідуальної віри та релігійної самоідентичності населення європейських країн, які не є неодмінно пов'язаними з вірою в авторитет певної релігійної організації або активною залученістю людини до релігійної громади. Зокрема, без належності до жодної релігійної організації можлива *віра в те, що наше свідоме існування не завершується зі смертю, а також відчуття себе людиною, зацікавленою у священному та надприродному*.

Хоча у світі існує чимало ідеологій, що пропонують людям певну картину наявного та належного, релігію серед них вирізняє те, що вона включає до картини світу можливість продовження свідомого існування після смерті. Згідно з більшістю віросповідань, після смерті ми продовжуємо свідоме існування в іншій формі. Однак, у деяких віросповіданнях продовження існування визначається лише як можливість: наприклад, згідно з поглядами Свідків Ієгови, після смерті людина припиняє своє свідоме існування, але праведні люди пізніше будуть воскресненні Господом для життя в раю (іншими словами, альтернативою раю є не пекло, а припинення існування).

Запитання, поставлені під час ЄДЦ, уможливають визначити, який відсоток населення кожної країни вірить бодай у яку можливість свідомого існування після смерті, не залежно від того, чи належить людина до певної релігії та релігійної організації. Для цього було сконструйовано інтегровану змінну, у якій взято до уваги, чи зазначає респондент, що вірить

¹ У загальному вжитку термін «деномінація» (або конфесія) стосується основних течій у межах певної релігії (наприклад, протестантизму, католицизму та православ'я у християнстві; сунізму, шиїзму та суфізму в ісламі). Зважаючи на те, що кількість і популярність культів зростала протягом ХХ ст. [17, с. 129], щоб не дискримінувати малі релігійні групи та неформальні релігійні ініціативи, більш охочим формулюванням запитання могло би бути таке: «Чи були Ви коли-небудь раніше членом іншої релігійної групи, громади, деномінації?».

у «життя після смерті», «рай», «пекло» та/або «реінкарнацію»¹. У табл. 1 представлено відповідні результати для кожної з 48 країн (або частин країн), які взяли участь у IV хвилі ЄДЦ.

Таблиця 1. Віра в продовження свідомого існування після смерті за даними Європейського дослідження цінностей, 2008–2010 роки
(Дані представлені у відсотках до всіх опитаних у відповідній країні або частині країни, якщо не зазначено інакше в таблиці.)

№	Країна або частина країна	Інтегрована змінна: віра у (можливість) продовження свідомого існування після смерті			Чи вірите Ви в реінкарнацію, тобто що ми народжуємося в цьому світі знову?	
		Так	Вагання або відсутність відповіді ²	Ні	Так	Так (У відсотках до тих, хто вірить у продовження свідомого існування після смерті)
1	Туреччина	97,5	1,0	1,4	26,9	27,6
2	Мальта	91,9	4,2	3,9	17,3	18,9
3	Азербайджан	90,3	5,2	4,5	6,9	7,7
4	Північна Ірландія	81,4	11,8	6,8	18,6	22,9
5	Північний Кіпр	78,8	7,0	14,2	27,0	34,3
6	Польща	78,5	9,2	12,3	14,8	18,9
7	Ірландія	78,3	10,8	11,0	24,8	31,7
8	Косово	77,1	9,6	13,3	58,1	75,3
9	Румунія	75,9	16,2	7,9	17,9	23,5
10	Грузія	73,3	16,5	10,3	9,0	12,3
11	Боснія і Герцеговина	70,2	7,9	21,8	20,2	28,7
12	Ісландія	69,6	10,0	20,4	32,2	46,3
13	Молдова	67,1	19,9	13,1	22,1	33,0
14	Італія	67,0	17,8	15,1	16,1	24,1
15	Кіпр	67,0	19,4	13,6	14,3	21,3
16	Хорватія	64,1	12,0	23,9	14,0	21,9
17	Словацька Республіка	63,8	14,4	21,8	10,9	17,1
18	Греція	63,6	14,1	22,3	15,1	23,7
19	Португалія	62,0	13,7	24,3	26,8	43,2
20	Велика Британія	60,4	12,7	26,8	23,4	38,8
21	Австрія	60,0	13,5	26,5	24,6	41,1

¹ Якщо респондент(ка) відповідає «так» на бодай одне з цих запитань, то його/її було віднесено до категорії тих, хто вірять у продовження свідомого існування після смерті (або принаймні потенційну можливість продовження існування, як у випадку доктрини Свідків Ієгови). Якщо респондент(ка) відповідає «ні» на всі чотири запитання, то його/її було віднесено до тих, хто не вірять. Усіх інших було позначено як тих, хто висловив вагання або не надав відповіді.

² «Важко сказати» та «відсутність відповіді» об'єднані в одну категорію, оскільки в ЄДЦ «важко сказати» не є одним із варіантів відповідей, запропонованих респондентом на картці. Інтерв'юер фіксує відповідь «важко сказати» лише в разі такої спонтанної реакції респондента (так само й відмову відповідати).

<i>Продовження таблиці 1.</i>						
22	Україна ¹	57,7	21,2	21,2	28,3	49,1
23	Швейцарія	57,5	15,0	27,4	23,7	41,1
24	Іспанія	57,0	13,5	29,5	19,8	34,7
25	Латвія	57,0	15,7	27,3	34,6	60,7
26	Вірменія	56,9	8,9	34,2	19,5	34,2
27	Нідерланди	55,8	9,7	34,6	17,7	31,7
28	Норвегія	55,0	4,1	40,9	17,9	32,6
29	Литва	53,1	34,5	12,4	23,2	43,7
30	Білорусь	51,5	22,3	26,2	23,0	44,7
31	Західна Німеччина	51,1	14,5	34,5	23,5	46,1
32	Бельгія	50,8	4,8	44,4	16,9	33,3
33	Люксембург	50,6	13,4	36,0	23,5	46,4
34	Російська Федерація	49,5	23,5	27,1	25,7	51,9
35	Франція	49,3	6,3	44,4	21,7	43,9
36	Фінляндія	47,9	25,0	27,1	18,4	38,5
37	Угорщина	47,0	5,7	47,3	22,1	47,1
38	Словенія	44,8	11,1	44,1	17,4	38,9
39	Македонія	44,6	27,9	27,5	14,5	32,4
40	Сербія	43,1	17,1	39,8	19,2	44,6
41	Естонія	41,0	15,4	43,6	26,6	65,0
42	Чорногорія	40,9	8,6	50,5	15,4	37,7
43	Швеція	40,4	27,3	32,3	16,6	41,0
44	Данія	40,4	10,0	49,6	17,0	42,0
45	Болгарія	39,9	25,0	35,1	22,7	57,0
46	Албанія	33,4	23,1	43,4	15,8	47,4
47	Чеська Республіка	31,1	22,4	46,6	15,1	48,6
48	Східна Німеччина	19,6	14,6	65,7	7,2	36,5

На перший погляд, дані в табл. 1 відповідають тезі про те, що значення релігії для суспільства й індивіда зменшується в результаті модернізації суспільства, адже за показником віри в продовження свідомого існування після смерті лідирують такі країни: Туреччина, Мальта, Азербайджан, Північна Ірландія, Північний Кіпр, Польща, Ірландія, Косово, Румунія, Грузія, Боснія і Герцеговина, Ісландія. Їх навряд чи можна віднести до найбільш модернізованих країн або територій Європи, а кілька з них навіть є такими, що не були би віднесені до Європи за деякими класифікаціями (Туреччина та Азербайджан). Як бачимо в табл. 2, у 4-х із 12-ти країн-лідерок більшість населення зазначає що відносить себе до ісламу (Туреччина, Азербайджан, Північний Кіпр, Косово); у 3-х – до римокатолицизму (Мальта, Польща, Ірландія); у 2-х до православ'я (Румунія та Грузія); в одній (Ісландія) – до протестантизму; у Північній Ірландії показники протестантизму та римокатолицизму є доволі близькими (40,8% та 34,0% відповідно), а в Боснії і Герцеговині такими є православ'я (32,2%) та іслам (31,8%). Половина із цих країн (територій) входили раніше до комуністичного блоку², де державна політика суттєво обмежувала діяльність релігійних організацій (Азербайджан, Польща, Косово, Румунія, Грузія, Боснія і Герцеговина).

¹ Варто зауважити, що дані ЄДЦ показують вищий показник віри в реінкарнацію в Україні у 2008 році, ніж дані Міжнародної програми соціальних опитувань (МПСО) того ж року [1; 15]. У даних ЄДЦ також бачимо нижчий показник декларованої належності до певного віросповідання, ніж МПСО; при цьому, дані МПСО за цим індикатором відповідають останнім даним Центру Разумкова [4], хоча не збігаються з ними за показниками конфесійної належності. Розбіжності суттєво виходять за межі похибки й, імовірно, спричинені відмінностями у формулюванні запитань, що може становити предмет аналізу окремої статті.

² Тобто були тими країнами-членами принаймні одного з двох міждержавних комуністичних блоків: Ради економічної взаємодопомоги (1949-1991) та/або Варшавського договору про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу (1955-1991). Варто зауважити, що, на відміну від інших країн, Албанія фактично припинила участь у роботі обох міждержавних утворень до кінця 1960-х, а Югославія була лише асоційованим членом РЕВ і не була учасницею Варшавського договору.

Однак, якщо ми поглянемо на країни, де показник віри в продовження свідомого існування після смерті є найнижчим, то побачимо серед них країни або їхні частини з дуже різним рівнем модернізації, причому більшість із них не можна віднести до десятки найбільш модернізованих країн Європи. Майже всі вони – 10 з них, за винятком Данії та Швеції, – входили до комуністичного блоку (Угорщина, Словенія, Македонія, Сербія, Естонія, Чорногорія, Болгарія, Албанія, Чеська Республіка, Східна Німеччина). Отже, ми бачимо вагому присутність пост-комуністичних країн як серед найбільш віруючих, так і серед найменш віруючих суспільств. Причому, саме країни колишнього комуністичного блоку є тими, де найменший рівень віруючих за цим показником (близько 20-30%): Східна Німеччина (19,6%), Чеська Республіка (31,1%), Албанія (33,4%).

Таблиця 2 . Декларована (не)релігійна ідентичність за даними Європейського дослідження цінностей, 2008–2010 роки
(Дані представлені у відсотках до всіх опитаних у відповідній країні або частині країни та згруповані спершу за домінантною декларованою ідентичністю, потім – за рівнем декларованої зацікавленості у священному або надприродному.)

№	Країна або частина країни	Не залежно від того, чи вважаєте Ви себе релігійною людиною, якою мірою Ви себе вважаєте людиною, зацікавленою у священному або надприродному?	Домінантна декларована (не) релігійна ідентичність		Друга за значимістю категорія декларованої (не)релігійної ідентичності	
		Дуже або дещо зацікавлений / зацікавлена ¹	Назва категорії	%	Назва категорії	%
1	Мальта	74,3	Римо-католицизм	96,1	Неафілейовані	2,1
2	Хорватія	73,8	Римо-католицизм	80,0	Неафілейовані	15,7
3	Словенія	64,1	Римо-католицизм	66,0	Неафілейовані	28,3
4	Ірландія	60,0	Римо-католицизм	81,6	Неафілейовані	11,2
5	Португалія	58,4	Римо-католицизм	82,7	Неафілейовані	12,9
6	Італія	58,3	Римо-католицизм	78,1	Неафілейовані	19,0
7	Австрія	57,7	Римо-католицизм	72,5	Неафілейовані	17,0
8	Швейцарія	53,1	Римо-католицизм	32,2	Протестантизм	30,0
9	Словацька Республіка	52,0	Римо-католицизм	70,2	Неафілейовані	19,6
10	Люксембург	51,8	Римо-католицизм	61,7	Неафілейовані	29,4
11	Литва	51,1	Римо-католицизм	78,9	Неафілейовані	13,6
12	Польща	50,1	Римо-католицизм	91,5	Неафілейовані	4,4
13	Іспанія	49,8	Римо-католицизм	57,2	Неафілейовані	24,1
14	Бельгія	47,2	Римо-католицизм	50,4	Неафілейовані	43,3
15	Західна Німеччина	45,8	Римо-католицизм	41,1	Протестантизм	35,7
16	Ісландія	65,4	Протестантизм	80,0	Неафілейовані	7,9
17	Північна Ірландія	52,4	Протестантизм	40,8	Римо-католицизм	34,0
18	Фінляндія	45,9	Протестантизм	72,6	Неафілейовані	23,4
19	Норвегія	45,7	Протестантизм	70,5	Неафілейовані	21,0
20	Швеція	44,3	Протестантизм	58,6	Неафілейовані	30,9
21	Данія	39,9	Протестантизм	85,8	Неафілейовані	12,0

¹ Сума відповідей «Дуже зацікавлений / зацікавлена» та «Дещо зацікавлений / зацікавлена». Іншими можливими варіантами відповідей, не наведеними в табл. 2, були «Не дуже зацікавлений / зацікавлена» та «Зовсім не зацікавлений / не зацікавлена».

<i>Продовження таблиці 2.</i>						
22	Кіпр	72,7	Православ'я	96,8	Римо-католицизм	1,5
23	Боснія і Герцеговина	68,8	Православ'я*	32,2	Іслам*	31,8
24	Македонія	66,2	Православ'я	73,8	Іслам	17,7
25	Україна	65,9	Православ'я	49,6	Неафілейовані	22,3
26	Грузія	65,7	Православ'я	90,8	Іслам	6,3
27	Вірменія	65,6	Православ'я	90,5	Неафілейовані	5,3
28	Білорусь	59,3	Православ'я	61,4	Неафілейовані	28,5
29	Молдова	58,5	Православ'я	89,6	Неафілейовані	6,4
30	Сербія	58,0	Православ'я	59,8	Неафілейовані	30,0
31	Греція	56,5	Православ'я	94,1	Неафілейовані	3,1
32	Румунія	52,2	Православ'я	86,0	Римо-католицизм	5,0
33	Болгарія	51,2	Православ'я	60,1	Неафілейовані	25,3
34	Російська Федерація	38,0	Православ'я	57,5	Неафілейовані	35,4
35	<i>Нідерланди</i>	60,6	<i>Неафілейовані</i>	47,3	Римо-католицизм	26,5
36	<i>Чорногорія</i>	59,6	<i>Неафілейовані*</i>	40,5	Православ'я*	39,2
37	<i>Латвія</i>	52,8	<i>Неафілейовані</i>	33,5	Православ'я*	23,2
38	<i>Велика Британія</i>	51,2	<i>Неафілейовані</i>	41,6	Протестантизм	38,7
39	<i>Угорщина</i>	45,5	<i>Неафілейовані</i>	46,4	Римо-католицизм	39,7
40	<i>Естонія</i>	44,0	<i>Неафілейовані</i>	65,7	Православ'я	17,5
41	<i>Франція</i>	41,3	<i>Неафілейовані*</i>	48,6	Римо-католицизм*	44,6
42	<i>Чеська Республіка</i>	31,1	<i>Неафілейовані</i>	67,4	Римо-католицизм	25,3
43	<i>Східна Німеччина</i>	24,2	<i>Неафілейовані</i>	77,3	Протестантизм	17,8
44	Косово	80,1	Іслам	69,5	Православ'я	19,4
45	Туреччина	79,7	Іслам	98,1	Неафілейовані	1,1
46	Північний Кіпр	63,4	Іслам	95,4	Неафілейовані	3,8
47	Азербайджан	55,4	Іслам	83,7	Неафілейовані	9,4
48	Албанія	54,6	Іслам	52,0	Неафілейовані	30,1

* Зважаючи на похибку репрезентативного опитування, не завжди є однозначним, яку саме ідентичність можна віднести до домінуючої або до другої за поширеністю. За даними ЄДЦ IV хвилі неможливо визначити, яка ідентичність є домінуючою на момент опитування для таких країн: Боснія і Герцеговина – іслам (32,2%), православ'я (31,8%); Чорногорія – неафілейовані (40,5%), православні (39,2%); Франція – неафілейовані (48,6%), римо-католицизм (44,6%); Швейцарія – римо-католицизм (32,2%), протестантизм (30,0%). У Латвії близькі показники для другої за поширеністю ідентичності мають три християнські конфесії: православ'я (23,2%), протестантизм (21,8%), римо-католицизм (19,8%).

Варто також поставити питання про те, у яких країнах *найбільший відсоток населення зазначає, що не вірить у продовження свідомого існування після смерті*¹. У 12 країнах (територіях) щонайменше 40% не вірять у продовження свого існування після смерті, причому 11 з них мають цей показник на рівні 40-50%. *Винятком є Східна Німеччина, де показник невіри сягає 65,7%*. Відповідно, наступні за нею Чорногорія (50,5%) та Данія (49,6%) «відстають» на близько 15%.

Можемо помітити, що переліки країн, де вірять найменше й де найбільше не вірять, різняться двома країнами. Рівень віри у Швеції та Македонії є відносно низьким (близько 40-45%), однак, оскільки вагома частина населення цих країн вагається щодо своїх поглядів із цього питання, рівень невіри в них ближчий до 30%. Натомість, у Франції та Норвегії, де рівень віри примітно вищий – близько 50-55%, вагається незначна частина населення (6,3% та 4,1% відповідно), а ті, хто не вірять, становлять близько 40-45%. У 3-х із цих країн (територій) більшість населення не відносить себе до жодного віросповідання (Східна Німеччина, Чеська Республіка та Естонія); ще в 3-х не відносить себе до жодної релігійної традиції відносна більшість населення (Чорногорія, Угорщина, Франція).

¹ Питання обумовлено тим, що найвищий показник віри не обов'язково означає найвищий показник невіри, адже, натомість, може бути високий показник тих, хто вірять, у поєднанні зі значним рівнем тих, хто вагаються, і вельми малим відсотком тих, хто не вірять.

У 2-х країнах (Данії та Норвегії) значна частка населення зазначає протестантську ідентичність. Показник у 85,8% датчан, які декларують належність до протестантизму, різко контрастує з 49,6%, які зазначають, що не вірять у продовження свідомого існування після смерті. Вочевидь, низка людей вказує релігійну ідентичність радше як культурно-історичну, а не таку, що дійсно передбачає віру. Подібна ситуація і в Норвегії, де 70,5% декларують належність до протестантизму, але при цьому 40,9% не вірять у продовження свідомого існування після смерті бодай у якій формі.

У двох із 12 країн (територій), що лідирують за невірою у свідоме існування після смерті, половина або дещо більше населення декларують римо-католицьку ідентичність (Бельгія та Словенія). В одній країні більшість населення зазначає православну ідентичність (Сербія), а в іншій – половина населення відносить себе до ісламу (Албанія).

У табл. 2, з одного, ми бачимо загалом дещо менший рівень зацікавленості у священному та надприродному серед населення тих суспільств, де домінує протестантизм, або неафілейовані становлять найбільшу категорію. Однак, навіть серед них, показник такої зацікавленості нерідко охоплює половину або більше населення. Наприклад, у Нідерландах 47,3% населення не є афілейованими, але при цьому 60,6% висловлюють зацікавленість у священному та надприродному, виразно демонструючи, що небайдужість до трансцендентного, сакрального цілком можлива й без афіліації з певним віросповіданням.

Найбільше зацікавленими у священному та надприродному (70%–80%) є населення Кіпру, Хорватії, Мальти, Туреччини та Косово¹. 2 із цих 5 країн належали до комуністичного блоку.

Найнижчі показники зацікавленості у священному та надприродному (40% і менше) – у Данії, Російській Федерації, Чеській Республіці та Східній Німеччині, причому якщо в Данії та РФ вони є близькими до 40%, то в Чехії цей показник близький до 20%, а в Східній Німеччині сягає 24,2%². При цьому лише в 10 країнах (територій) цей показник становить менше половини населення. Той факт, що в 38 з 48 країн (територій) половина та більше населення висловлює зацікавленість у священному та надприродному, можна констатувати як відносно низький рівень готовності заперечувати існування трансцендентного та феноменів, що не можуть бути верифіковані доступними на сьогоднішній день науковими методами.

Як бачимо, відносно менш модернізовані країни із пост-комуністичним минулим опиняються як серед найбільш віруючих, так і серед найменш; як серед найбільш зацікавлених у священному та надприродному, так і найбільш. Вочевидь, певні інші фактори, зокрема й взаємодія між політичними та релігійними інституціями, на якій наголошував Х. Казанова [8; 9], можуть значно більшою мірою пояснити, ніж рівень модернізованості, чому в одних країнах люди більшою мірою схильні вірити в продовження свого існування після смерті й цікавитися священним і надприродним, а в інших – меншою. Власне, сам факт, що станом на 2008–2010 рік з усієї Європи найменш віруючими в продовження свідомого існування після смерті та найменш зацікавленими у священному та надприродному виявляються Східна Німеччина та Чеська Республіка, промовисто вказує на те, що низький рівень індивідуалізованої, приватної релігійності є значною мірою результатом інших факторів, ніж економічний розвиток і плюралізація релігійного та соціального життя.

У європейському контексті віра в реінкарнацію дозволяє оцінити ступінь релігійного синкретизму, адже, як бачимо з табл. 1 і 2, в усіх країнах-учасницях ЄДЦ домінантним віросповіданням є або християнство, або іслам, чинна офіційна доктрина яких заперечує феномен реінкарнації. Релігійний синкретизм є непрямим індикатором того, що люди перестають орієнтуватися на офіційну доктрину, пропонувану в рамках релігійних організацій.

Який відсоток тих, хто вірять у продовження свідомого існування після смерті, становлять люди, які вірять у реінкарнацію? Іншими словами, який відсоток населення сповідує те, що не пропагується домінантними релігійними організаціями? Країною-лідеркою за таким показником є Косово (у реінкарнацію вірять 75,3% від усіх, хто вірять у продовження свідомого існування після смерті), де домінантною релігійною ідентичністю є іслам³. За Косово слідують Естонія (65,0%), Латвія (60,7%), Болгарія (57,0%), Російська Федерація

¹ Можливо, до найбільш зацікавлених доречно віднести також Боснію і Герцеговину (68,8%), де з урахуванням похибки показник зацікавленості у священному і надприродному гіпотетично може сягнути 70%.

² З урахуванням можливої похибки даних до цієї ж категорії гіпотетично можна віднести Францію (41,3%). Три із цих п'яти країн (територій) належали до комуністичного блоку.

³ Такий високий показник віри в реінкарнацію в Косово змушує поставити запитання, чи не трапилася помилка кодування (можливо, при описі змінних відповідь «так» була позначена як «ні» та навпаки). Адже вже був прецедент, коли помилка кодування потрапляла навіть до фінального інтегрованого масиву міжнародних опитувань. Наприклад, така помилка трапилася при формуванні даних Міжнародної програми соціальних опитувань [15] 2008 року: хибно закодували варіанти відповідей про віру в реінкарнацію в Туреччині.

(51,9%), Україна (49,1%), Чеська Республіка (48,6%), Албанія (47,4%), Угорщина (47,1%), Люксембург (46,4%), Ісландія (46,3%), Західна Німеччина (46,1%). Дивлячись на цей перелік, можна було би помилково припустити, що релігійний синкретизм особливо характерний для країн, які зазнали політики придушення релігійних організацій на користь комуністичної ідеології. Однак, це враження є дещо оманливим, адже на протилежному кінці спектру, знов-таки чимало країн колишнього комуністичного блоку, причому як здебільшого мусульманські суспільства, так і здебільшого християнські. В Азербайджані в реінкарнацію вірять лише 7,7% від усіх, хто вірять у продовження існування після смерті, у Грузії – 12,3%, Словацькій Республіці – 17,1%, Мальті та Польщі – по 18,9%, Кіпрі – 21,3%, Хорватії – 21,9%, Північній Ірландії – 22,9%, Румунії – 23,5%, Греції – 23,7%. Дивлячись на перелік країн із найменшим рівнем релігійного синкретизму, можна висловити припущення, що в країнах, де відбулося *переплетення релігійної, етнічної та громадянської ідентичностей*, населення може бути менш схильним вносити суттєві модифікації до офіційної доктрини.

Афіліативна релігійність та схильність до релігійного ексклюзивізму

У спробі стати на захист теорії секуляризації, С. Брюс висловлює застереження, що показники приватної релігійності не є індикативними для оцінки рівня секуляризації, натомість осердя теорії секуляризації належить вбачати у твердженні, що з економічним розвитком і демократизацією релігійні організації не лише втрачають у членстві, але й перестають бути джерелом доктрини, у яку вірять [7, с. 1–23]. Як наслідок, стає поширеним релігійний релятивізм¹, люди можуть вірити в низку феноменів, існування яких не доведене в рамках інституціалізованої науки, але при цьому будь-яка конкретна релігія втрачає значення для індивідів, а відтак і для суспільства загалом [7, с. 20].

Така концептуалізація секуляризації видається надто європоцентричною. Адже в Індії релігійний релятивізм і плюралізм існують уже не перше століття [2]: ставлення до релігійного різноманіття є толерантним, домінантне віросповідання (індуїзм) складно окреслити спільними термінами, існує величезна кількість версій індуїзму (від політеїстичних до монотеїстичних) і незліченна кількість культів і сект [18]. Однак, *такі характеристики є ознакою не секуляризації, а високого рівня релігійної плюралістичності та низького рівня релігійного ексклюзивізму*². Тож доречно поставити питання про те, за яких умов виникає високий рівень плюралістичності та низький рівень релігійного ексклюзивізму³.

Оскільки християнські церкви більше не є афілійовані з державним апаратом примусу, що міг забезпечувати релігійну гомогенність, обмежуючи доступ до альтернативної інформації, караючи відступників і заохочуючи відданих, процеси плюралізації та зменшення релігійного ексклюзивізму видаються цілком закономірними. Однак, виникнення великої кількості індивідуалізованих версій християнства, поширення в Європі релігійного релятивізму та доктринального плюралізму численних християнських організацій може бути радше закономірним наслідком завершення періоду примусового, централізованого, політичного запровадження релігійної монополії, а не аспектами секуляризації⁴.

З іншого боку, виникнення індуїзму датують II тисячоліттям до н.е. (тобто, імовірно, він існує приблизно вдвічі довше, ніж християнство) [18, с. 861]. Станом на 2000 рік, індуїзм налічує близько 811 млн. вірян, християнство – близько 2 млрд. [16]. Достатньо складно уявити, що при такій кількості послідовників не відбудеться плюралізація релігійної доктрини. Водночас, в умовах плюралізму має місце постійний конфлікт, поки не формується толерантність. Відтак, ті трансформації, що відбуваються нині з християнством у різних суспільствах, зокрема європейських, можна розглядати як закономірний наслідок поєднання трьох факторів: тривалості існування віросповідання, значного збільшення кількості його послідовників і завершення періоду примусового запровадження політико-релігійної ідеології в суспільствах, де домінує це віросповідання (останнє є складовою секуляризації на макрорівні).

Для більшої повноти аналізу розглянемо ще одну тезу, на якій наголошує С. Брюс: внаслідок економічного розвитку та демократизації релігія не просто стала цариною приватного у багатьох європейських країнах, що в сучасній соціології часто позначають

¹ Різні релігії сприймають як такі, що містять частину істини, й жодну релігію – як істинну.

² Власне, саме поняття «індуїзм» є певною мірою термінологічним непорозумінням, зробленим європейцями внаслідок припущення, що мирне співіснування різних релігійних груп в Індії (тобто високий рівень релігійного плюралізму та толерантності) означає, що всі вони належать до однієї релігії, яку позначили як «індуїзм» [18, с. 858–859].

³ Щойно сказане жодною мірою не означає, що варто прирівнювати релігійну ситуації в Європі з тою, що є в Індії – безумовно, між ними є різкі відмінності.

⁴ Відтак, може бути більш точно пояснене в термінах парадигми релігійної економіки [14], а не теорії секуляризації.

словосполученням «віра без приналежності» (“believing without belonging”), але й зникає як певна доктрина, система поглядів і практик, які об’єднують багатьох людей; кінцевим результатом плюралізації та приватизації релігії є байдужість до неї: «По мірі того, як релігія дедалі більше стає справою вільного вибору, стає важче зберегти межі. Поширюються альтернативні версії колишніх домінуючих ідеологій, а збільшення різноманіття заохочує спершу релятивізм – усі дороги ведуть до Бога – а потім байдужість, оскільки стає важче переконати людей, що є особлива перевага у певній конкретній дорозі» [7, с. 3].

Якщо слідувати такій логіці аналізу С. Брюса, можна припустити, що країни з високим рівнем відвідуваності релігійних служб мають високі показники ексклюзивізму (іншими словами, мають низький рівень релігійного релятивізму) та навпаки. Однак, навіть побіжного погляду на дані табл. 3 достатньо, щоб пересвідчитися в тому, що релігійні ексклюзивісти зовсім не обов’язково є частими відвідувачами релігійних служб. У Туреччині, яка *лідидує за показником ексклюзивізму (93,6%)*, раз на місяць і частіше відвідують релігійні служби лише 36,7% населення¹. Понад те, вагома частина ексклюзивістів ніколи або практично ніколи (!) не відвідує релігійну службу.

У Грузії 89,5% ексклюзивістів, але лише 39,2% зазначають, що відвідують релігійну службу раз на місяць і частіше; в Азербайджані 83,3% ексклюзивістів, але лише 17,4% відвідують релігійну службу раз на місяць і частіше; у Греції 72,2% ексклюзивістів при 43,4% тих, хто відвідує релігійну службу раз на місяць і частіше.

Таблиця 3. Релігійний ексклюзивізм і відвідування релігійних служб за даними Європейського дослідження цінностей, 2008–2010 роки
(Дані представлені у відсотках до всіх опитаних у відповідній країні або частині країни.)

№	Країна або частина країни	Є одна істинна релігія (Сума відповідей "Є лише одна істинна релігія" або "Є лише одна істинна релігія, але інші релігії також містять частину істини")	Є лише одна істинна релігія	Окрім весілля, похорон та хрещення, як часто Ви відвідуєте релігійні служби нині?							
				Частіше, ніж раз на тиждень	Раз на тиждень	Раз на місяць	Лише у певні святі дні	Раз на рік	Менш часто	Ніколи / практично ніколи	Важко сказати або не відповіли
1	Туреччина	93,6	66,3	15,8	17,7	3,3	29,2	3,3	2,2	26,6	1,9
2	Грузія	89,5	75,1	5,9	15,4	17,9	34,5	2,5	11,7	11,3	0,8
3	Азербайджан	83,3	63,5	4,9	5,4	7,2	50,9	5,0	7,9	14,8	3,9
4	Кіпр	81,6	50,7	6,3	25,3	23,9	33,4	3,6	2,1	5,2	0,2
5	Молдова	79,8	46,6	3,2	11,2	16,1	47,6	9,4	5,0	6,9	0,5
6	Мальта	78,2	33,3	33,5	46,6	3,9	3,5	1,4	3,5	7,5	0,1
7	Вірменія	77,7	43,1	3,1	12,5	24,8	29,6	8,1	11,9	8,7	1,4
8	Греція	72,2	44,1	3,3	17,7	22,4	42,6	4,7	2,5	6,6	0,2
9	Північний Кіпр	67,8	42,4	6,0	12,2	5,0	24,6	6,0	3,4	41,2	1,6
10	Румунія	66,8	33,6	6,2	23,4	19,1	35,3	5,8	3,4	4,2	2,5
11	Македонія	65,9	31,0	5,0	7,9	11,8	46,6	6,3	12,7	8,7	1,0
12	Боснія і Герцеговіна	65,1	27,2	10,4	20,1	13,7	22,6	4,4	14,9	11,9	1,9
13	Польща	64,0	28,4	7,1	44,2	18,5	16,8	1,8	3,2	5,7	2,7
14	Косово	63,9	22,4	8,6	24,1	16,4	37,2	2,3	3,9	5,2	2,1
15	Хорватія	61,8	23,7	4,6	20,9	16,3	22,2	5,2	14,0	15,4	1,2

¹ У випадку підрахунку суми округлених показників, які читач бачить у таблиці, сума становила би не 36,7%, а 36,8%. Тут і далі при підрахунку суми використані неокруглені показники, тому можливі розбіжності в 0,1 з показниками таблиці.

<i>Продовження таблиці 3.</i>											
16	Португалія	60,8	31,4	5,9	26,1	15,5	15,4	3,0	14,8	18,5	0,9
17	Сербія	54,3	24,1	1,6	5,8	13,8	34,0	7,5	17,4	18,8	1,2
18	Україна	54,1	27,1	2,1	10,4	11,9	40,7	9,0	5,0	19,7	1,1
19	Чорногорія	52,6	20,1	1,8	4,4	8,1	28,4	7,0	26,4	21,8	2,0
20	Словацька Республіка	50,8	19,9	2,4	15,2	8,3	25,0	5,9	7,8	34,7	0,7
21	Північна Ірландія	50,8	20,4	10,8	33,8	9,2	4,8	6,8	11,4	22,8	0,4
22	Ірландія	46,6	19,9	9,8	34,2	13,2	9,8	7,7	10,8	13,8	0,8
23	Російська Федерація	46,1	20,3	1,1	4,5	8,8	27,8	9,2	10,2	35,6	2,8
24	Італія	45,3	19,7	8,1	23,4	16,1	26,7	4,7	3,2	16,0	1,8
25	Албанія	44,1	27,9	1,8	7,0	5,1	29,8	5,0	7,6	40,4	3,3
26	Білорусь	43,9	16,7	1,2	5,5	12,4	36,0	11,2	10,4	22,6	0,7
27	Литва	42,1	12,9	1,7	10,5	14,6	41,3	5,8	11,6	13,5	1,1
28	Іспанія	40,9	24,5	3,3	15,1	7,1	14,4	2,5	9,5	47,7	0,3
29	Латвія	39,1	14,4	1,3	4,8	11,0	25,8	13,9	13,8	28,6	0,7
30	Угорщина	38,5	13,3	0,7	7,7	6,2	22,2	4,2	14,9	44,0	0,1
31	Західна Німеччина	35,6	12,8	1,4	7,6	13,8	25,5	6,0	17,3	27,4	1,1
32	Австрія	31,7	8,5	2,3	13,6	12,2	23,9	4,5	11,3	31,9	0,4
33	Словенія	30,7	10,2	12,3	27,2	8,8	13,8	3,7	10,3	22,7	1,2
34	Болгарія	29,9	12,3	1,1	4,4	9,8	46,1	5,6	7,9	23,9	1,2
35	Естонія	29,1	9,6	1,1	3,2	6,1	21,1	13,4	11,9	42,4	0,6
36	Велика Британія	27,5	9,3	4,5	8,7	6,9	7,4	8,3	9,7	53,9	0,6
37	Данія	26,1	6,4	0,9	1,7	7,4	31,0	15,3	10,7	32,8	0,1
38	Бельгія	25,0	6,6	1,4	8,6	7,6	14,2	8,7	6,4	53,0	0,0
39	Нідерланди	24,3	9,7	5,1	11,8	9,4	14,0	8,6	4,8	46,1	0,1
40	Норвегія	23,6	6,6	2,3	3,0	6,4	23,6	11,3	11,7	41,6	0,1
41	Швейцарія	23,5	6,8	2,1	7,9	9,9	14,3	8,3	19,0	37,2	1,2
42	Люксембург	21,5	7,0	2,4	8,0	8,8	22,9	8,2	7,3	41,6	0,8
43	Франція	20,5	6,1	1,2	5,5	5,8	14,9	8,0	5,1	59,4	0,1
44	Чеська Республіка	20,2	8,3	2,5	6,1	4,2	9,3	6,9	12,2	55,4	3,4
45	Фінляндія	16,6	4,6	1,1	3,1	5,8	15,0	15,3	23,7	35,1	0,8
46	Швеція	15,1	3,7	0,7	4,0	3,3	8,4	15,8	13,0	52,0	2,8
47	Ісландія	14,2	4,7	1,4	2,6	8,0	25,1	14,9	8,8	37,5	1,7
48	Східна Німеччина	12,5	3,8	0,3	3,2	5,0	8,3	7,2	6,4	69,5	0,2

У 3 і більше разів кількість ексклюзивістів переважає над кількістю тих, хто відвідує релігійні служби раз на місяць і частіше, у чотирьох країнах: Азербайджані (у 4,8 разів), Чорногорії (3,7 рази), Російській Федерації (3,2) та Албанії (3,2). Лише в Ірландії та Словенії ексклюзивістів примітно менше, ніж тих, хто відвідують релігійну службу раз на місяць і частіше: відповідно, 46,6% супроти 57,2% та 30,7% супроти 48,3%.

У майже половині європейських суспільств релігійний ексклюзивізм декларують половина або більше населення. У жодній із країн Європи не було зафіксовано релігійного ексклюзивізму, нижчого за 10%. Найменший рівень ексклюзивізму (менше, ніж 20%) наявний у 4 країнах: Східній Німеччині (12,5%), Ісландії (14,2%), Швеції (15,1%) та Фінляндії (16,6%). На рівні 25–20% у семи країнах: Чеській Республіці (20,2%), Франції (20,5%), Люксембурзі (21,5%), Швейцарії (23,5%), Норвегії (23,6%), Нідерландах (24,3%) та Бельгії (25,0%). Як бачимо, 11 країн з найменшим рівнем релігійного ексклюзивізму – це 9 країн Західної Європи, а також два найбільш секуляризованих суспільства / території Європи (Східна Німеччина та

Чеська Республіка), значна частина населення яких схиляється до того, що жодне віросповідання не пропонує істини¹.

На протилежному кінці спектру (серед 11 країн з найбільшим рівнем релігійного ексклюзивізму) ми не бачимо жодної західноєвропейської країни. Відтак, ми бачимо, що країнам відносно високого рівня економічного розвитку та демократичності дійсно властивий релігійний релятивізм (низький рівень релігійного ексклюзивізму), як і зауважував С. Брюс. Але водночас дані дозволяють поставити під сумнів твердження С. Брюса, що релігійний релятивізм іде рука об руку з низьким рівнем залученості до релігійних організацій і зрештою призводить до байдужості до релігії².

Розглянемо уважніше показники відвідування релігійних служб. *Близько половини або понад половину населення зазначають, що відвідують релігійну службу раз на місяць або частіше* у 9-ти з 48 країн (територій): Мальті (84,0%), Польщі (69,8%), Ірландії (57,2%), Кіпрі (55,5%), Північній Ірландії (53,8%), Косово (49,2%), Румунії (48,8%), Словенії (48,3%) та Італії (47,6%). *Близько половини або понад половину населення не відвідують релігійні служби ніколи або майже ніколи* в семи країнах (територіях) з 48: Східній Німеччині (69,5%), Франції (59,4%), Чеській Республіці (55,4%), Великій Британії (53,9%), Бельгії (53,0%), Швеції (52,0%) та Іспанії (47,7%).

15% населення та менше *відвідують релігійну службу раз на місяць або частіше* у 12 країнах (територіях): Швеції (8,0%), Східній Німеччині (8,5%), Данії (10,0%), Фінляндії (10,1%), Естонії (10,5%), Норвегії (11,7%), Ісландії (12,0%), Франції (12,5%), Чеській Республіці (12,9%), Албанії (14,0%), Чорногорії (14,4%), Російській Федерації (14,5%), Угорщині (14,6%) та Болгарії (15,3%). Отже, за даними табл. 3, ми знов-таки бачимо східноєвропейські країни з обох кінців ранжованого переліку, подібно до даних, наведених у табл. 1 і 2.

Тепер спробуємо порівняти рівні відвідування релігійних служб респондентами нині та в підлітковому віці (див. табл. 4). Виразне спадання показників (не)відвідування відбулося в категоріях «Раз на місяць і частіше» (максимальна зміна у Франції – зменшення відвідування в 5 разів) та «Ніколи / практично ніколи» (максимальна зміна в Грузії – зменшення тих, хто ніколи не відвідує служби, у 3,5 разів).

Дані табл. 4 ілюструють явище, що здобуло назву «*релігійного ренесансу*» [5] країн колишнього комуністичного блоку: у низці таких країн категорія «Ніколи або практично ніколи не відвідують релігійні служби» є значно менш наповненою, коли респонденти повідомляються про теперішнє відвідування служб, ніж їхні спогади про відвідування служб тоді, коли їм було 12 років. Зокрема, в Грузії відсоток тих, хто ніколи не відвідував служби у 12 років, є у 3,5 разів нижчим за теперішній показник, в Україні – у 2,3 рази, Вірменії – 2,1 рази. З усіх 18-ти країн, де теперішнє відвідування переважає те, яке було у 12 років, лише Данія та Туреччина не є країнами колишнього комуністичного блоку.

Натомість, країни Західної Європи зосереджені з іншого боку спектру: в них відбулося примітне зменшення відвідуваності релігійних служб у категорії «Раз на місяць і частіше»: у 5 разів у Франції, у 3,8 разів у Бельгії, у 3,6 разів у Люксембурзі, 3,5 разів – у Швейцарії, 2,9 – у Великій Британії, 2,6 – у Західній Німеччині, 2,4 – в Іспанії, Нідерландах, Ісландії. Однак, серед них можемо побачити і деякі країни (території), що входили до колишнього комуністичного блоку, але не входили до складу СРСР: Угорщину (зменшення в 3,0 рази), Словенію (у 2,7 разів) та Східну Німеччину (2,3 рази). Отже, ми бачимо, що *стрімке спадання відвідування релігійних служб у дорослому віці, порівняно з підлітковим, має місце не винятково в країнах з вищими показниками демократичності й економічного розвитку, хоча здебільшого в них.*

¹ У Східній Німеччині та Чеській Республіці найбільший відсоток населення не відносить себе до жодного віросповідання (77,3% та 67,4% відповідно) та найменший відсоток населення вірить у продовження свідомого існування після смерті, як було показано в таблиці 1. У них також найчастіше серед усіх країн (територій) Європи респонденти обирали відповідь «Жодна з великих релігій не може запропонувати істину» – 42,7% та 32,8% відповідно.

² Нагадаємо, що цю тезу можна поставити під сумнів також на основі історичного досвіду Індії, про що вже було зазначено вище у цій статті.

**Таблиця 4. Зміни в афіліативній релігійності
за даними Європейського дослідження цінностей, 2008 р.**
(Дані представлені у відсотках до всіх опитаних у відповідній країні або частині країни.)

№	Країна або частина країни	Окрім весілля, похорон та хрещення, як часто Ви відвідуєте релігійні служби...								Коефіцієнт зміни (Рівень відвідування у віці 12 років, поділений на рівень відвідування нині)			
		...нині?			коли Вам було 12 років?				Раз на місяць і частіше	Рідше, ніж раз на місяць	Ніколи/практично ніколи	Важко сказати або не відповіли
		Раз на місяць і частіше	Рідше, ніж раз на місяць	Ніколи / практично ніколи	Важко сказати або не відповіли	Раз на місяць і частіше	Рідше, ніж раз на місяць	Ніколи / практично ніколи	Важко сказати або не відповіли				
1	Грузія	39,2	48,7	11,3	0,8	12,1	44,9	39,1	3,9	0,3	0,9	3,5	4,8
2	Україна	24,4	54,7	19,7	1,1	12,5	33,1	46,2	8,2	0,5	0,6	2,3	7,3
3	Вірменія	40,4	49,5	8,7	1,4	29,1	44,9	18,3	7,7	0,7	0,9	2,1	5,5
4	Молдова	30,5	62,1	6,9	0,5	33,7	48,0	12,6	5,7	1,1	0,8	1,8	11,1
5	Білорусь	19,1	57,6	22,6	0,7	11,5	44,4	40,3	3,9	0,6	0,8	1,8	5,8
6	Болгарія	15,3	59,6	23,9	1,2	10,7	42,3	40,9	6,1	0,7	0,7	1,7	5,1
7	Російська Федерація	14,5	47,1	35,6	2,8	5,7	26,5	58,6	9,2	0,4	0,6	1,6	3,3
8	Латвія	17,1	53,5	28,6	0,7	15,6	35,8	44,6	4,1	0,9	0,7	1,6	5,5
9	Албанія	14,0	42,4	40,4	3,3	8,5	21,3	60,3	9,9	0,6	0,5	1,5	3,0
10	Чорногорія	14,4	61,8	21,8	2,0	11,2	49,0	30,5	9,3	0,8	0,8	1,4	4,5
11	Естонія	10,5	46,5	42,4	0,6	7,5	31,3	58,7	2,5	0,7	0,7	1,4	4,2
12	Сербія	21,1	58,9	18,8	1,2	19,0	48,7	25,8	6,4	0,9	0,8	1,4	5,4
13	Македонія	24,7	65,6	8,7	1,0	15,8	64,2	11,1	8,9	0,6	1,0	1,3	8,9
14	Косово	49,2	43,5	5,2	2,1	38,5	47,5	6,4	7,7	0,8	1,1	1,2	3,6
15	Азербайджан	17,4	63,9	14,8	3,9	19,7	59,5	16,9	3,9	1,1	0,9	1,1	1,0
16	Боснія і Герцеговіна	44,2	41,9	11,9	1,9	48,1	34,7	13,4	3,9	1,1	0,8	1,1	2,0
17	Туреччина	36,7	34,7	26,6	1,9	35,1	31,2	29,8	3,9	1,0	0,9	1,1	2,0
18	Данія	10,0	57,1	32,8	0,1	21,5	42,8	35,0	0,7	2,2	0,8	1,1	5,5
19	Північний Кіпр	23,2	34,0	41,2	1,6	26,2	31,4	37,6	4,8	1,1	0,9	0,9	3,0
20	Литва	26,7	58,7	13,5	1,1	34,9	44,5	12,0	8,6	1,3	0,8	0,9	7,6
21	Румунія	48,8	44,5	4,2	2,5	57,6	30,7	3,8	7,9	1,2	0,7	0,9	3,2
22	Чеська Республіка	12,9	28,3	55,4	3,4	22,3	24,8	49,1	3,8	1,7	0,9	0,9	1,1
23	Східна Німеччина	8,5	21,8	69,5	0,2	19,2	19,3	60,3	1,2	2,3	0,9	0,9	6,0
24	Швеція	8,0	37,2	52,0	2,8	13,6	38,4	42,5	5,4	1,7	1,0	0,8	1,9
25	Угорщина	14,6	41,3	44,0	0,1	44,5	23,1	31,2	1,2	3,0	0,6	0,7	9,0
26	Ісландія	12,0	48,8	37,5	1,7	28,7	43,3	26,4	1,6	2,4	0,9	0,7	0,9
27	Норвегія	11,7	46,6	41,6	0,1	20,6	50,3	28,6	0,6	1,8	1,1	0,7	6,0
28	Фінляндія	10,1	54,1	35,1	0,8	10,1	63,2	23,3	3,4	1,0	1,2	0,7	4,3
29	Словацька Республіка	48,3	27,8	22,7	1,2	68,3	14,0	14,8	2,8	1,4	0,5	0,7	2,4
30	Хорватія	41,8	41,5	15,4	1,2	73,5	14,6	9,8	2,1	1,8	0,4	0,6	1,7
31	Греція	43,4	49,8	6,6	0,2	73,3	22,6	3,7	0,5	1,7	0,5	0,6	2,3
32	Словенія	25,9	38,7	34,7	0,7	70,3	10,4	18,4	1,0	2,7	0,3	0,5	1,4

Продовження таблиці 4.													
33	Нідерланди	26,3	27,4	46,1	0,1	63,4	12,8	23,7	0,1	2,4	0,5	0,5	0,5
34	Португалія	47,5	33,2	18,5	0,9	70,7	15,1	9,1	5,0	1,5	0,5	0,5	5,6
35	Велика Британія	20,1	25,4	53,9	0,6	58,5	13,6	26,3	1,5	2,9	0,5	0,5	2,7
36	Кіпр	55,5	39,1	5,2	0,2	83,6	12,7	2,2	1,5	1,5	0,3	0,4	7,5
37	Франція	12,5	28,0	59,4	0,1	62,8	12,2	24,8	0,3	5,0	0,4	0,4	2,0
38	Іспанія	25,5	26,4	47,7	0,3	62,5	15,3	18,9	3,2	2,4	0,6	0,4	9,6
39	Західна Німеччина	22,8	48,7	27,4	1,1	59,3	27,3	10,2	3,3	2,6	0,6	0,4	2,9
40	Люксембург	19,3	38,3	41,6	0,8	69,8	13,4	15,4	1,4	3,6	0,4	0,4	1,7
41	Бельгія	17,6	29,4	53,0	0,0	67,1	13,9	18,8	0,1	3,8	0,5	0,4	-
42	Австрія	28,0	39,7	31,9	0,4	57,4	29,2	11,2	2,2	2,0	0,7	0,4	5,5
43	Швейцарія	20,0	41,7	37,2	1,2	70,0	15,7	11,9	2,4	3,5	0,4	0,3	2,0
44	Північна Ірландія	53,8	23,0	22,8	0,4	86,6	5,6	6,8	1,0	1,6	0,2	0,3	2,5
45	Польща	69,8	21,8	5,7	2,7	88,1	4,4	1,7	5,9	1,3	0,2	0,3	2,2
46	Ірландія	57,2	28,2	13,8	0,8	87,6	7,1	3,6	1,8	1,5	0,3	0,3	2,3
47	Італія	47,6	34,6	16,0	1,8	84,9	9,9	2,8	2,5	1,8	0,3	0,2	1,4
48	Мальта	84,0	8,3	7,5	0,1	97,1	1,3	1,0	0,6	1,2	0,2	0,1	4,5

Викладений вище аналіз дозволяє запропонувати такі висновки. Відносно низький рівень відвідування релігійних служб та примітний відсоток віри в реінкарнацію, попри її відсутність в сучасних офіційних доктринах християнства та ісламу, можна інтерпретувати як відмову вагомої частини вірян сприймати релігійні організації та професійне духовенство як тих, що можуть запропонувати духовну істину в її повноті, що якраз і є одним із проявів зменшення впливу релігійних організацій та інституцій, на якому наголошує С. Брюс. Послаблення світоглядного впливу релігійних організацій та релігійних лідерів може бути пов'язане з наголосом на критичності сприйняття та незалежності мислення, який з'явився в європейських суспільствах у контексті демократизації, економічного та технічного розвитку та доступності освіти, що можна узагальнити під поняттям модернізації, як і пропонує С. Брюс.

Однак, з іншого боку, рівень економічного розвитку й демократичності суспільства не дозволяє пояснити відмінності між рівнями релігійності в країнах Європи, адже ми бачимо вагому присутність пост-комуністичних країн як серед найбільш віруючих, так і серед найменш віруючих суспільств Європи, а найбільш секуляризованими є дві країни колишнього комуністичного блоку, які неможливо класифікувати як найбільш модернізовані у Європі (Східна Німеччина та Чехія). Той факт, що станом на 2008–2010 роки найменш віруючими в продовження свідомого існування після смерті та найменш зацікавленими у священному та надприродному виявляються Східна Німеччина та Чеська Республіка, промовисто вказує на те, що низький рівень індивідуалізованої, приватної релігійності є значною мірою результатом інших факторів, ніж економічний розвиток і плюралізація релігійного та соціального життя. Відтак, дані спонукають шукати пояснення відмінності в релігійності різних європейських суспільств радше не в модернізації, а в тих вимірах, на які звертав увагу Х. Казанова на основі даних 1990-х років: взаємодії державного апарату та релігійних організацій, зв'язку між національною та релігійною ідентичністю.

Зважаючи на перелік країн із найменшим рівнем релігійного синкретизму, можна висловити припущення, що в країнах, де відбулося переплетення релігійної, етнічної (або культурної) та громадянської ідентичностей, населення є дещо менш схильним вносити суттєві світоглядні модифікації до офіційної доктрини та більш схильним декларувати певну релігійну афіліацію.

Зміни, що зараз відбуваються з християнським віросповіданням на індивідуальному рівні, у багатьох випадках доречно описати радше в термінах плюралізації та індивідуалізації (і лише у випадку окремих суспільств – секуляризації). Такі зміни можна розглядати як закономірний наслідок поєднання трьох факторів: тривалості існування християнства, значного збільшення кількості його послідовників і завершення періоду примусового запровадження політико-релігійної ідеології в суспільствах, де домінує це віросповідання. Останнє є складовою секуляризації на макрорівні як розмежування політичних і релігійних інституцій.

Оскільки християнські церкви більше не є афілійовані з репресивним державним апаратом, що міг забезпечувати релігійну гомогенність, обмежуючи доступ до альтернативної інформації, караючи відступників і заохочуючи відданих, процеси релігійної плюралізації та індивідуалізації є цілком закономірними, але їх навряд чи доречно вважати передвісниками байдужості до релігії, тобто секуляризації, як пропонує С. Брюс.

Питання для подальших досліджень полягає в тому, які фактори спричиняють секуляризацію саме на індивідуальному рівні, а не організаційному або інституційному. Завдяки даним репрезентативних опитувань нині можна виокремити європейські суспільства з найнижчим рівнем саме індивідуальної (а не лише афіліативної) релігійності та проаналізувати особливості їхньої історії (зокрема й взаємодії державного апарату та релігійних організацій, зв'язку між національною та релігійною ідентичністю), порівняно з іншими європейськими країнами, де не відбулися такі виразні секуляризаційні процеси саме на мікро-, а не макрорівні.

Література

1. Богданова О. Наскільки релігійним є українське суспільство? Порівняльний аналіз показників релігійності за даними міжнародної програми соціальних опитувань (ISSP, 2008) / Олена Богданова // Наукові записки НаУКМА. Серія "Соціологічні науки". – 2009. - Т. 96. – С. 67–73.
2. Вілсон Б. Культура та релігія: Схід і Захід // Соціологія релігії / Браян Вілсон; пер. з англ. Марини Хорольської. – Харків: Акта, 2002. – С. 111–172.
3. Паращевін М. Теорія секуляризації в європейському науковому дискурсі / Максим Паращевін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 2. – С. 90–102.
4. Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відносин – Електронний ресурс // Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин [Інформаційні матеріали до Круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік: рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин?» 22 квітня 2013 р.] – К. : Центр Разумкова. – 2013. – С. 23–48. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/Przh_Religion_2013.pdf
5. Рязанова Л. Релігійний ренесанс: спроба соціологічної діагностики / Людмила Рязанова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 114–125.
6. Berger P.L. Reflections on the Sociology of Religion Today / Peter L. Berger // *Sociology of Religion*. – 2001. – V. 62, № 4. – P. 443–454.
7. Bruce S. Secularization: In Defence of an Unfashionable Theory / Steve Bruce. – Oxford: Oxford University Press. – 2011. – 243 p.
8. Casanova J. Cosmopolitanism, the Clash of Civilizations and Multiple Modernities / José Casanova // *Current Sociology*. – 2011. – Vol. 59, # 2. – P. 252 – 267.
9. Casanova P. The Religious Situation in Europe / José Casanova // *Secularization and the World Religions* / Ed. by Hans Joas and Klaus Wiegandt. – Liverpool University Press, 2009. – P. 206–227.
10. European Values Study / Official site. – Access at <http://www.europeanvaluesstudy.eu>.
11. European Values Study 2008: Integrated Dataset (EVS 2008). GESIS Data Archive, Cologne. ZA4800 Data file Version 3.0.0, doi:10.4232/1.11004 – 27.03.2008 - 15.03.2010]. – Access at <http://www.gesis.org/en/services/data-analysis/survey-data/european-values-study>
12. EVS 2008 Bilingual Documentation: Ukraine (English-Ukrainian documentation of the release 2013/09/30 related to the national dataset GESIS Study-No.ZA4781, Version: 1.1.0, doi:10.4232/1.10174) [Electronic document] / European Values Study and GESIS Data Archive for the Social Sciences; Universiteit van Tilburg; Leibniz Institute for the Social Sciences. – 1017 p. – Available at <http://www.gesis.org/en/services/data-analysis/survey-data/european-values-study/4th-wave-2008>
13. EVS 2008 Master Questionnaire (Related to the Integrated Dataset Archive-Study-No.ZA4800) [Electronic document] / European Values Study and GESIS Data Archive for

- the Social Sciences; Universiteit van Tilburg; Leibniz Institute for the Social Sciences. – 110 p. – Available at <http://www.europeanvaluesstudy.eu> [Path: “Surveys”, “Survey 2008”, “Data and Documentation”].
14. Finke R. The Dynamics of Religious Economies / Roger Finke, Rodney Stark // Handbook of the Sociology of Religion / Ed. by M. Dillon. – N.Y.: Cambridge University Press, 2003. – P. 96–109.
 15. International Social Survey Programme / Official site. – Access at <http://www.issp.org>.
 16. Johnson T. M. Religious Affiliation / Todd M. Johnson, David B. Barrett // Encyclopedia of Population: in 2 vols. // Eds. Paul Demeny and Geoffrey McNicoll. – Vol. 2. – New York : Macmillan Reference USA, 2003. – P. 835–837.
 17. Johnstone R. L. Religion as Social Organization / Ronald L. Johnstone // Religion and Society in Interaction: the Sociology of Religion / Johnstone R. L. – Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall, 1975. – P. 99–131.
 18. Stapelfeldt S. Hinduism / Sylvia Stapelfeldt // The Brill Dictionary of Religion / Ed. by Kocku von Stuckrad. Revised edition of “Metzler Lexikon Religion” edited by Christoph Auffarth, Jutta Bernard and Hubert Mohr. Translated from the German by Robert R. Barr. – Leiden, Boston: Brill, 2006. – Vol. 2. – P. 858–869.
 19. Stark R. Secularization, R.I.P. // Sociology of Religion. – 1999. – Vol. 60, № 3. – P. 249–273.

УДК 316.334.3:321

THE NATIONAL STATE, MODERNIZATION AND GLOBALIZATIONS: THE CASE OF SOUTH KOREA'S TRANSFORMATION IN THE 1960S TO EARLY 1980S

Вестон К.

президент

Вестон консалтинг, Варшава, Польща

У статті автор досліджує зліт Південної Кореї (або Республіки Корея), особливу увагу приділяючи періоду 1961-1987гг., Коли відбулася трансформація Південної Кореї - від бідного, залежного від США номінального держави, розхитаного руйнівною війною 1950-1953 рр., у заможну, успішну, сучасну азіатську економіку, що швидко розвивається.

В статье автор исследует взлет Южной Кореи (или Республики Корея), особое внимание уделяя периоду 1961-1987гг., когда произошла трансформация Южной Кореи - от бедного, зависимого от США номинального государства, расшатанного разрушительной войной 1950-1953 г., в богатую, успешную, быстро развивающуюся современную азиатскую экономику.

The paper examines the rise of South Korea (or the Republic of Korea) with a particular focus on the period of 1961 to 1987 when South Korea transformed itself from an impoverished, US aid reliant, nominal state, still reeling from the destruction of the Korean War of 1950-3, to the rich, gleaming, thrusting, Asian economic behemoth of more recent times.

Ключові слова: національна держава, модернізація, глобалізація, Південна Корея.

Introduction

The paper examines the rise of South Korea (or the Republic of Korea) with a particular focus on the period of 1961 to 1987 when South Korea transformed itself from an impoverished, US aid reliant, nominal state, still reeling from the destruction of the Korean War of 1950-3, to the rich, gleaming, thrusting, Asian economic behemoth of more recent times. The story told therein is not necessarily one of an effortless passage to greatness and a highly respectable GDP per capita, there were undoubtedly challenges along the way but there is a narrative that South Korea, due in part to its successful industrial conglomerates – the *Chaebols*, both ruthlessly competitive and highly innovative, combined with solid property rights and inherent entrepreneurship, was set (destined perhaps?) to achieve this deserved status. There is some merit in the above but it was far from the whole story.

Whilst commentators, such as, for example, Evans [11], have noted the essential role of the *Chaebols* in the development of South Korea, with the State serving as a key instrument in underpinning the modernization project, this paper seeks to go beyond the surface appearance and examine other key important events and factors that also lay behind South Korea's successful transformation.

There is the key role of the South Korean army which, in addition to its military role, also constituted a source of political and economic power, particularly in the era of Chung Park Hee.

In addition, there is also the economic role of the *rapprochement* with Korea's former colonial power, Japan and South Korea's re assumption of its periphery role in Japan's economy, which had been seemingly terminated in 1945 following the latter's defeat by the newly emerging superpower, the USA. South Korea's own development would also closely parallel that of the rise of the American Empire, particularly through its substantial involvement as a key US ally in the Vietnam War – indeed a number of the *Chaebols* would rise to prominence through their business and commercial involvement in this war.

The winding down of the Vietnam War in the late 1960s and early 1970s might well have had a negative impact on Korea's modernization trajectory but for the increasing trend of the globalization of capitalism, particularly in respect of the inflows of international capital and South Korea's growing importance to Japan as an integral element of its own economic expansion.

The 1973 Oil Crisis led to an opportunity for South Korea as it became a major beneficiary of recycled petrodollars in an arrangement that closely mirrors the triangular trade of the eighteenth century by which the then emerging power, England, benefitted, as noted by Beaud, Gunder Frank, Williams and Wolf [5], [12], [36], [37].

Thus South Korea's own *primitive accumulation* of capital throughout the period was an essential ingredient in it realising its modernizing strategy, or ideology.

Finally, the paper will take a brief look at whether "inclusive institutions" were as important to South Korea's modernization as has been suggested or whether other factors were equally, if not more important, in achieving its transformation.

The Analytical Framework

The Northian Framework is both explained and amply demonstrated in two of North's most recent books [26]. In particular, in the latter book, a number of case studies are examined in the light of their progression, or otherwise, from Limited Access Order to Open Access Order, by reference (supposedly) to the developments in the countries' respective Political/Economic/Violent Capacity organisations.

South Korea is of particular interest given its progression to Open Access Order status in a relatively fast timeframe of a few decades, when compared with the centuries taken by others such as England, France and the USA. There is no intention here to critically appraise the actual facts contained in the relevant chapter which, at first appearance, provide an abridged, but relatively coherent and straightforward, version of historical events of South Korea.

In terms of the Political and Economic Organisations, particularly the latter in the form of the *Chaebols*, North has sought to capture some of the salient points. But a key omission is the third organisation in the Northian Framework – the Violent Capacity organisation, in the form of the South Korean army, which launched the coup in 1961 and remained effectively in power for almost thirty years thereafter, (and a decade thereafter watching from the sidelines). The Korean Army, through President Park (1961-78) and through its creation, the Korean Central Intelligence Agency (KCIA), wielded significant power (if not control) over the Political and Economic organisations. Their influence on South Korea's development was indeed *transformative* and yet has been little addressed. A strict application of the Northian Framework should therefore comment on their involvement and this is taken up in this paper.

A key assumption of the Northian Framework could also be viewed as one of its more serious flaws: namely its reliance on the nation-state as its unit of analysis. To remedy the shortcoming of the nation-state as the sole unit of analysis, we might wish to introduce world-system analysis to supplement the Northian Framework. World-systems are defined as: "intersocietal networks in which the interactions (eg. trade, warfare, intermarriage, information) are important for the reproduction of the internal structures of the composite units and importantly affect changes that occur in these local structures" [8, 28]. As Wallerstein has highlighted: through developments in transportation, military technology and communications, and combined with both political power and military resources, global capitalism spread outwards from its "core", ie the leading societies of western Europe, across the globe. Peripheral, poor societies were coerced into the dominant world system run by the "core". Based on the definition above, at one level, there are attractions contained in adopting this form of analysis with particular emphasis on: *intersocietal networks, interactions, internal structures*. The first two provide a "bridge" to reflecting on linkages and reactions to events, while "structures", although not defined, point towards "institutions" and "organisations" in a nation-state.

However, it might be argued that world-system analysis tends to downplay internal organisations or implicitly assume they have no role in affecting the eventual outcome – that a country has no choices as there is an inevitable process of assimilation into the global capitalist economy. And yet, South Korea, as we will see, evolved from a periphery to a semi periphery to core membership, through both its choices as well as organisational design and adaptation.

In this vein, it is worth noting that Wallerstein did not address Japan or Korea in his four volume work although he has carefully described the amalgamation process into the global capitalist economy for Africa, South America and a substantial share of the Asian continent. 19th century Japan was a notable exception in driving change in its society and economy, through a combination of factors, including significant organisational design and adaptation of western institutions, including that of the VC component, to aspire to core status, as outlined by Moulder [22].

It is therefore interesting to reflect that a former officer of the wartime Japanese Army, Park Chung Hee, South Korea's leader from 1961 to 1978, was a keen admirer of the Japanese Meiji reforms and shared a similar vision for his own country's development¹.

Mann's 4 Sources of Social Power

According to Mann, the four sources of power are²:

1. Ideological – derived from the human need to find ultimate meaning in life to share norms and values, and to participate in aesthetic and ritual practices. Examples are religion and secular ideologies. It may be *transcendent* – diffusing through boundaries of economic, military and political

¹ Park's book *The State, Revolution & I*, akin to Lenin's own work, point to his political background. He was a member of the South Korean Workers Party – which amalgamated with its northern part to form the Korean Workers Party, the North's current ruling organ. His brother was killed for his leftist beliefs. Park was saved by his military superiors from suffering a similar fate after 1950. His military background was in intelligence. The US was as alarmed by his assuming leadership of the military coup in 1961 as the North was hopeful of reunification. He was to surprise them both in coming years.

² Mann, *The Sources of Social Power*, Volume 2, 2012 edn, p. 258-261

power organisations. It may solidify in an existing power organisation, thus developing its *immanent morale*.

2. Economic - derived from the need to extract, transform, distribute and consume resources of nature. It combines *intensive*, everyday labour cooperation with *extensive* circuits of distribution, exchange and consumption of goods – *circuits of praxis*. All complex societies have unequally distributed control over economic resources and Mann distinguishes between classes which relate to each other vertically and *segments* which relate to each other horizontally within the class they are located.

3. Military – the social organisation of physical forces. Military organisations are essentially *authoritative* and “*concentrated-coercive*”.

4. Political power – derived from the usefulness of territorial and centralised regulation. Political power means *state* power. Its organisation is twofold: Domestically, “*territorially centralised*”, and externally, involving geopolitics.

According to Mann, the struggle to control these organisations sets the stage for social development. Societies are structured primarily through the entwining of these powers. There are *linkages and interactions* between them – ideological, military and political organisations help structure economic ones and vice versa. The power sources generate *overlapping, intersecting* networks of power relations and their *interrelationships* can produce unanticipated, emergent consequences for actors.

Mann also adds Leadership as a determinant power, citing the “development of a kind of vision” by statesmen and generals, “or sensing what will work and what will improve”.

Mann’s analysis would appear, on the face of it, to combine the Northian Framework – Violent Capacity/Political/Economic organisations, with a perspective that encompasses both interactions within a stated territory between them, as well as influences and other factors falling outside the boundaries of a nation-state – geopolitics. It also contains another ingredient, namely of Leadership, which can have a marked influence on the substantive sources of social power. It therefore represents both an advance on, and enhancement of, the Northian Framework.

Furthermore, the above paper’s title explicitly borrows from Mann in its plural use since the development of South Korea was influenced by the globalization of capitalism, the globalization of the nation-state and the emergence of the first global empire, the American Empire.

Primitive Accumulation

Perelman has examined the attempts by classical political economy to downplay the role of primitive accumulation in the rise of global capitalism. Economists have demonstrated some reluctance to give the area serious examination. Keynes briefly noted his profession’s averseness to considering “the dark side” of economic history in his 1930s work [13, 150-159]. It has therefore been left to writers such as Gunder Frank and Amin to follow up on Marx’s own (incomplete) musings on the subject. Williams has looked at the links between slavery and the Industrial Revolution in England by which the former assisted in financing the latter. Beaud’s own work looks at this “triangular trade” between England, West Africa, the West Indies and North America whereby England’s manufactures (including arms) were swapped for slaves, which were then shipped to the plantations in the West Indies and North America for the production of sugar and cotton, which then were transported to England for the fast developing textile industry located in and around Manchester.

Other works of note include Wolf who, in addition to considering the fur trade and slave trade, examined the financial and trade linkages between Brazil-Portugal-England as well as England-India-China (the Opium trade).

The Military as an Institution

It is noteworthy that the Northian framework gives specific mention to three organisations: Political organisation; Economic organisation; and Violence Capacity organisation. North sets out how the organisations evolve between the stages of fragile, basic, mature Limited Access Order before meeting three “doorstep conditions” to reach the pinnacle status of Open Access Order. The underlying themes of the framework encompass the following:

- The centrality of violence.
- Centrality of organizations in structuring relationships both within and between polity, economy and the wider society.
- Rents.
- Dynamics of society – constant changes.

For this particular section, attention is focused on the VC organization and its underlying purpose of effecting coercion. Following the military coup of May 1961, the South Korean military, through Park, was to exercise considerable power (if not outright monopoly) over the politics of the country for the better part of the next three decades. It (and particularly, Park) occupied a near central role in structuring the economy and society as a whole. The military, as well as through its

guise as the Korean Central Intelligence Agency (KCIA), also became a key participant in the circulation of rents either as a direct beneficiary or as a key participant in their creation, *selection* and distribution.

The critical figure in South Korea from 1961 to 1978 was Park Chung Hee, a former officer in the Japanese Army and a general in the ROK army, who was a leader of the military coup in 1961. For two years, Park governed South Korea through the junta's Supreme Council of National Renewal and then as the country's President from 1963 onwards.

Soon after the coup, Park had arranged the arrest of over 20 leaders of the major *Chaebol* business groups on grounds of corruption [17, 273-274] and had used this to force the arrested businessmen to come to terms with the junta to secure their release in return for investing in Park's engines of economic growth. While this form of coercion was not entirely successful, it had focused business leaders' minds on the need for cooperating with the new government to secure support and funding for their future business ventures.

In addition, Park renationalized banks which had been privatized in the 1950s. The banks would serve as a key instrument for ensuring *Chaebols* invested in sectors and industries, according to Park's plans. Allocation of domestic and foreign loans, through credit rationing, at low interest rates served as a means for favoring certain firms and exporters in return for political contributions – “monopolistic clientelism,” and their monopolies were protected by restricting the entry of other firms into specific industries, thus permitting the incumbents to enjoy “monopoly rents”. Such a mechanism would only be unpicked after the 1997 Asian financial crisis.

Park had also, on consolidating power, initiated a Comprehensive 5-Year Economic development Plan which would focus South Korea on building up a Heavy and Chemical Industry (HCI) base. Interestingly, the initial chosen instrument for implementing this policy was the newly established KCIA but a series of scandals, including this agency's involvement in setting up the regime friendly political party, the Democratic Republican Party¹, had led Park to switch economic policy being effected through the Economic Planning Board, which was firmly under his control. The KCIA would be tasked with ensuring Park's political allies were adequately funded through subventions from the *Chaebols*, running a covert foreign policy to seek an agreement with the former colonial power, Japan, and engaging in intelligence gathering, blackmail and coercion against the more recalcitrant elements of South Korean society, including trade unions and the political opposition².

The first task of the new economic plan was a reorganization of the power industry but the substantial priority of Park was to establish an integrated steel mill, as part of the country's national defence and as a step towards creating an industrial capacity to counter North Korea's own military-industrial base. Park's stated policy was *pukuk kangbyong* (“rich nation, strong army”³) based on the Japanese slogan of the Meiji era reforms of *fukoku kyohei*. For Park, “Steel is national power” and it was viewed as a measure of military prowess, economic modernization and technological progress. Iron and steel in the 1960s was the country's second largest import after oil and thus a further motive of import-substitution could also be added. The *rapprochement* with Japan in 1965 (see later below) would provide the funds to proceed with this project which had hitherto been rejected by the World Bank.

The military's involvement in running the economy was deployed alongside the growing cooperation with the *chaebols* to secure particular industrial objectives. We have seen that military officers were used to reorganize the power sector and a trusted officer colleague of Park was selected to run the Pohang Iron & Steel Company (Posco). Park also sought to build up rival *chaebols* to sidestep the conservatism (and/or opposition?) to his ideas. Thus, he built up Kyongsang *chaebols* at the expense of northern ROK *chaebols*, such as Ssangyong and P'anbon which entered the “Top 10” Korean companies by 1965 whilst 4 out of the ten largest *chaebols* in 1960 had dropped out of the “Top 10” by 1965. Park was also using regional references as a further means of establishing local political support: for example, building Ulsan-Mip'o in North Kyongsang province in 1962 as a centre for HCI – Hyundai Motors was housed here by Park⁴.

In addition to “socializing” the risk of the foreign currency loans taken on by the *chaebols* as well as directing strategic projects to them, Park also ensured that his government served as the

¹ Of particular note: Park's nephew, Kim Chong-p'il was in charge of the KCIA. One of the scandals was the extraction of rents from an early car venture, Saenara, which collapsed as a result. Park would learn by this mistake when it came to, say, Posco, which was exempted from paying such rents.

² Including a Korean variant on rendition involving the kidnapping from Japan in 1973 of the opposition leader, Kim Dae-jung. He was saved from a more unpleasant fate due to the uproar which ensued from Japan and later released unharmed. He became South Korea's President between 1998-2003.

³ As imitated perhaps by the later North Korean variant: to “build the DPRK into a militarily strong and economically prosperous state (Kangsong Taesuk)”?

⁴ Kim & Vogel ed, 2011. Re Posco, p96, p324-5 & p334-344. Re *Chaebols*, p281 & p638-9. Re Hyundai, p298. The building of Posco was central to Hyundai's success with its “Pony” motor car.

guarantor of their business risks. Thus, the State became both “predatory and developmental” while the *chaebols* were both “cronies and entrepreneurs”. Park was serving as the principal regulator of the ensuing moral hazard. As the *chaebols* were central to the development plans, this might lead to actions that could lead to property rights – a key institution in the Northian diagnostic framework for Open Access Order status, being undermined. For example, South Korean companies were borrowing from banks and paying interest at 24-26%; this led to an unofficial curb market in loans to the conglomerates. When the *chaebols* encountered significant problems in their businesses in the early 1970s, the government passed the Emergency Decree on Economic Stability and Growth which unilaterally reduced the corporate borrowers’ financial burden by 2/3 on average at the expense of private lenders [17, 250-251, 282].

Thus, the key to political power in South Korea was “guns, money and regionalism”. Park was in firm control of the military, via the KCIA but also an increasing plethora of other secret agencies with overlapping functions and answerable to Park. In addition to the banks, rents were generated by high tariff rates (far higher than compared with Japan and Taiwan) and through reparations from Japan and the growing involvement of Korea in Vietnam (see later) and directed to *chaebols* for starting up new activities. For Park, “development and rent seeking were different sides of the same coin” [17, 152, 202, 230-231]. Regionalism was achieved by the targeted direction of HCI projects to favoured provinces to solidify political support. The “guns” also served to coerce any countervailing powers in society at large to remain broadly quiet in opposition. Historical circumstances involving the destruction of the *yangban* landlord class through land reform after the Korean War, which might have served as countervailing power, had removed this potential source of opposition [17, 28], [23, 299]. Park had also served to insulate the bureaucracy from politics by “purging” those unfriendly after the military coup and promotion of friendly, technocratic, often military linked, supporters to key positions as well as tight control of strategic agencies from the Blue House.

In December 1971, following a close run Presidential election, the National Assembly passed the Special Law for National Security which effectively accepted military intervention in politics as “part of everyday life”. The *Yushin* state was a garrison state in law as well as in practice.

The South Korean Economic Miracle: Trick or a US “treat”

We can examine the timeline of South Korea’s economic miracle by reference to its statistics which provide a measure of the outcome of the policies adopted¹.

From 1962, when Park Chung Hee introduced his first Five Year Plan, to 1971, South Korea’s average rate of GNP increased by 10 % per annum, with a peak of 14% in 1973, just as the Oil Crisis was starting to take hold in the developed world. Per capita GNP increased between 1963 and 1973 from \$ 100 to \$395. Exports grew from \$ 32 million to \$ 3.2 billion in 1973 to \$ 5.1 billion in 1975.

Following the 1973 Oil Crisis, GNP growth slowed to 8.5% while exports growth decreased from an average of 35% per annum (1965-75) to just 6% in 1975.

The “miracle” was obtained not without considerable cost. While the export statistics were impressive – trade as a share of GNP had increased from just 2.9% in 1960 to 36.8% in 1971 and 61% in 1974 (compared with just 20% in Japan), South Korea was heavily dependent on imports in the form of US grain (to feed her citizens – self sufficiency in food production had fallen from 80% in 1969 to 65% in 1969), cotton (for her textile industry), imported ore and scrap iron (for her steel industry), imported lumber (for her sawmills), imported components (for her electronic industry) and imported oil (to run all her industries). South Korea also ran a substantial trade deficit from 1962 which amounted to around \$ 1 billion per annum between 1968 and 1973, and which rose to almost \$ 2 billion in 1974.

Indeed, in the light of its ongoing trade deficit problems, the IMF had signed a standby arrangement with ROK in 1968 which was renewed in 1969. In June 1971, the IMF would step in again with another arrangement to assist South Korea in return for conditions [17, 249, 121, 222, 231, 243].

The trade deficits were met by a number of sources: firstly the US had provided substantial aid to South Korea throughout the 1950s and early 1960s – US aid financed 90% of the ROK’s government budget as late as 1961, some of it in the form of agricultural aid and outright grants of \$ 4.5 billion. Overall, US post (Korean) war aid and economic assistance was seven times that enjoyed by North Korea². Secondly, by recourse to foreign loans. Accordingly, cumulative foreign

¹ Unless otherwise stated, this is drawn from: [Gittings et al, Crisis in North Korea, 1977, p57-62 & p125-138; and Hwang, The Korean Economies: A Comparison of North and South, 1993].

² Between 1959-63, US aid totalled \$ 230 million per annum. In 1961, GNP was around \$ 1.9 billion. As far as I am aware, this aid would exclude US military’s consumption of goods and services ie 60,000+ US troops spending their wages and significant military construction contracts awarded to local firms such as Hyundai.

debt had increased from \$ 3.6 billion in 1973 (34% of GNP) to \$ 8.4 billion in 1975, and South Korea required new loans to meet repayments of existing loans.

In 1974, US banks had rejected a South Korean request for a loan of \$ 200 million but, as part of the recycling of oil monies to be effected by US banks, agreed to initiate re lending in the Spring of 1975. According to Gittings et al, by August 1975, 83.5% of foreign bank loans and credit lines to South Korean banks (\$2.3 billion) was derived from US banks.

This however also ignores *indirect* US assistance which was granted through the World Bank (WB) and the Asian Development Bank which was respectively a further \$ 1 billion in loans and credits (from the International Development Association – provider of “soft loans” by the WB) and \$101.5 million. The US government owned EXIM Bank had provided a further \$ 502 million to South Korea.

A further source of finance was derived from the Japanese. In 1965, despite significant popular opposition to doing so, and requiring army on the streets to curb significant disorder¹, South Korea reached an agreement with Japan to settle a significant number of issues arising from the Japanese colonial occupation and for the Japanese to make reparations. The reparations had initially been proposed in the form of Japanese consumables but President Park had an alternative means of employing the reparations.

In the late 1960s, President Park had pursued a vision of establishing the country's own modern steel plant but had encountered significant resistance from foreign lenders, including the World Bank, in realising such an ambitious industrial project. The World Bank, in particular, had cited concerns over the risks of establishing such an industry given the smallness of the size of the domestic market and its financing. Park turned to the Japanese for a solution and had secured the almost \$ 800 million of reparations in the form of project assistance in the construction of South Korea's state owned steel company – Posco, which is now one of the world's largest steel producers.

The agreement with Japan had also led to South Korea increasing its dependence on Japan for capital loans and investment. The 1965 agreement had led to a significant upsurge in Japanese loans in the 1960s which had fuelled South Korea's development until problems arose in 1971. The Park plans for Heavy and Chemical Industry depended for their accomplishment on the “continuing Japanese desire” to relocate their industry overseas arising from high domestic costs, land costs and pollution, and thus achieve the “structural incorporation of Korean industry into Japan's reproductive capacity”². Thus the export sector, which accounted for 70% of industry, while nominally in Korean ownership, was actually Japanese or underwritten by the US government, business and banks.

Problems in South Korean firms' propensity for borrowing had led in 1970-1 to a search for direct investment. The Park government had announced incentives, including total tax exemption and strike-free labour force, to foreign investors. The first Export Processing Zone, with free roads, water, harbours et al was established in Masan. 90% of all the investment in the EPZs was derived from Japan and Japan was the leading foreign direct investor in South Korea in 1973 and 1974.

The terms of trade with Japan were such that 40% of all South Korea's imports came from Japan between 1969-74, and such trade accounted for almost 70% of the country's trade deficit.

In both form and substance, South Korea had rejoined the world-system from which it had been liberated in 1945 by exchanging a nominal peripheral status as aid recipient for its former colonial role as an integral component of Japanese manufacturing system.

A darker, and more seamier, side of the Korean-Japanese rapprochement was felt in the increased levels of Japanese sex tourism in South Korea which is believed to generated revenues of \$ 120 million per annum in the mid 1970s.

The Korean involvement in Vietnam

Korean involvement in the Vietnam War³ had initially been of a token amount but over time would amount to the second largest foreign involvement, after the US – at its peak, 50,000 troops, and by the war's conclusion would lead to 300,000 Korean troops having served in this theatre of war. Park was keen to stabilise a relationship with a critical ally which had been strained throughout the Kennedy presidency. The offer to send troops would provide evidence of the ROK as a critical and loyal ally of the US; minimise the possibility of the Johnson administration transferring US troops from the Korean peninsula which might destabilise Park's industrial agenda and political administration, as well as emboldening North Korean designs for a “military solution”; and to also secure a monetary advantage for the country.

¹ Kim & Vogel ed, op cit, 2011, p172: “threw society into turmoil that could be controlled only by the military”, & p380.

² Gittings et al, op cit, 1977, p61.

³ See Gittings et al, op cit, 1977, p115, p121, & p124; Kim & Vogel ed, op cit, 2011, p174, p177, p279, p405, p419-20, & p.425-6.

Under the Brown memorandum of 4 March 1966, South Korea would receive \$ 1 billion of military and economic aid between 1965-70, which accounted for around 19% of South Korea's total foreign exchange earnings. There were also US AID loans for US\$ 150 million as well as a further \$ 150 million in program loans for supporting ROK exports and development projects.

The South Korean armed forces were one of the largest participants in the Vietnam War after the US itself and by the mid 1970s almost 300,000 (out of a total of 595,000) had served in the Vietnam theatre. The South Korean armed forces were heavily subsidised by the US with the South Korean government responsible only for food and clothing.

Between 1965-70, the US provided \$927 million as financial support to South Korea. Total ROK earnings from the Vietnam War were estimated to be over \$ 1 billion between 1965-72. At the same time, ROK increased its exports to South Vietnam ten times between 1964 and 1973. The critical connection with the US had also served as a helpful backdrop to securing several billion dollars of foreign loans to fund strategic projects and alleviate the ever present foreign exchange problems.

Between 1971-6, under a military modernisation plan agreed in 1971 as part of the US drawdown in Vietnam and the drawdown of one US army division from South Korea, it was agreed that US military assistance and sales to South Korea would amount to \$ 2.1 billion, although this excluded the cost of maintaining 40,000 US troops on the Korean peninsula, with South Korea committed to spend a further \$6.5 billion. The agreement also served to finance the construction of a giant industrial complex in Ch'angwon in April 1974 for the manufacture of military weapons. This modernisation plan was revised again in 1975 with the US to invest a further \$ 2 billion by 1980.

In addition to the abovementioned arrangements, South Korea further benefited from the construction contracts granted to Korean firms, particularly Hyundai Construction¹ which gained contracts in both South Vietnam and Thailand, as part of the offset agreement, which led to significant numbers of Korean workers working overseas and sending back remittances. The export of labour was to constitute a major growth area of the economy. Overseas work contracts in 1975, as the Vietnam War, concluded was estimated to be worth around \$ 850 million.

Another beneficiary of the Vietnam War was Hanjin, the shipping company, airline and bus and truck transport and logistics conglomerate, which also gained considerable business contracts from the US.

Korean migrant labour

We have noted above that the South Korean construction companies were able to generate significant construction contracts in Vietnam which generated substantial foreign exchange earnings. In addition, as of September 1975, South Korea had 40,000 seamen (principally working on Japanese vessels), 11,000 nurses and 7,000 miners working overseas sending back remittances². However, at this time, South Korea would enjoy a further positive economic shock which would greatly assist it overcome mounting problems in its foreign exchange reserves and ongoing trade deficits, as well as funding the Chaebol's development plans.

It has been noted that the Vietnam War was concluded in 1975 although the US (and effectively South Korean) involvement had been sharply reduced in the early 1970s. In October 1973, the Arab countries had announced an oil embargo against the US, European and other developed countries in the light of the Yom Kippur War. Oil prices had sharply increased in the aftermath and South Korea had experienced a significant slowdown in both GNP and export growth, as well as increased trade deficit from adversely affected oil imports.

The increased oil prices had led to windfall gains for the OPEC states and, in particular, the regimes of the Middle East. The US, through its then Secretary of State, Henry Kissinger, had negotiated to ensure that the petrodollars earned by a number of the states, ie Saudi Arabia, would be "recycled" back into the global financial system by US banks. The petrodollars would also feed into increased purchases of industrial and manufacturing facilities by the Arab states as they sought to establish an indigenous industrial base to diversify away from reliance on oil production. Western (and principally US) defence companies would also benefit from significantly increased arms sales. To give one example: the then Shah of Iran invested \$ 8 billion in the modernisation of the Iranian armed forces after 1973.

With petrodollars, the Middle Eastern states would also be able to finance a considerable amount of infrastructure projects and construction, including of highways, in their relevant countries and would look to South Korean construction companies (who had enjoyed a high reputation for their work in Vietnam) to meet their requirements. The Economic Planning Board co ordinated

¹ See A van Agtmael, *The Emerging Markets Century*, 2007, p145]; Hyundai was founded just after WWII and grew rich through the Korean war and after, through US military contracts. In the 1960s, servicing construction contracts with US military accounted for 70% of profits and 25% of revenues.

² Gittings et al, op cit, 1977, p67, note 18.

South Korea's response to this opportunity through its Commission on Enhanced Cooperation with Middle Eastern Economies regarding construction projects [17, 277].

Between 1975 and 1985, 1.1 million Koreans would work in the Middle East on such projects on behalf of over twenty South Korean companies, including Hyundai Construction. Indeed, Hyundai Construction's first project in the Middle East was in Iran building a shipyard for the Iranian navy near Bandar – e Abbas. Average wages paid to South Korean workers were around twice that in South Korea and migrants remitted home around 80% of the total.

Other facts and statistics reveal the magnitude of the importance of this business opportunity:

- Hyundai Construction successfully bid for the Jubail Industrial harbour in Saudi Arabia – a contract worth \$ 931 million, which was approximately half of the ROK's annual national budget.
- By 1985, South Korean construction companies had earned \$ 80 billion – a significant share of which was transferred to the *chaebols*' manufacturing affiliates to finance development projects such as the auto sector.
- Such earnings significantly contributed to the ROK's GNP growth from the late 1970s to the early 1980s and were a substantial generator of foreign exchange for a country that was prone to recurring financial crises through its indebtedness and significant trade deficits¹.

South Korea's "Triangular trade"

Taking the above into account and now looking at the facts established in respect of the 1960s and 1970s, we can observe that GNP (or GNI) in South Korea was already influenced by the aid that it was already receiving from the US from the 1950s and early 1960s (before it was to be "tapered off") and the indirect benefits of the US forces stationed in the peninsula awarding construction contracts to local firms or even spending by GIs serving in the country. The surge in GNP arose from the South Korean involvement in Vietnam in the mid 1960s as the US provided direct aid in return for military assistance, and major South Korean firms, such as Hyundai Construction and Hanjin, generated substantial profits that were remitted back to South Korea. As noted, between 1965-72, South Korea earned over \$ 1 billion from its involvement².

A further windfall materialised in the mid to late 1960s with the conclusion of the reparations agreement with Japan for which South Korea derived \$ 800 million. The encouragement of Japanese MNCs to relocate to South Korea also provided benefits: the South Korean government financed the construction of necessary infrastructure (further adding to GDP and GNP) and Japanese firms, while paying wages and salaries, and generating profits (both contributing to GDP and GNP). Given the Japanese propensity to invest profits in newly established operations, it is unlikely that there were substantial profits remitted back to Japan to impact GNP, until much later in the life cycle of the Japanese owned South Korean subsidiaries.

At the same time, due to its Vietnam War involvement, South Korea also received significant loan packages from US banks as well as further aid and assistance from various institutions such as the IMF, World Bank, US AID, EXIM Bank and ADB, which may have also served to "cushion" GNP as well as staving off foreign exchange crises and fund the various strategic HCI projects of Park and the *Chaebols*.

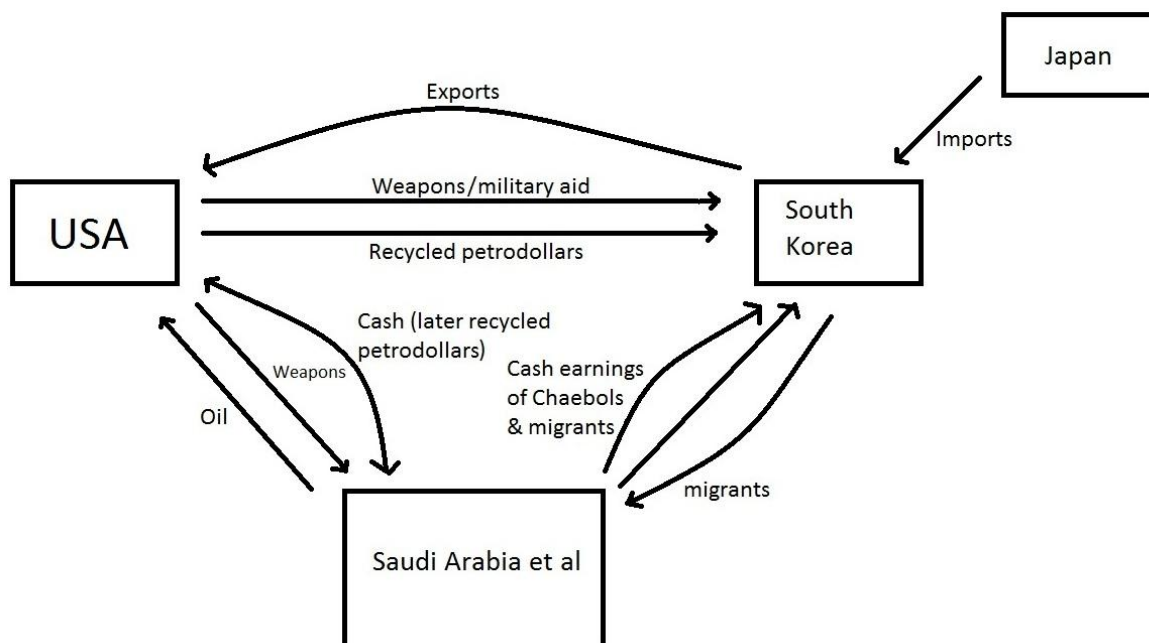
The twin effects of the Vietnam War and the *rapprochement* with Japan would also set the stage for South Korea to bring together (or intermediate between) Japanese MNC investment with a benign US market to become a major exporter. Thus, the USA accounted for 40% of its exports while Japan accounted for 40% of total imports, and South Korea was dependent on foreign loans to finance 25% of its imports.

The 1973 Oil Crisis became a further opportunity for the South Korean economy to flourish in terms of GNP. While the US, in the light of its drawdown in Vietnam and to allay security fears of its South Korean ally, still provided significant aid assistance during the 1970s (thereby positively impacting South Korean GNP), South Korea also benefited from the construction boom from which over one million South Korean workers remitted 80% of their average wages (twice the South Korean national average) and firms remitted substantial amounts of profits – both positively impacting South Korean GNP.

At the same time, South Korea enjoyed substantial loans from US and other western banks to continue its development strategy – the level of lending as well as South Korea's strategic importance to the US made it a candidate even then for "Too Big to Fail" in the event of concerns over its economy. The overall movement of people, goods and financial flows for the mid 70s to mid 80s can be summarised as follows:

¹ Re Hyundai and forex earner, see [Kim & Vogel ed, op cit, 2011, p292; ME earnings, ditto, p. 228.

² Interestingly, Gittings et al, op cit, 1977, cite a source stating that, in fact, South Korea generated, in total, \$10 billion for new military equipment, assistance to South Korean businessmen and employment of South Korean civilian workers in South Vietnam, including payments to Korean troops in the Vietnam theatre of \$ 1.7 billion. See p144, note 6.

The scale of the transformation in South Korea can be viewed by reference to the following table showing the sectoral contributions (in %) to total GDP at the onset and conclusion of the Park era:

	Agriculture	Industry	Services	Total
1960	38.0	20.5	41.5	100
1980	14.9	31.0	54.1	100

The increases in both GNP and GNP per capita for the period can be demonstrated as follows:

Year	GNP (US\$ millions)	GNP per capita (US\$)
1960	1,948	79
1965	3,006	105
1970	8,105	252
1975	20,795	590
1980	60,327	1,589
1985	89,695	2,195

Further Considerations

After the death of Park in 1978, the KCIA and other security agencies were to still serve as major tools of coercion up to 1987 when South Korea achieved its democratic breakthrough. The military was to be involved in the violent repression of the Kwangju Uprising in 1979. Notwithstanding, the rise of the Army Security Command taking over the KCIA and various reorganisations, that led to its present form, the National Intelligence Service, the agency is still believed to be involved in wiretapping of politicians and has occasionally surfaced in other high profile cases of a national security character, including the arrest of a South Korean politician over allegations of connections with North Korea.

Given South Korea's progress has been heavily influenced by external factors, in addition to the multifaceted relationships with US and Japan, it is also worth bearing in mind, the following developments in the world economic order [17, 20]:

- Tariff barriers in the developed world were lowered in the 1960s through the Kennedy Round of GATT (General Agreement on Trade and Tariffs, now supplanted by the World Trade Organisation).
- Nontariff trade barriers, including financial subsidies (of considerable importance in the context of the government's assistance to the *Chaebols*) were left until the Tokyo and Uruguay rounds, thus providing South Korea with a two-decades long advantage.
- Expansion of international commercial lending throughout the 1960s and given an additional boost in the light of the recycling of petrodollars post 1973.
- Multinationals relocating declining business via technology licensing and direct investment, as exemplified by the concept of "flying geese".

Furthermore, while Evans view of corporate coherence and embeddedness¹ are key to the “developmental state” and are therefore relevant in the context of South Korea, its most critical component was the “visible hand” of Park whose vision was to achieve a “second Japan” and to this effect, wielded the full array of tools from coercion to intra elite coalition building to realise that dream. While the “developmental state” was intentionally bound to society, its embeddedness was more “asymmetric and political” with Park negotiating deals with the *Chaebols* in the Blue House.

South Korea versus North Korea: Do Institutions matter?

Partway through North’s chapter on South Korea, the author poses the question: “Does the Korean case suggest that economic growth comes first and transition to Open Access Order comes later?” Park himself stated: “Democracy blossoms only on the fertile soil of economic development” [17, 388]. The question and statement raise important questions for the role of institutions in a country’s development.

I would suggest that the author has reached a conundrum in part due to weaknesses in carrying out a historical institutional analysis as well as encountering the limits of the Northian Framework. The Northian framework is constrained by its focus on the nation-state at the expense of wider considerations. Given the South Korean economy was reliant, inter alia, on aid, windfall gains and exports, it was always likely to be a challenge to adequately link economic development with these determinants when the measure is GDP, rather than GNP, and one is analysing domestic affairs without recourse to external dynamics. I would also proffer the view that the Mann model, which adopts a more holistic approach, with its ability to reflect on geopolitical and leadership sources of power, is a far more appropriate model to apply. Indeed, a further drawback is also the *failure* to correctly apply the Northian Framework by considering the VC organisation in greater depth. The VC organisation in South Korea suffused and permeated the other organisations, both Political and Economic, and this might have served as a “lever” to extract the relevant facts.

In their book [1, 70-73], Acemoglu and Robinson, compare South and North Korea. In their analysis (as with North), there is no mention of significant US aid or the windfalls gained from the diplomatic rapprochement with Japan or the Korean benefitting from the Vietnam War and the Middle Eastern construction boom. South Korea’s status is all due to “inclusive economic institutions and secure property rights”.

Even North does not go this far. On the contrary, the author notes the clear breach of property rights in the bank renationalisations as well as the Emergency Decree of 1972 to avoid the *Chaebols*’ financial collapse through overborrowing. The author also notes [27, 318]: “The rule of law was weak even for elites”. Park’s approach to such matters was pragmatic, to say the least, and all matters of the law were of secondary importance to retaining power and pursuing the “second Japan” project. Martial law was employed at will and from late 1971, military rule was enshrined in both law and practice.

Both North and Acemoglu, particularly in the light of “inclusive institutions” (as opposed to “extractive”) might also take note of the following observations by Kim et al [17, 202]: “development and rent seeking were different sides of the same coin”. Also “the market was viewed as an instrument of his political goals, a device of the dirigiste state to speed up modernisation through telescoping the stages of economic development”. On the contrary, rent extraction served to “grease the wheels” of both politics and business in the country – for example, in 1969 of the \$800 million government loans granted, \$ 160 million was returned as political funds, - and operated within certain Park made constraints. Markets were a “means” rather than an “end”.

Indeed, a strict comparison between South and North Korea might not support Acemoglu and Robinson’s premise since upto around 1970-5, North Korea’s economy was viewed as being the better performer of the two². South Korea’s per capita GNP only started to exceed North Korea’s at about this time. Given both countries were effectively run by Military powers, which directed Economic power, albeit North Korea’s possessed a stronger Ideological power than South Korea, one is left to examine the following salient differences: 1. South Korea’s trade as a % of GNP amounted to around 60-70% while the North’s was around 7%. South Korea traded externally with both the US and Japan, while the North had opted to avoid Comecon membership and concentrate on meeting its own domestic needs. The North was (and still is) subject to a US trade embargo.

¹ Evans, *Embedded Autonomy: States & Industrial Transformation*, 1995; and Kim & Vogel ed, op cit, 2011, p200-1. On p10-13, there is a significant discussion on why Evans is not wholly relevant in the case of Park’s South Korea.

² See Armstrong, *Tyranny of the Weak, North Korea and the World 1950-1992*, 2013, p58-9: “By the early 1960s, according to American officials, South Korea appeared to be a ‘black hole’ for aid assistance, while the North had impressively industrialized”. See also Bibliography re Brun & Hersh, 1976 & Breidenstein & Rosenberg, 1975; also Choi, *A Study on the Structure of Industry in North Korea*, 2006.

2. Both had incurred significant foreign indebtedness and trade deficits in the late 1960s/early 70s. South Korea enjoyed a significant influx of initially loans, and the direct investment, and when it encountered serious financial difficulties, its economy was backstopped by both the US and the IMF. North Korea defaulted on its foreign borrowings in the mid 70s, it was (and still is) barred from the global capital markets.

3. South Korea signed a treaty with Japan in 1965 and received \$ 800 million. To date, North Korea has never received reparations from Japan for the colonial era. While North Korea's ideological power contains a strong anti Japanese component, even in the South the agreement was viewed as widely unpopular and provoked considerable unrest.

4. While the North received aid from the USSR, Eastern bloc and China, the amounts were a fraction (around one-seventh) of that obtained by South Korea from the USA upto 1975. North Korea enjoyed no windfalls comparable to that enjoyed by the South for its participation in the Vietnam War.

Therefore, rather than institutions, other factors, primarily of a geopolitical nature, served to accentuate the growing disparity between the two's relative economic performance, which would widen even further after the Middle East construction boom from 1975-85.

Conclusion

The use of Mann's analytical approach provides some a richer texture than applying the Northian Framework. We noted that "Ideology" is present in the form of Park transforming "economic development [into] the ideology of the day". We might also add that "Leadership", a Mann concept derived from Weberian roots, in the form of President Park is a central figure in the development of South Korea.

It is however the "Political Power" which has been most elaborative in that this has overcome the Northian Framework constraint of the "nation-state" and its domestic focus. Mann's inclusion of "geopolitics" and his use of "globalizations" have enriched our understanding of South Korea's economic development by drawing attention to the diplomatic agreement with Japan (pursued by the KCIA and popular discontent subdued by the Military through martial law) as well as the involvement in Vietnam which generated a substantial uplift in both direct and indirect financial assistance, ranging from US direct aid to US bank loans, as well as a ready market for exports¹. The former can be viewed as South Korea's reattachment to the globalization of capitalism and the latter to the development of the US as the first global empire. The winding down of the Vietnam War was eased by the opportunities arising from the mid 1970s in the Middle East as well as the recycling of petrodollars, facilitated by, inter alia, US financial institutions and US backed international financial institutions, in terms of loans to South Korea. These circumstances would lead to South Korea's accumulation of capital - its primitive accumulation, which served as a major contributory factor to enable it to achieve its growth trajectory. The *Chaebols*, a source of Economic Power, were enriched by both the Vietnam War and Japanese inward investment, as well as by the Middle Eastern construction contracts post 1975, as well as benefitting from Park's ideological vision to create a "second Japan" - the globalization of the nation-state. Indeed, the share of GDP produced by the Chaebols rose from 21.8% of GDP in 1973 to 33.2% in 1978.

The Military Power suffused Political and Economic Powers in terms of the military dictatorship employing the KCIA to coerce parts of society and to retain labour competitiveness and the use of the KCIA to obtain rents and use to solidify political support as well as assist in pursuing economic objectives. During the Park era, 42.4% of all cabinet-level ministers had backgrounds in the military - this fell to just under 25% by 1981-87 [18, 180]. The Military transformed society and directed its personnel to run important sectors of the economy. The Military also was a lead actor in the development of an indigenous steel sector, - a source of military and technological advantage.

Indeed, it might be argued that the only substantive institution that operated throughout the takeoff was the Military itself. As has been demonstrated, the Military power suffused all other sources of social power. The Military exercised both domestic political power and geopolitics, through the KCIA's secret diplomacy with Japan. The Military waged war in Vietnam and ensured domestic tranquillity. It also exercised significant Economic power through arranging the windfall revenues from both Japan and its Vietnam war involvement; it provided its personnel to run new ventures; it developed the indigenous HCl industry with military applications; it trained, organised and inculcated its male population; it facilitated the growth of the Chaebols. It enthused society with the "soldiers spirit".

It was the key source of social power and innovation in South Korea, and was instrumental to the country's primitive accumulation that significantly contributed to its economic success. Without it and Park, its present status would have been unlikely.

¹ Kim & Vogel ed, op cit, 2011, p211]: "Park was able to secure foreign capital only when he brought politics into a foreigner's...calculation of costs and benefits".

Література

1. Acemoglu D. *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty* / D. Acemoglu, J. Robinson. – London: Profile Books, 2012.
2. van Agtmael A. *The Emerging Markets Century* / A. van Agtmael. – New York: Free Press, 2007.
3. Amin S. *Accumulation on a World Scale* / S. Amin. – New York: Monthly Review Press, 1974.
4. Armstrong C. *Tyranny of the Weak, North Korea and the World 1950-1992* / C. Armstrong. – Ithaca: Cornell University, 2013.
5. Beaud D. *A History of Capitalism* / D. Beaud. – Delhi: Aakar Books, 2004.
6. Breidenstein G. *Economic Comparison of North and South Korea* / G. Breidenstein, W. Rosenberg. // *Journal of Contemporary Asia*. – 1975.
7. Brun E. *Socialist Korea: A Case Study in the Strategy of Economic Development* / E. Brun, J. Hersh. // *Monthly Review Press*. – 1976.
8. Chase-Dunn C. *Rise and Demise: Comparing World-Systems* / C. Chase-Dunn, T.D. Hall. – Boulder: Westview, 1997.
9. Choi S. *A Study on the Structure of Industry in North Korea* / S. Choi. – Republic of Korea: Seoul, 2006.
10. Congleton R.D. *Rent-Extraction, Liberalism, and Economic Development* / R.D. Congleton. – Fairfax: Center for Study of Public Choice, George Mason University, 2010.
11. Evans P. *Embedded Autonomy: States & Industrial Transformation* / Peter Evans. – Princeton: Princeton University Press, 1995.
12. Frank A. *World Accumulation 1492-1789* / Andre Gunder Frank. – New York: Algora Publishing, 1978.
13. Keynes J. *A Treatise on Money* / John Maynard Keynes. – San Diego: Harcourt Brace & Co, 2011.
14. Hamm T. *Arming the Two Koreas: State, Capital & Military Power* / T. Hamm. – London: Routledge, 1999.
15. Hwang E. *The Korean Economies: A Comparison of North and South* / E. Hwang. – Oxford: Clarendon Press, 1993.
16. Khan M. *Rents, Rent-seeking & Economic Development: Theory & Evidence in Asia* / M. Khan. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
17. Kim B. *The Park Chung Era: The Transformation of South Korea* / B. Kim, E. Vogel. – Cambridge: Harvard University Press, 2011.
18. Kotkin S. *Political Corruption in Transition: A Skeptic's Handbook* / S. Kotkin, A. Sajo. – CEUP, 2002.
19. Lane F. *Profits from Power* / F. Lane. – Albany: SUNY Press, 1979.
20. Miles D. *Macroeconomics: Understanding the Wealth of Nations* / D. Miles, A. Scott. – Wiley, 2005.
21. Moore B. *Social origins of Dictatorship and Democracy* / Barrington Moore. – London: Penguin, 1977.
22. Moulder F. *Japan, China and the modern world economy* / F. Moulder. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
23. North D. *Structure and Change in Economic History* / Douglass North. – New York: WW Norton, 1981.
24. North D. *Institutions, Institutional Change & Economic Performance* / Douglass North. – USA: Cambridge University Press, 2009.
25. North D. *Understanding the Process of Economic Change* / Douglass North. – USA: Princeton University Press, 2005.
26. North D. *Violence and Social Orders* / Douglass North. – Cambridge University Press, 2009.
27. North D. *In the Shadow of Violence* / Douglass North. – Cambridge University Press, 2012.
28. Perelman M. *The Invention of Capitalism: Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation* / M. Perelman. – Durham: Duke University Press, 2000.
29. Rueschmeyer D. *The Invention of Capitalist Development and Democracy* / D. Rueschmeyer. – Chicago: University of Chicago Press, 1992.
30. Skocpol T. *States & Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia & China* / Teda Skocpol. – Cambridge University Press, 1979.
31. So A. *Social Change and Development* / Alvin So. – Thousand Oaks: Sage, 1990.
32. Tilly C. *Coercion, Capital and European States AD 990-1992* / Charles Tilly. – Cambridge: Blackwell, 1992.
33. Tilly C. *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons* / Charles Tilly. – New York: Russell Sage, 1984.
34. Tullock G. *The Rent Seeking Society* / G. Tullock. – Indianapolis: Liberty Fund, Inc, 2005.
35. Wallerstein I. *The Modern World System* / Immanuel Wallerstein. – Berkeley: University of California, 2011.
36. Williams E. *Capitalism and Slavery* / E. Williams. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1994.
37. Wolf E. *Europe and the People Without History* / E. Wolf. – Chicago: University of Chicago Press, 2010.

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОТЕСТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАРУБІЖНІЙ СОЦІОЛОГІЇ

Купрєєва Ю.О.

*аспірантка кафедри соціології факультету соціології і права
Національний технічний університет України «КПІ»*

У статті розглянуто основні теоретико-методологічні підходи до вивчення протестної діяльності. Серед них - теорія колективної поведінки, теорія відносної депривації, теорія нових суспільних рухів та теорія мобілізації ресурсів. Виділено слабкі та сильні сторони теорій. Акцентується увага на новому напрямі дослідження протестів, пов'язаному з розвитком мережі Інтернет.

В статье рассмотрены основные теоретико-методологические подходы к изучению протестной деятельности. Среди них – теория коллективного поведения, теория относительной депривации, теория новых общественных движений и теория мобилизации ресурсов. Выделены слабые и сильные стороны теорий. Акцентируется внимание на новом направлении исследований протеста, связанном с развитием сети Интернет.

In this article the author discusses the main theoretical and methodological approaches to the study of protest activity. Among them - the theory of collective behavior, the relative deprivation theory, the new social movements theory and the resource mobilization theory. Highlighted their strengths and weaknesses. Focused on the new direction of protest studies connected with the development of the Internet.

Ключові слова: протест, відносна депривація, теорія нових суспільних рухів, теорія мобілізації ресурсів.

Дослідження протестної діяльності в соціології нараховує не одне десятиріччя. Втім, особливої уваги дослідження протестів набувають лише в другій половині ХХ століття в рамках соціально-психологічних теорій та теорій суспільних рухів. Але, незважаючи на велику кількість теорій, що досліджували протести, у вітчизняній науці все ще низьким залишається рівень їхньої систематизації та майже відсутня оцінка їх евристичного потенціалу.

Саме тому метою даної статті є розкриття та аналіз основних теоретико-методологічних підходів до дослідження протестної діяльності – від перших спроб теоретичного обґрунтування протестної дії до останніх, найпоширеніших соціологічних концепцій та нових напрямів у дослідженні протестів, пов'язаних з розвитком Інтернет.

Серед основних теорій, які будуть розглянуті в цій статті – теорія колективної поведінки, теорія відносної депривації, теорія нових суспільних рухів та теорія мобілізації ресурсів.

Теорія колективної поведінки

Те, що частіше за все виділяють як теорія колективної поведінки, насправді є великою кількістю найрізноманітніших теорій, що остаточно сформувались в середині 60-х років ХХ століття. Єдиним для них є припущення щодо існування певного інституційного порядку. А соціальний протест, який насправді є лише одним із типів колективної поведінки, є фактором, що призводить до зламу цього порядку та протидії встановленим загальноприйнятими законам.

Серед основних представників – Г. Лебон (теорія зараження), Г. Олпорт (теорія конвергенції), Р. Тернер (теорія появи норм), Дж. Школьнік (теорія політичного протесту), а також Дж. Кілліан, В. Корнгаузер, Н. Смелзер, Г. Тард, Е. Фромм тощо.

Оскільки в рамках цієї теорії суспільні рухи часто розглядались паралельно із поняттями «натовп» та «публіка» [2], то і протестна діяльність аналізувалась з позицій зібрання великої кількості ірраціональних індивідів (девіантів).

Найбільш руйнівною формою масової протестної поведінки вважалась революція, яку Г. Лебон вважав проявом масової істерії, тріумфом ірраціональності.

Відзначимо, що в той період рухи за громадські права в США ще тільки набували організаційного оформлення та розповсюдження, тому соціологічна теорія ставала на захист офіційної влади, приписуючи їм та їх діям девіантний та деструктивний характер.

Втім, з розвитком різноманітних громадських рухів та об'єднань, змінюється і оцінка науковими колами їхньої діяльності. І вже Нейл Смелзер аналізує колективну поведінку як спробу змінити соціальне середовище, акцентуючи увагу на етапах колективної поведінки (в нашому випадку – протестної діяльності), її причинах та наслідках [5].

Так поступово дослідницький інтерес зсувається від протікання та руйнівних наслідків протестів до їхньої причинної обумовленості.

Теорія відносної депривації

Саме тому у 70-ті роки паралельно зі зростанням громадської активності на Заході формується новий підхід до вивчення протестів, який отримав назву теорії соціальної депривації. Сам цей термін введений в обіг Самюелем Стоуффером, втім, він зосередив свою увагу виключно на дослідженні соціальних ролей та їх конфліктів із соціальними нормами [див. 20; 21].

Остаточної розробки цей підхід набув вже у роботах Теда Роберта Гарра, а саме у найвідомішій його книзі «Чому люди бунтують».

Саме в ній він дає визначення відносної депривації, як «сприйманої індивідами розбіжності між ціннісними експектаціями і ціннісними можливостями. Де ціннісні експектації – це ті блага та умови життя, на котрі люди, згідно їх переконанням, мають повне право претендувати, а ціннісні можливості – це ті блага та умови життя, котрих, як їм здається, вони спроможні реально досягти або утримати, використовуючи доступні їм соціальні засоби» [1, 51].

Згідно Гарру, для того, щоб «зрозуміти протест і бунт, ми повинні проаналізувати три загальних фактори:

1. Вивчення невдоволення людей (відносної депривації) разом з аналізом тих соціетальних умов, які його породжують.

2. Переконавання людей з приводу того, чи виправданий той ризик, на котрий вони себе наражають, здійснюючи політичні акції, та з приводу ймовірності того, що вони від цього отримують.

3. Баланс між можливістю невдоволених людей діяти (способом їхньої організації) та можливістю уряду придушити або каналізувати гнів» [1].

Втім, незважаючи на увагу Гарра до соціетальних умов, в центрі його аналізу конфліктів знаходяться «саме люди з усіма їхніми різноманітними ідентичностями, бажаннями та переконаннями» [1]. Саме цей його уклін до соціально-психологічної теорії найчастіше піддавався критиці та став однією з причин поступового відходу від аналізу протестів з позиції аналізу рівня суспільного невдоволення.

Втім, звичайно, можна і варто підкреслити вагомий вклад Теда Гарра в дослідження протестної діяльності.

По-перше, він став одним із перших, хто спробував операціоналізувати відносну депривацію та розробив методологію вимірювання протестного потенціалу в суспільстві. Він запропонував декілька блоків запитань для опитування, які б дозволили виміряти рівень очікуваної та досяжної ціннісної позиції у респондентів та формулу розрахунку відносної депривації.

По-друге, спираючись на емпіричні дані, він запропонував досить комплексний підхід до розуміння «точок біфуркації» суспільного розвитку, а саме причин розгортання масових протестів та конфліктів, спираючись на динаміку зміни рівня ціннісних експектацій та можливостей, урядові реформи, державну політику та «демонстраційний ефект» (який, насправді, віддзеркалює культуру споживання).

Згадаємо і слабкі сторони цієї теорії.

Перш за все, теорія відносної депривації, незважаючи на активні спроби її операціоналізації, має занадто слабкий прогностичний потенціал, оскільки нез'ясованим залишається зв'язок між об'єктивними умовами та їх суб'єктивним сприйняттям.

Ще одним недоліком є неможливість пояснити та передбачити участь в протестній діяльності невдоволених індивідів. Оскільки, і це було підтверджено значною кількістю досліджень, високий рівень невдоволення, і, навіть, виявлені протестні настрої ще не свідчать про реальну участь у протестних діях.

І, звичайно, соціально-психологічний уклін теорії заважає розумінню процесів об'єднання індивідів за інтересами та перехід до організованої діяльності заради досягнення поставлених цілей.

Теорія нових суспільних рухів Алена Турена

Інший підхід до вивчення протестів пов'язаний з ім'ям Алена Турена та стає наслідком розповсюдження в соціологічній теорії ідей постмодернізму, нового інформаційного суспільства та зміни ціннісних орієнтацій в напрямку постматеріалізму.

В цих умовах відомий французький соціолог, стаючи на позицію критики класичної соціології, наполягає на необхідності трансформації соціології.

В рамках своєї теорії Турен намагається замінити розуміння суспільного життя, що базується на поняттях суспільства, еволюції та ролі, іншим, пов'язаним із поняттями історичності, суспільного руху та суб'єкту [7, 9].

Особливим вкладом Алена Турена в розуміння протестів є його акцент на типі суспільства, в якому протест має місце. Заперечуючи еволюціонізм, Турен все ж погоджується із виділенням основних етапів розвитку суспільства: торговий, індустріальний та програмований (постіндустріальний) етап [див. 32]. Специфікою останнього є більш високий ступінь мобілізації, аніж в індустріальному суспільстві.

Взагалі, як вважає Турен, «програмоване суспільство є обов'язково суспільством протесту, уявлення і утопії, оскільки повністю засноване на соціальному конфлікті» [7, 144].

І якщо раніше в торговельних суспільствах центральним пунктом протесту була свобода, в індустріальних – справедливість, то основною метою протестів в постіндустріальному суспільстві стає досягнення щастя [7, 139].

Описуючи конфлікти в новому суспільстві, Турен виділяє 4 загальних положення:

1. Конфлікти пронизують все постіндустріальне суспільство.

2. Перед лицем все більш інтегрованої влади опозиція намагається охопити все глобальніші групи.

3. Соціальні конфлікти та маргінальні (або ті, що відхиляються від норм) форми поведінки прагнуть з'єднатись одна з одною.

4. Структурні конфлікти віддаляються від конфліктів, пов'язаних зі змінами [7, 145-157].

Відштовхуючись від цих положень, перед дослідниками постають три основні позиції, з яких можна аналізувати конфлікт.

По-перше, Туреном передбачається дослідження власне колективної поведінки через виявлення та аналіз тих конфліктних дій, котрі можуть бути зрозумілі як зусилля захисту, реконструкції або адаптації певного хворого елементу соціальної системи (незалежно від того, йде мова про цінність, норму, відношення влади, чи про саме суспільство)

По-друге, висувається альтернативний підхід до дослідження власне боротьби за умови, якщо конфлікти аналізуються як механізми модифікації рішень, як певні фактори змін, або, навіть, як політичні сили в найширшому сенсі цього слова.

І третій напрям для аналізу конфліктів – дослідження суспільних рухів. З цієї позиції дослідник звертає увагу лише на ті конфліктні дії, які прагнуть змінити відносини соціального панування, що зачіпають характер використання головних культурних ресурсів – виробництва, знання, етичних правил [7, 83]. І, як зауважує Павло Кутуєв, саме у діяльності цих нових суспільних рухів і знаходить своє відображення специфічний тип протестної активності, породжуваний конфліктною динамікою модерну [3, 55-62].

Тож, як ми бачимо, підхід Алена Турена до аналізу протестної діяльності має більш описовий характер, оскільки повністю сконцентрований на дослідженні нового історичного етапу розвитку суспільства та ролі суспільних рухів і їх протестної діяльності. Розглядаючи специфіку протестів у програмованому суспільстві як методу боротьби за щастя, Турен залишається осторонь від конкретної (практичної) сторони дослідження цього феномену. Окрім того, передбачаючи важкість у встановленні чіткої грані між суспільством індустріальним та програмованим, нерозкритим залишається питання долі індустріальних протестів у постіндустріальному суспільстві.

А запропонований Туреном метод соціологічної інтервенції (що передбачає втручання соціолога в створеній експериментальній ситуації та концентрацію уваги на реакціях і самоаналізі діючих суб'єктів) так і не набув значної підтримки та поширення в соціологічних колах.

Звичайно, не можна не зауважити специфічність сприйняття Турена у вітчизняній науці, що базується на знайомстві лише з незначною частиною його інтелектуального доробку. Звідси – більшою мірою уривчасте та неповне сприйняття його теорії та лише поодинокі дослідницькі пошуки за межами його «Повернення дієвця» [наприклад, див. 3, 55-62]. Тому його наукові погляди ще належить доосмислити.

Теорія мобілізації ресурсів

У 1970-ті роки, паралельно з двома вище зазначеними теоріями, набуває свого розвитку новий теоретичний підхід до дослідження суспільних рухів та їх протестної діяльності, який отримав назву теорії мобілізації ресурсів.

Першим поштовхом до її формування стає теорія раціональної дії Менкура Олсона та його теза про виключно раціональну спрямованість дій всіх учасників будь-якої колективної дії, а звідси – і про виключну роль організації у висуванні та досягненні певних колективних цілей та благ. Олсон один із перших обґрунтовує ідею, що наявність спільних інтересів згуртовує людей у групи за інтересами, і саме ці групи/організації стають основою для організованої протестної діяльності [4].

Саме такий економістичний підхід і стає певним поштовхом для теоретиків мобілізації ресурсів, які все більше спираються на здобутки політичної соціології та економічної теорії, аніж на соціальну психологію колективної поведінки.

І якщо перші дві теорії ігнорували структурні фактори, приділяючи більше уваги невдоволенню та депривації, або ж, навпаки, (як у випадку з Туреном) зосереджувались на макросоціологічному рівні аналізу конфліктів, то «теорія мобілізації ресурсів стверджує, що в будь-якому суспільстві є достатня кількість невдоволення щоб стати опорою для створення руху якщо він правильно організований (...). Навіть більше, вони стверджують, що невдоволення та занепокоєння можуть бути визначені, створені та використані зацікавленими в цьому підприємцями та організаціями [17, 1215].

Вже у 1977 році одні із найвідоміших розробників економічного напрямку даної теорії Джон МакКарті та Мейер Залд перераховують основні акценти теорії мобілізації ресурсів:

- Дослідження накопичення ресурсів (грошових і трудових) має вирішальне значення для розуміння діяльності суспільних рухів.
- Накопичення ресурсів вимагає хоча б мінімальної форми організації – тому фокус на організаціях суспільних рухів.
- Важливість участі з боку окремих осіб та організацій, що не входять до колективностей, які представляють суспільний рух.
- Чутливість до важливості витрат і вигоди в поясненні індивідуальної та організаційної участі в діях суспільних рухів [17, 1216].

Оскільки дослідження, на які спираються автори, довели значущість для суспільних рухів їх організацій, то саме вони відтепер потрапляють в центр уваги дослідників. Окрім цього, прихильники цього підходу пояснюють протестну діяльність за допомогою економічних факторів.

Інша версія теорії мобілізації ресурсів – теорія політичного процесу. Всупереч економічному напрямку, більша увага приділяється дослідженню умов та протіканню політичної боротьби. Її розробка пов'язана з іменами Чарльза Тіллі та Дуга МакАдама [див. 15; 18; 19].

Звичайно, розробники цього напрямку не відмовляються зовсім від важливості економічних чинників для аналізу протестної діяльності. Так, наприклад, в своїх статтях МакАдам неодноразово звертається до дослідження суб'єктивного сприйняття вигоди та ризиків від участі в діяльності суспільних рухів [16; 33]. Втім, вирішальна роль відводиться дослідженню структури політичних можливостей. Причинно-наслідковий зв'язок вказує на першочергову роль саме зміни структури політичних можливостей стосовно економічних факторів.

Так, наприклад, ще на перших етапах дослідження суспільних рухів та колективної поведінки, Чарльз Тіллі, досліджуючи основні форми колективних дій, приходять до висновку, що зростання та спад різних форм колективних дій сильно залежить від змін у структурі політичних сил [27, 374]. Згодом Тіллі відмовляється від висунутих трьох форм колективних дій (конкурентної, реактивної та випереджаючої), оскільки такий підхід пов'язує з впливом теорії модернізації. А, як Тіллі сам зізнався, після 1978 року «він викреслив залишки теорії модернізації зі свого аналізу» [23, 267]. Втім, це ніяк не вплинуло на його погляди стосовно необхідності дослідження структури політичних можливостей, акцентуючи увагу на організаційних засобах та ресурсах, що доступні для різноманітних претендентів на владу [24, 429].

Більше того, відмова від розробки досить абстрактної теорії форм колективної дії призвела до значного внеску Чарльза Тіллі в сфері дослідження репертуарів протестних дій [29; 30].

Проаналізувавши зміну репертуару колективних дій у Великобританії у 1758-1834 роках, Тіллі дає визначення протестних репертуарів як традиційних засобів, за допомогою яких пари акторів створюють та висувають претензії, що мають відношення до інтересів один одного [23, 265]. І якщо в попередніх дослідженнях Тіллі описував вибір певного репертуару та форми дії як стратегічне рішення одного актору, то вже надалі він відштовхується від тези про взаємодію між двома та більше конфліктуючими сторонами [23, 267].

До речі, в одному з інтерв'ю наприкінці своєї наукової кар'єри Тіллі висловив думку, що найочевиднішою та найуспішнішою була саме його ідея щодо протестних репертуарів, оскільки поєднувала в собі культурологічну позицію при аналізі колективного навчання в процесі інтеракції та наслідки історичного процесу боротьби, який обмежує те, як люди ставляться одне до одного кожного разу, коли висувають свої вимоги [34, 424].

Аналізуючи вклад теоретиків мобілізації ресурсів, можна зробити висновок, що вони окреслили основні теоретичні позиції, з яких і дотепер відбувається аналіз суспільних рухів, колективних дій та, власне, протестів. Відмовившись від соціально-психологічного ухилу та сконцентрувавши увагу на економічних, політичних можливостях та структурних умовах виникнення конфліктів, вони підготували підґрунтя для подальших методологічних пошуків та

досліджень – як якісного історичного дослідження революцій [6; 26; 31], так і кількісних методів, у тому числі, побудови протестних каталогів [наприклад, див. 25].

Особливе значення для вивчення протестної діяльності має напрацювання Чарльза Тіллі, який не тільки розробив концепцію протестних репертуарів, але й вказав на необхідність фокусувати увагу дослідника не на «одиноких протестах», а на вивченні взаємодіючих пар-суперників – робітника та капіталіста, сільськогосподарських робітників і власників ферм та, власне, суспільних рухів та держави [22, 640].

Нові напрями дослідження протестів

Як вже було зазначено, теорія мобілізації ресурсів на даний момент стала основною теоретичною опорою для подальших досліджень в сфері протестів. Втім, звичайно вона не дає вичерпного пояснення механізмів, особливостей та основних форм протестної діяльності.

Із розвитком медіа, а слідом – і мережі Інтернет, відбувається перегляд основних організаційних та індивідуальних ресурсів, що необхідні для здійснення колективних дій. Події арабської весни стали поштовхом для перегляду концептів рекрутування та мобілізації. Віртуальний простір соціальних мереж відкрив величезну та постійно оновлювану базу даних. Протестний репертуар зазнав серйозних змін.

Саме тому варто звернути увагу на основні напрями останніх досліджень протестів.

Переглядаючи основні положення власної книги «Стратегія соціального протесту», опублікованої в 1975 році, один із відомих теоретиків мобілізації ресурсів Уільям Гемсон робить висновок, що, вивчивши досвід опозиційних груп в американському суспільстві з 1800 до 1945 року, залишив поза своєю увагою дослідження впливу медіа. Саме тому в своїй статті він задається питанням: «Чи можна вважати це дослідження все ще актуальним? А якщо ні, то які зміни відбулись в американському суспільстві починаючи з 1945 року?». Оминаючи перше з цих запитань, він вказує на дві важливі зміни: підйом національної безпеки держави і захоплення центральної ролі мас-медіа [14, 455].

І якщо у «Стратегії» він дозволив собі жодного разу не використати слово «телебачення», то сьогодні медіа не може залишитись поза увагою дослідника [див. 13], оскільки кардинально змінює сферу конфлікту, збільшуючи роль аудиторії і втручання потенційних третіх осіб, що діють в якості союзників, опонентів, або брокерів [14, 457].

З цієї позиції виникають нові гіпотези, пов'язані з завоюванням підтримки ЗМІ, вибором ненасильницьких (або ж навпаки – екстравагантних і драматичних) форм протестів та здобуттям значущості як в очах журналістів, так і з точки зору медіа-споживачів.

Вже в 2000-х роках від дослідження впливу медіа дослідники переходять до дослідження впливу інтернету.

Так, наприклад, Донателла Делла Порта та Лоренцо Моска систематизують вплив інтернету на розвиток та діяльність суспільних рухів та виводять чотири основні напрями, в яких інтернет надає нові можливості:

1. Інтернет розширює інструментальні можливості (надаючи додаткові ресурси певним акторам).
2. Інтернет розкриває нові можливості для прямого виразу протесту (нові форми протестної діяльності – онлайн петиції, нетрайки, DDoS-атаки тощо).
3. Він збільшує символічне середовище, де відбуваються процеси ідентифікації у колективних акторів.
4. Інтернет посилює пізнавальні можливості стосовно інформування та привертання уваги громадськості [8, 165].

Ще одним теоретиком мобілізації ресурсів, що не оминув дослідження впливу мережі Інтернет на протестну діяльність, є Маріо Діані. Цей італійський дослідник впродовж всієї академічної кар'єри фокусував свою увагу на організаційному та мережевому підходах до аналізу суспільних рухів [10; 11]. Він вказує на те, що саме протест постає характерною рисою всіх суспільних рухів, особливістю їхнього існування [9].

Розвиваючи свою теорію у напрямі впливу всесвітньої мережі, Діані активно підкреслює виокремлену інструментальну функцію Інтернет, оскільки саме з його допомогою стає можливим швидке перетворення певної кількості віддалених географічно постраждалих осіб на згуртоване невдоволене населення [8, 169].

Звичайно, це не означає, що відбувається підміна реальності офлайн реальністю онлайн, оскільки протести, як і інші види людської активності, відбуваються в них обох. Втім, все ще нерозкритою залишається взаємодія цих просторів, рівень їхнього впливу один на одного. І чи можна, наприклад, казати, що суспільний рух та його протестна активність, що не висвітлюється в медіа, з точки зору громадськості не існують зовсім? Та яким чином відбувається відтворення мережевих стосунків різних організацій у інтернет просторі? На ці та інші питання варто шукати відповіді.

Література

1. Гарр Т. Почему люди бунтуют / Тед Роберт Гарр. – СПб: Питер, 2005. – 461 с.
2. Здравомыслова Е. А. Социологические подходы к анализу общественных движений / Елена Андреевна Здравомыслова. // Социологические исследования. – 1990. – №7. – С. 88–94.
3. Кутуев П. В. Новітні соціологічні теорії: модерн у континнумі "Схід-Захід". Навчальний посібник / Павло Володимирович Кутуєв. – Київ: НПУ ім. Н.П.Драгоманова, 2012. – 292 с.
4. Олсон М. Логіка колективної дії: суспільні блага і теорія груп / Менкур Олсон; пер. з англ. – К.: Лібра, 2004. – 272с.
5. Смелзер Н. Социология: пер. с англ. — М.: Феникс, 1994. — 688с.
6. Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства. 990-1992 гг. / Чарльз Тилли. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2009. – 328 с.
7. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / Ален Турен. – Москва: Научный мир, 1998. – 204 с.
8. Della Porta D. Global-Net for Global Movements? A Network of Networks for a Movement of Movements / D. Della Porta, L. Mosca. // Journal of Public Policy. – 2005. – Vol. 25. – №1. – pp. 165–190.
9. Diani M. Organizations, Coalitions, and Movements / M. Diani, I. Bison. // Theory and Society. – 2004. – Vol. 33. – №3/4. – pp. 281–309.
10. Diani M. Social Movements and Collective Action / Mario Diani // The SAGE Handbook of Social Network Analysis / John Scott, Peter J. Carrington. – (The Sage Handbook). – pp. 223–235.
11. Diani M. Social Movements and Networks. Relational Approaches to Collective Action / M. Diani, D. McAdam., 2003. – 348 p.
12. Emirbayer M. Tilly and Bourdieu / Mustafa Emirbayer. // The American Sociologist. – 2010. – Vol. 41. – №4. – pp. 400–422.
13. Gamson W. Movements and Media as Interacting Systems / W. Gamson, G. Wolfsfeld. // Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 1993. – Vol. 528. – pp. 114–125.
14. Gamson W. Reflections on "The Strategy of Social Protest" / William Gamson. // Sociological Forum. – 1989. – Vol. 4. – №3. – pp. 455–467.
15. McAdam D. Dynamics of Contention / D. McAdam, S. Tarrow, C. Tilly., 2004. – 387 p.
16. McAdam D. The Biographical Consequences of Activism / Doug McAdam. // American Sociological Review. – 1989. – Vol. 54. – №5. – pp. 744–760.
17. McCarthy J. Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory / J. McCarthy, M. Zald. // American Journal of Sociology. – 1977. – Vol. 82. – №6. – pp. 1212–1241.
18. Polletta F. Dynamics of Contention by Doug McAdam; Sidney Tarrow; Charles Tilly / Francesca Polletta. // Contemporary Sociology. – 2002. – Vol. 31. – №5. – pp. 580–582.
19. Reed J. Dynamics of Contention by Doug McAdam; Sidney Tarrow; Charles Tilly / Jean-Pierre Reed. // Acta Sociologica. – 2002. – Vol. 45. – №4. – pp. 326–329.
20. Stouffer S. An Analysis of Conflicting Social Norms / Samuel Stouffer. // American Sociological Review. – 1949. – №6. – pp. 707–717.
21. Stouffer S. Role Conflict and Personality / S. Stouffer, J. Toby. // American Journal of Sociology. – 1951. – №5. – pp. 395–406.
22. Tarrow S. Charles Tilly / Sidney Tarrow. // PS: Political Science and Politics. – 2008. – Vol. 41. – №3. – pp. 639–641.
23. Tilly C. Contentious Repertoires in Great Britain, 1758-1834 / Charles Tilly. // Social Science History. – 1993. – Vol. 17. – №2. – pp. 253–280.
24. Tilly C. Does Modernization Breed Revolution? / Charles Tilly. // Comparative Politics. – 1973. – Vol. 5. – №3. – pp. 425–447.
25. Tilly C. Event Catalogs as Theories / Charles Tilly. // Sociological Theory. – 2002. – Vol. 20. – №2. – pp. 248–254.
26. Tilly C. In Search of Revolution / Charles Tilly. // Theory and Society. – 1994. – Vol. 23. – №6. – pp. 799–803.
27. Tilly C. Major Forms of Collective Action in Western Europe 1500-1975 / Charles Tilly. // Theory and Society. – 1976. – Vol. 3. – №3. – pp. 365–375.
28. Tilly C. Regimes and Repertoires / Charles Tilly. – Chicago: The University of Chicago Press, 2006. – 256 p.
29. Tilly C. Social Movements as Historically Specific Clusters of Political Performances / Charles Tilly. // Berkeley Journal of Sociology. – 1993-1994. – Vol.38. – pp. 1–30.
30. Tilly C. Social Movements, 1768-2004 / Charles Tilly. – London: Paradigm Publishers, 2004. – 195 p.
31. Tilly C. Terror, Terrorism, Terrorists / Charles Tilly. // Sociological Theory. – 2004. – Vol. 22. – №1. – pp. 5–13.
32. Touraine A. The Post-Industrial Society. Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society / Alain Touraine. – New York: Random House, 1971. – 245 p.
33. Wiltfang G. The Costs and Risks of Social Activism: A Study of Sanctuary Movement Activism / G. Wiltfang, D. McAdam. // Social Forces. – 1991. – Vol. 69. – №4. – pp. 987–1010.
34. Zelizer V. Chuck Tilly and Mozart / Viviana Zelizer. // The American Sociologist. – 2010. – Vol. 41. – №4. – pp. 423–428.

УДК 323.1:316.346.2(=214.58)(477)

«Я Б ХТИЛА, АБИ МОЇ ДІТИ НЕ ЗНАЛИ, ЩО ТАКЕ ЦИГАНСЬКА ЖИЗНЬ»: СТАНОВИЩЕ РОМСЬКИХ ГРОМАД В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ¹

Тамара Олегівна Марценюк

кандидатка соціологічних наук, доцентка

кафедра соціології, Національний університет «Києво-Могилянська академія»;

гостьова доцентка і дослідниця Європейського університету Віадріни (Німеччина)

У статті здійснено огляд попередніх соціологічних досліджень стосовно ставлення українського суспільства до ромів, основних аспектів державної політики щодо інтеграції ромської національної меншини. Особливу увагу приділено браку статистичних даних, дискримінації ромів у соціально-економічній та освітній сферах, проблемам у спілкуванні з правоохоронними органами.

В статье сделан обзор предыдущих социологических исследований относительно отношения украинского общества к ромам, основных аспектов государственной политики по интеграции ромского национального меньшинства. Особое внимание уделено отсутствию статистических данных, дискриминации ромов в социально-экономической и образовательной сферах, проблемам в общении с правоохранительными органами.

The article provides an overview of previous sociological studies on the attitudes of the Ukrainian society towards Roma, the main aspects of public policy for the integration of the Roma minority. Particular attention is paid to the absence of statistical data, discrimination against Roma in the socio-economic and educational spheres, problems in the relationships with police.

Ключові слова: роми, ромська національна меншина, державна політика, дискримінація ромів.

Роми України належать до національної меншини, яка постійно стикається із дискримінацією в українському суспільстві. Не дивлячись на спосіб проживання (дисперсно або компактно), роми вважаються однією з найбільш уразливих до стигматизації груп, оскільки більшість з них стикаються з порушенням прав і не в змозі себе захистити (наприклад, часто не маючи документів).

Як зазначено у інформації про Програму «Рома України» Міжнародного Фонду «Відродження»²: «На відміну від більшості національних меншин України, ромське населення не має поза межами України власної державності. Крім того, роми – друга за чисельністю етнічна група, яка пережила геноцид під час Другої світової війни. Інтеграція ромів є одним із найважливіших питань порядку денного Європейського Союзу в межах обговорення становища національних меншин». У 2013 році Кабінет Міністрів затвердив план заходів щодо реалізації стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року. Державна політика України, з одного боку, спрямована на включення ромів соціально-економічного життя країни, з іншого боку, далеко не завжди справляється із викликами ромофобії у суспільстві та дискримінації ромської національної меншини.

Мета цієї статті – охарактеризувати ознаки дискримінації ромів в українському суспільстві. Зокрема, розглянуто такі проблемні аспекти інтеграції ромів, як забезпечення соціального захисту та зайнятості ромів, їх правового захисту, освітнього рівня, житлово-побутових умов тощо. Емпіричним матеріалом статті виступили проведені авторкою у вересні-листопаді 2013 року глибинні інтерв'ю із 10 ромами з Волині (троє чоловіків і семеро жінок віком від 16 до 50 років), які проживають компактно, але осіло (переважно у сільській місцевості області); 8 експертних інтерв'ю з представницями міжнародних і вітчизняних НДО, які працюють із питаннями прав ромів в Україні, а також із дослідницею ромського питання; два фокус-групові інтерв'ю з ромськими активістами і активістками (з різних регіонів України – Києва, Одеси, АР Крим). У тексті статті використані цитати³ із інтерв'ю подано анонімно задля збереження конфіденційності інформації.

Соціологічні дослідження про ставлення українського суспільства до ромів

У соціологічних дослідженнях ромська національна меншина вивчається у більш широкому контексті ксенофобії в українському суспільстві. Зокрема, вимірюється соціальна

¹ Матеріали до статті зібрані у рамках дослідницького проекту про ранні шлюби в Україні (з акцентом на ромське населення), виконаного авторкою на замовлення Фонду народонаселення ООН у Києві восени 2013 року.

² Найбільша в Україні програма допомоги ромам, з 1998 року Програма спрямовує свою діяльність на інтеграцію ромського населення в суспільне життя України, зберігаючи етнокультурну унікальність ромського народу. – Доступ з: <http://www.irf.ua/programs/roma/> (станом на 8 травня 2014 року).

³ Цитати подаватимуться мовою респонденток і респондентів без змін: українською і російською.

дистанція до різних етнічних груп, наприклад, Інститутом соціології НАН України [13], Київським міжнародним інститутом соціології [14]. Результати вимірювання соціальної дистанції за шкалою Богардуса засвідчують, що українці найбільш нетолерантно ставляться до ромської національної меншини [13, с. 31; 14, с. 203]. Найостанніші дані Київського міжнародного інституту соціології (за жовтень 2013 року) свідчать, що індекс ксенофобії до ромів є найвищим серед інших етнічних груп і дорівнює 5,5 за шкалою від 1 (відсутність ксенофобії) до 7 (максимальний рівень) [6]. Для порівняння, у ставленні до афроамериканців індекс ксенофобії дорівнює 5,2.

А відповідно до даних більш ретельного вивчення рівня екстремістських орієнтацій населення України [16], загалом від 1% до 4% населення України висловлює схвальне ставлення до нападів і побиття етнічних груп, притому ставлення до ромів є найгіршим. Аж 17% опитаних українців підтримують ідею, що «людство має звільнитися»¹ від ромів [16]. Найбільш дискримінованою етнічною меншиною залишаються роми, які не сприймаються масовою свідомістю як постійні мешканці України [8, с. 36].

Окремі випадки дискримінації ромів з певних регіонів України (наприклад, Закарпатська, Черкаська та інші області) досліджуються Харківським інститутом соціальних досліджень [7; 9; 10]. Правозахисні і/або ромські (міжнародні або вітчизняні) організації звертаються до тематики дискримінації ромів у своїх звітах [8; 15; 23]. Як зазначено у загальному звіті про порушення прав людини в Україні, існують дві поширені форми дискримінації ромів: пряма і непряма дискримінація: «пряма дискримінація ромів частіше за все виникає у зв'язку з меншою увагою до потреб через їхню етнічну приналежність та через загальне презирливе ставлення до них з боку неромів. Частіше за все це призводить до прямих, опосередкованих відмов, які мають расове підґрунтя, забезпечити або полегшити доступ до послуг, інформації або інших благ, які є необхідними факторами дотримання фундаментальних соціально-економічних прав. Непряма дискримінація виникає в разі незабезпечення доступу ромів до соціально-економічних прав через причини, які напряду пов'язані з їхнім статусом в Україні» [15].

У цій статті запропоновано результати опитування експертів, а також польового дослідження ромів у Волинській області, яка доволі рідко потрапляє до уваги вивчення становища ромів в Україні. Цей емпіричний матеріал доповнить попередні дослідження проблем ромської національної меншини в Україні конкретними прикладами про життя ромів, зокрема, тих, які виживають шляхом жебракування, безграмотні та мають невеликі шанси отримати роботу.

Державна політика стосовно ромського населення в Україні: виклики і можливості

Слід зауважити, що ромська національна меншина України не є гомогенною. Експерти виділяють ромів, які живуть компактно, і тих, які проживають дисперсно. Ще за радянських часів були докладені зусилля, аби змусити ромів припинити вести кочовий спосіб життя (наприклад, були створені спеціальні колгоспи для ромів). З 1980 років роми почали отримувати державне житло, що сприяло осілому способу життя. Однак надалі влада відійшла від активної політики щодо ромського народу [2]. Респонденти схильні вважати, що у радянські часи їм жилося краще, адже була робота і можливість отримати житло. Як зазначає опитана ромська жінка про радянські часи: *«Колись при Советському Союзі не було таких бомжів із циганів. Вони йшли в білий дом і їм давали хату в селі або якусь квартиру. На сьогодні це розброд. Немає зацїти»*.

В Україні протягом 1990-х рр. була закладена законодавча основа державної політики стосовно ромського населення і зроблені певні кроки з її втілення (у напрямку підвищення рівня освіти, поліпшення умов життя, соціального захисту тощо) [2, с. 48]. На даний момент є актуальним міжнародний документ «Десятиліття ромської інтеграції в Європі 2005-2015», де визначено чотири пріоритетні сфери (освіта, працевлаштування, охорона здоров'я, житлове забезпечення), а також три суміжні сфери (дискримінація, гендерна рівність та бідність) [5, с. 128]. Тобто, подолання бідності і маргінального становища ромів є одними із найбільш важливих чинників інтеграції ромської меншини.

Однак, відповідно до Рамкової стратегії ЄС із національної інтеграції ромів до 2020 року, одна з умов успішної інтеграції – «достне фінансування із національного бюджету країни» [21, с. 8], що повсякчас є проблемою для української держави. 8 квітня 2013 року Президент України видав Указ «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської

¹ Окремої уваги заслуговує формулювання запитань у дослідженнях ксенофобії. Чи доцільно питаннями на зразок «Є така точка зору, що деякі з етнічних та соціальних груп являють загрозу для існування та розвитку людства, і було б бажано позбавитися від них взагалі. Подивіться на перелік різних етнічних та соціальних груп і скажіть, будь ласка, від яких з цих груп людство має звільнитися» вимірювати громадську думку? Чи таким чином соціологи не відтворюють вороже ставлення у суспільстві? Адже можна і навпаки запитати. Це тема для окремої статті, адже вона, безперечно, заслуговує на увагу.

національної меншини на період до 2020 року» [19]. Одним із принципів реалізації стратегії є недискримінація та толерантність, рівність громадян перед законом, додержання вимог законодавства у сфері міжнаціональних відносин та захисту прав національних меншин тощо. А 11 вересня 2013 року було затверджено відповідний План дій стосовно реалізації цієї стратегії [17]. Серед 56 заходів, спрямованих інтегрувати ромську національну меншину в українське суспільстві слушно виокремлено ті, які стосуються соціального захисту і зайнятості, підвищення освітнього рівня, охорони здоров'я, поліпшення житлово-побутових умов, задоволення культурних та інформаційних проблем.

Експерти із ромських правозахисних організацій висловлюють доволі критичне ставлення до вище згаданої Стратегії, якій бракує відповідних механізмів реалізації. Вони вважають, що політики не мають серйозного політичного бажання розв'язувати проблеми, з якими стикаються роми:

«Мені виглядає, що ромська стратегія абсолютно для галочки якийсь такий документ. Начебто таке треба щось написати, хтось вимагає... немає індикаторів вимірювати роботи стратегії. Я думаю, що із бюджетом буде проблеми» (активістка правозахисної НДО).

Не відбувалося активного залучення ромських організацій до розробки Стратегії: *«У робочу групу, яка розробляла проект, не увійшла жодна ромська громада»* (активістка правозахисної НДО). З одного боку, сам факт наявності відповідної стратегії в Україні – уже плюс; але, з іншого – бракує політичної волі для її фахової реалізації:

«Не довольны Стратегией... Первое, была разработана без участия ромов... Даже тот факт, что мы настаивали на публичном обсуждении этого документа. И нам пришлось приложить очень много усилий, чтобы Министерство культуры согласилось прийти на обсуждение... Но тот факт, что документ приняли – уже хорошо. Дальше мы можем его исправлять, совместно принимать шаги на пути к решению длинных проблем» (активістка ромської НДО).

Загалом доцільно підсумувати словами експертки: *«ромська тематика наразі доволі на часі в Україні. Це лакмусовий папірець багатьох соціальних проблем і явищ»*. Задля так званої успішної євроінтеграції держава готова, принаймні, на формальному рівні, підтримати ідею інтеграції ромської національної меншини в українське суспільство. Але постає актуальне запитання – яким чином будуть розв'язані ті проблеми, з якими продовжують стикатися роми, особливо, найбільш маргінальні ромські громади.

«Немає статистики – немає проблеми»

Українська влада не має надійної статистики про кількість ромів. Згідно із результатами останнього Всеукраїнського перепису населення, в Україні станом на 2001 рік проживало 47 600 ромів [4]. Але згідно із оціночними даними Ради Європи, кількість ромського населення значно більша – від 120 000 до 400 000 [21, с. 18]. Зрозуміло, що намір експертів, які підраховують представників ромської національної меншини не в тому, аби показати великі цифри, що часто очікується як легітимація важливості тієї чи іншої проблеми. Натомість проблема у тому, що роми стикається із структурними проблемами у процесі оформлення документів, які у багатьох із них відсутні. Тому в результаті перепису вийшла доволі невелика цифра стосовно ромських громад в Україні.

Так, Жіночий Фонд «Чіріклі» надає інформацію про те, що 40% ромів, які контактують із ромськими медіаторами, не мають документів [11]. Як зазначено у звіті про становище ромів у 2012 році, чимало ромів не охоче оформлюють документи, оскільки це «дуже складно та здебільшого небезпечно» через можливі контакти із міліцією [9, с. 9]. Відсутні фахові дані про соціально-економічну ситуацію ромів України, оскільки органи державної влади не збирають ці дані [23, с. 7]. Експертки із громадянсько суспільства слушно зазначають про проблеми, пов'язані із відсутністю статистики і документів у ромів:

«Нашему правительству удобно не иметь статистики. Они будут отчитываться за Стратегию, а там нет индикаторов» (представниця ромської НДО).

«Достеменно невідомо, скільки ромів проживає. Не ведеться чисельності. Немає документів. Без цих усі інші питання впливають із цього» (представниця міжнародної НДО).

«Проблема із бюрократичними установами. Має бути спрощена процедура для ромів. У більшості не буде коштів, аби заплатити за оформлення документів. Це має бути єдина система, одне віконце, людина не має ходити по різних місцях, бо для ромів це буде неможливо» (представниця міжнародної НДО).

Натомість експертки зазначають, що питання окремої статистики по ромах є суперечливим. З одного боку, дійсно, так званий «етнічний профайлінг» (який навіть досі ведуть правоохоронні органи по певних групах злочинців [15]) є дискримінаційним стосовно етнічних меншин, що проживають в Україні. З іншого боку, без фахових статистичних даних

важко зрозуміти потреби цієї чи іншої соціальної групи. Експертка із міжнародної НДО переконує: *«Більшість Міністерств кажуть, що не ведуть окрему статистику по ромам... Вони виправдовують це тим, що не можна ввести статистику по етнічних групах. Але є таке поняття як "positive duties" – етнічна статистика повинна вестися, аби розуміти потреби людей».*

Які ж проблеми ромів можливо зрозуміти, проводячи фахові дослідження, у тому числі, статистичні? Зокрема, у результаті цього та інших досліджень виявлено, що українське ромське населення стикається із постійною і систематичною дискримінацією майже в усіх сферах суспільного життя, включаючи доступ до освіти, житлових послуг, охорони здоров'я, працевлаштування і соціальних послуг [9; 15]. Як зазначає одна із експерток у сфері прав людини: *«Якщо брати у цілому прояви ксенофобії, то саме ця група найбільше виділяється – випадки ставлення правоохоронних органів, дискримінації (зайти у приміщення, доступ до освіти – на інституційному рівні)».* Україна не має офіційних даних про злочини на ґрунті ненависті (hate crimes) стосовно ромів. Зокрема, у звіті ОБСЄ відповідні дані від України відсутні [22, с. 24].

Хоча трапляється низка випадків в Україні злочинів на ґрунті ненависті, про які доцільно було б звітувати державі. Наприклад, відома правозахисниця і журналістка Ольга Веснянка у матеріалі «Євро-2012»: ромам не місце у Києві?» розповідає про розгон ромського табору [3]: *«Близько сімдесяти мешканців ромського табору на вулиці Березняківській у Києві після збройного нападу невідомих поїхали зі столиці. Як твердять очевидці, невідомі підпалили намети, залякували мешканців табору пострілами з вогнепальної зброї, наказували «щезнути з Києва». Намети ромських родин розташовувались поблизу залізничних колій, де курсують нові потяги «Київ-Харків». Роми мешкали поблизу звалища, де збирали металобрухт».*

Одна з проблем браку уваги до ромського питання також пов'язана із відсутністю так званого ромського лоббі: *«У ромів немає такої сили за спиною, лоббі. В органах влади немає свого представника. Кримські татари представлені, інші нацменшини також»* (активістка правозахисної НДО). Загалом суспільне сприйняття ромів є доволі стереотипним. Активістка правозахисної НДО зауважує: *«Дійсно мало знають про ромів, їх життя, побут. Є лише страх, що у тебе щось поцуплять, тобі будуть гадати. Знають лише таких ромів».* Окрім того, самі ж роми зазначають про гетерогенність власної національної меншини, не завжди схвалюючи альтернативні стилі життя: *«Ми не кочуючі цигани. Ми такі ж самі люди, як українці, тільки темний народ. Є бомжі з вашої і з нашої сторони»* (ромська жінка).

Побутова ромофобія в Україні – не поодинокі явище і подібні випадки, про які розповідає 22-річна ромська жінка, доволі часто трапляються: *«коли я лежала в лікарні, одна жінка підійшла до мене і каже – яка користь від вас Україні. Вас треба повиселяти».*

Проблеми із правоохоронними органами

Відповідно до даних правозахисних організацій, найбільше від утисків правоохоронців в Україні потерпають, у тому числі, роми [1]. Під час проведення інтерв'ю роми підтвердили своє небажання звертатися до органів внутрішніх справ за допомогою [7, с. 18]. У ситуації доволі низького рівня довіри до міліції в цілому, ромська національна меншина не є винятком. Згідно із даними Харківського інституту соціальних досліджень (2013), 83% опитаних ромів відчують себе об'єктами негативного ставлення з боку працівників міліції, яке 51 % оцінили як «неприятне» та ще 32% – як «вкрай негативне» [7, с. 62]. Як зазначає активістка міжнародної НДО: *«Для етнічних меншин важливо знати, що їх проблеми вирішуються. Ці громади не почуваються безпечно і не почувають, що уряд реагує. Довіра до правоохоронних органів є надзвичайно низькою».*

Ромська жінка розповідає про власну сімейну проблему, пов'язану із правоохоронними органами: *«Міліція чіпляється за що небудь. Мій брат сидить в тюрмі, аж на 5 років. Посадили ні за що».* У іншій респондентки, матері трьох дітей, чоловік також ув'язнений. Вагітна жінка змушена жебракувати, аби прогодувати себе і дітей. Загалом неграмотні роми неохоче розповідають про проблеми із міліцією, очевидно, бояться розголосу і подальшого ускладнення ситуації.

Разом з тим, доцільно зазначити, що офіційна статистика не дає підстав вважати ромські громади більш криміногенною частиною населення, аніж населення України в цілому [7, с. 28]: *«рівень злочинності серед ромів значно поступається аналогічним загальним показникам щодо всього населення Закарпатської, Одеської, Полтавської, Черкаської областей».*

Умови проживання і безробіття у ромських громадах

Поселення компактного проживання ромів – досить незадовільні для життя. Як свідчать результати дослідження ромів у Закарпатській та Черкаській областях [9, с. 11], типовою для Закарпаття є ситуація проживання сімей у малогабаритній будівлі по 10-15 осіб. На Черкащині кількість людей в одному домогосподарстві – від 4 до 7. Однак, ще більша проблема – нестача питної води, відсутність енергопостачання та газового опалення.

Дискримінація ромів в українському суспільстві спричинена переважно їхнім соціально-економічним становищем [12, с. 17]. Так, відповідно до даних ромських організацій, лише 38% ромів мають роботу, причому лише 28% працюють повний робочий день [12, с. 28].

Тому роми використовують різні можливості задля виживання. Як варіант, опитані роми з Волині, більшість з яких народили дітей у ранньому віці (14-17 років), виживають за рахунок виплат держави на дитину:

«Я би хотів, аби у мене була своя хата. Аби мати, сестри. Жінка. У нас є і за 5 тис. грн. хати, є і дорожчі. Оце зараз получимо гроші, то куплю собі хату» (ромський чоловік).

«Таборів зараз немає. По хатах живуть. Я купила хату, що получаю на дітей. Я собирала дитські гроші. Сама ходила просила. Живу я і діти» (ромська жінка).

Суттєва державна допомога на дітей означає, з одного боку, збільшення кількості зареєстрованих ромських дітей, з іншого боку, деякі опитані експертки зазначали про можливість збільшення тиску на молодих дівчат і жінок стосовно заміжжя і народження дітей у ранньому віці – задля отримання державного фінансування.

«Мне очень жаль, что так происходит. Я стараюсь говорить, что не рожают они только для того, чтобы получать эти деньги. Ситуация такая, что это единственное средство существования семьи». (активістка ромської НДО).

У розповіді про своє життя молодий ромський чоловік зазначив, що він і його велика родина живуть у тісному помешканні у селі, яке сестра придбала за соціальні виплати: *«Жінка є, дитина є. Мати слаба у больниці. Два брата, я сам годую. Заробляю по людях. Живу у сестри старшої... Живемо у хаті, сестра купила за роди... Там живе 32 людей, 4 комнати. Спимо на бідлозі».* Інша респондентка нарікає про своє становище: *«Я б хотіла, аби мої діти не знали, що таке циганська жизнь».*

Багатьом ромам доводиться або жебракувати, або влаштуватися на тимчасові заробітки [20, с. 8]. Зокрема безграмотний респондент, який одружився в 13 років розповідає: *«Я би хотів, аби мені дали роботу. Аби я міг би заробляти, аби жінка не просила. Наприклад, пасти коров. Або помічником... Я ходив шукав. Ніде не треба. Ходжу по мусорніках метал копаю».*

Найчастіше історії респондентів і респонденток про економічні негаразди пов'язані саме із браком роботи і заробітку:

«Мені 22 роки, 5 дітей, усі дівчата, першу доньку я народила в 14 років. Тепер заробляємо як получається. Якщо він бачить, де можна – іде. Ми ж не грамотні. Він залізо копає» (ромська жінка).

«Сколько я не разговаривала с ромами, чтобы ромской женщине устроиться на работу выше уборщицы – никогда мне не встречалось такое» (активістка НДО).

«Я зараз в себе в селі допомагаю старим бабам – дрова рубати, бульбу копати, гній викидати. Вони мені дають за це бульбу» (ромський чоловік).

Роми також усвідомлюють, що економічні негаразди наразі стосуються не лише їх, а й усіх українців загалом:

«На съоднишний день государственной работы не має. Колись було при советській владі... У мене чоловік був бешкетник. Я могла його збрати і завезти у колгосп, аби він міг працювати. Тепер колгоспи завмерли. Нема як жити навіть українцям. Тепер виживають люди, як можуть» (ромська жінка).

Опитані роми також зазначають про важливість освіти для власних дітей. Навіть якщо вони самі не мали змогли навчатися (переважно, через економічні негаразди – *«Не вчився ніде. Ми ранше «валялися» – то там, то сям жили. Не було де жити»*), дітей намагаються залучати до здобуття освіти.

Доступ ромських громад до освіти

Відповідно до даних Європейського центру із прав ромів, більшість ромських дітей не завершують школу і/або взагалі залишають школу неграмотними [18]. Навіть наразі загалом у ромських компактних поселеннях далеко не усі мають формальну освіту (зокрема, жінки) [23, с. 7]. Ромські сім'ї можуть забирати дівчаток із школи через бідність, аби дівчата могли працювати чи доглядати за молодшими членами родини, поки батьки працюють:

«Я не ходила в школу. Не вмю читати і писати. Чоловік тоже не вмє читати і писати. Я хочу, хоть би діти були грамотні. Мене батько і мати в школу не пускали. Я рано сама пішла замуж і от так і живу» (ромська жінка).

Окрім того, ставлення викладачів та інших учнів не завжди позитивне. Ось про який приклад ромофобії з боку шкільних вчителів розповідає представниця міжнародної НДО: *«Викладачі апелюють до генетики. Кажуть, що це природньо, що ромські діти не схильні до отримання тієї чи іншої освіти. Вчителі мультиплікують стереотипні уявлення, базуючись на досвіді. Це веде до того, що до дітей менша увага, якість освіти менша. Це важкий клубок проблем, важко описати. Проблема немає однієї сторони – є певні*

обставини, у які попадає людина, яка народжується у таборі». Інша респондентка розповідає про керівництво школи: «Директор мені каже: Ви змиритесь з тим, що ви – циганка. Я кажу, що я така сама людина, як ти. Тільки що я шоколадна».

Ромська неграмотна жінка хоче іншої долі для своїх дітей і освіта – один із механізмів висхідної мобільності: «Оформила дітей без проблем. Я домашня. У мене все було. Документи. Це не проблема. Так і в моїх дітей. І зараз у мене діти і в школу ходять. Я не хочу, аби діти жили, як я. Моя дитина ходить в 4 клас. Приходить, книжки, задачі, я не розумію. Це стидно».

Висновки

Результати вимірювання соціальної дистанції за шкалою Богардуса, проведені Київським міжнародним інститутом соціології у 2013 році свідчать, що індекс ксенофобії до ромів є найвищим серед інших етнічних груп (5,5 із 7). Не дивлячись на велику чисельність і тривале проживання на території України, українці не сприймають ромів як постійних мешканців.

Українська держава, намагаючись інтегруватися до європейської спільноти, прийняла у 2013 році Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року. Експерти висловлюють доволі критичне ставлення до цього документу, у першу чергу, через брак механізмів реалізації. Без наявності з боку органів державної влади політичної волі вирішити проблеми ромських громад складно говорити про успішні інтеграційні процеси. Окрім того, як слушно зауважує одна із експерток, дослідниця ромів: «Більшість ромів не розуміють, куди їм інтегруватися. У суспільство, це корупція, бандитизм, насильство. Навіщо це їм? У них є свої традиції, культура. Якщо було б інше суспільство – вони б інтегрувалися. А в такому суспільстві не бачать потреби».

Органи державної влади не мають фахових статистичних даних стосовно чисельності ромів. Велика частина ромського населення має проблему із оформленням документів. Роми потерпають від від утисків правоохоронців, так званої побутової ромофобії, незадовільних умов проживання. Не маючи постійної роботи і будучи інколи навіть повністю неграмотними, роми виживають за рахунок виплат держави на дитину. Також ромам доводиться або жebraкувати, або влаштуватися на тимчасові заробітки. Роми, які прагнуть змін для своїх дітей, самотужки не в змозі ці зміни забезпечити. Адже будучи повністю неграмотними, складно уможливити навіть повну середню освіту для дітей, не говорячи про вищу.

Література

1. Альтернативна доповідь щодо виконання Україною Міжнародної конвенції ООН про ліквідацію усіх форм расової дискримінації. – Українська Гельсінська спілка з прав людини, 22 липня 2011 року. – Доступ з: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1312376836> (станом на 8 травня 2014 року).
2. Беліков О. Державна політика стосовно циган України: історія і сучасність / О. Беліков // Наукові записки Інституту української історіографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. Тематичний випуск: Роми України: із минулого у майбутнє. – Т. 15. – К., 2008. – С. 24-56.
3. Веснянка О. «Євро-2012»: ромам не місце у Києві? // Deutsche Welle. – 06.06.2012. – Доступ з: <http://dw.de/p/159M9> (станом на 8 травня 2014 року).
4. Всеукраїнський перепис населення України 2001 (національний склад) // Державний комітет статистики України. – Доступ з: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality> (станом на 8 травня 2014 року).
5. Григоріченко П. «Десятиліття ромської інтеграції в Європі 2005–2015» та план дій України щодо приєднання до нього / Петро Григоріченко // Наукові записки Інституту української історіографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. Тематичний випуск: Роми України: із минулого у майбутнє. – Т. 15. – К., 2008. – С. 459-469.
6. Динаміка ксенофобії в Україні: 2010-2013. – Прес-реліз Київського міжнародного інституту соціології [Електронний документ]. – 3 с.
7. Дотримання прав ромського населення в діяльності ОВС України / Кол. авт. – Харків: Харківський інститут соціальних досліджень, 2013. – 76 с. – Доступ з: <http://khisr.kharkov.ua/files/docs/1385029775.pdf> (станом на 10 травня 2014 року).
8. Злочини на ґрунті ненависті в Україні: квітень 2011 – квітень 2012. – Харків: права людини, 2012 р. – 272 с. – Доступ з: <http://library.khpg.org/files/docs/1339735328.pdf> (станом на 10 травня 2014 року).
9. Колокова М.О. Вивчення правових потреб ромського населення в Закарпатській та Черкаській областях / М.О. Колокова, С.В. Щербань. – Х.: Харківський інститут соціальних досліджень, 2012. – 48 с.

10. Ксенофобія в контексті поліетнічності українського суспільства. Результати соціологічного дослідження / [Кобзін Д. О., Шейко Р. В., Мартиненко О. А., Белоусов Ю. Л.]. – Харків, 2008. – 43 с.
11. Міжнародний благодійний жіночий фонд «Чіріклі», новини. – 12 червня 2012 р. – Доступ з: <http://chirikli.com.ua/index.php/ua/novini/item/15-zasidannia-verkhovnoi-rady-ukrainy-stand-dotrymanna-prav-liudyny-v-ukraini> (станом на 8 травня 2014 року).
12. Мостюк В. Роми, проблема поза законодавством / Вікторія Мостюк, Ірина П'єх, Людмила Струк // Повсякденні практики інституційної дискримінації: український вибір. – К.: Центр дослідження суспільства, 2013. – С. 15-31.
13. Паніна Н. Фактори національної ідентичності, толерантності, ксенофобії, та антисемітизму в сучасній Україні / Наталя Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 26-45.
14. Паніотто В. Динаміка ксенофобії та антисемітизму в Україні (1994-2007) / Володимир Паніотто // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – №1. – С. 197-214.
15. Права людини в Україні 2012 (Розділ «Роми»), [Українська Гельсінська спілка з прав людини]. Доступ з: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1362647447> (станом на 8 травня 2014 року).
16. Рівень екстремістських орієнтацій населення України // Права людини в Україні, рівень ксенофобії, ставлення до мігрантів та біженців, ставлення до проявів екстремізму / Звіт КМІС. – 2010. – 68 с. // http://www.ihrpex.org/uk/article/609/zvit_z_amoju_prava_ljudyny_v_ukrajini_riven_ksenofobiji_stavlennja_do_migrantiv_ta_bizhentsiv_stavlennja_do_projaviv_ekstremizmu (станом на 8 травня 2014 року).
17. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року» від 11 вересня 2013 р. № 701-р. – Верховна Рада України, 2013. - Доступ з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/701-2013-%D1%80> (станом на 8 травня 2014 року).
18. Ромські діти стикаються із проблемами доступу до якісної освіти в Україні / [Європейський центр із прав ромів]. – Будапешт, 2008. – Доступ з: <http://www.errc.org/article/romani-children-face-problems-in-accessing-quality-education-in-ukraine/2977> (станом на 8 травня 2014 року).
19. Указ Президента України «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року» від 8 квітня 2013 року № 201/2013. – Верховна Рада України, 2013. - Доступ з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/201/2013/para10#n10> (станом на 8 травня 2014 року).
20. Цвілій О., Кондур З. Ромські медичні посередники в Україні: досягнення, виклики, можливості. – К., 2014.
21. EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020 // European Commission: Brussels, 2011. – Доступ з: http://ec.europa.eu/justice/policies/discrimination/docs/com_2011_173_en.pdf (станом на 8 травня 2014 року).
22. Implementation of the Action Plan on Improving the Situation on Roma and Sinti within the OSCE Area: Renewed Commitments, Continued Challenges / Status Report 2013. – OSCE, ODIHR, 2013.
23. Ukraine: Country Profile 2011-2012 [European Roma Rights Centre, Budapest]. – 2012. – Доступ з: <http://www.errc.org/cms/upload/file/ukraine-country-profile-2011-2012.pdf> (станом на 8 травня 2014 року).

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ СОЦІОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

А.А. Мельниченко

кандидат філософських наук, доцент

завідувач кафедри теорії та практики управління

Національний технічний університет України «КПІ»

О.А. Акімова

кандидат філософських наук

старший викладач кафедри теорії та практики управління

Національний технічний університет України «КПІ»

В статті розглянуто основні проблеми становлення вітчизняної електоральної соціології та можливі причини негативного досвіду електоральних досліджень в Україні. Особливу увагу автори звертають у статті на особливості досліджень електоральної поведінки на парламентських виборах 2012 року.

В статье рассмотрены основные проблемы становления отечественной электоральной социологии и возможные причины негативного опыта электоральных исследований в Украине. Особое внимание авторы обращают в статье на особенности исследований электорального поведения на парламентских выборах 2012 года.

The article reviews the main problems of establishment of national electoral sociology and possible reasons for the negative experience of electoral research in Ukraine. Particular attention is drawn to the article on the features of the studies of electoral behavior in the parliamentary elections of 2012.

Ключові слова: електоральна соціологія, електоральні установки, опитування, прогнозування результатів голосування.

Постановка проблеми. Цього року відбудуться позачергові вибори до Верховної ради України, які вже стануть восьмими у новітній історії України і, водночас, третіми, що проводяться позачергово. Вибори глави держави чи членів законодавчих органів влади вважаються основним механізмом реалізації представницької демократії в сучасних розвинених (і не дуже розвинених) суспільствах. Закономірності розгортання політичних процесів дають підстави вважати, що часто вибори влаштовуються суто з необхідністю надати «ауру легітимності» правлячим верствам. У нинішніх умовах є цілком виправданим іронічне ставлення до виборів відомого критика американської політики Бенжаміна Гінсберга (Benjamin Ginsberg). На його думку, вибори існують здебільшого для того, щоб політична активність населення стала контрольованою у вигляді виборчих кампаній та голосування. Адже, саме у цей період, громадяни нібито можуть пересвідчитися в тому, що вони можуть брати участь в управлінні і вони не є повністю виключеними з нього [2].

В умовах, коли наявні альтернативні кандидати чи політичні сили (на відміну від узвичаєної практики проведення виборів у доперестроєвому СРСР), виборчий процес часто передбачає запеклу і драматичну боротьбу. Ця боротьба вимагає оперативного ресурсного забезпечення, зокрема й інформаційного. Саме в цей період актуалізується проблема якісного соціологічного забезпечення передвиборчих кампаній. Враховуючи періодичність виборчих процесів, увага до соціологічних досліджень електоральної поведінки теж зростає чи спадає з відповідною періодичністю.

Електоральна соціологія (соціологія виборчого процесу, соціологія електоральної поведінки тощо) є галуззю соціологічного знання, яка вивчає структуру і динаміку електоральних установок і поведінки виборців, факторів, які їх детермінують, а також технології впливу на електоральну поведінку. Відзначимо, що домінуючими функціями електоральної соціології, поміж інших функцій соціологічної науки, на наше переконання, є прогностична та діагностична.

Інституціоналізація електоральної соціології в Україні, безперечно, почала відбуватися з часів незалежності, адже в Радянському Союзі така галузь соціологічних знань та практики навряд чи мала перспективи розвитку. Значущість досліджень електоральної поведінки підкреслив поданий у 2008 році законопроект депутата від БЮТ Чудновського В.О. «Про функціонування суб'єктів соціологічної діяльності», який був на щастя відхилений. Втім, саме сегмент електоральних досліджень став причиною, несправедливої образи у бік соціологів, яка пролунала з вуст нинішнього академіка НАН України В. Литвина у 2002 році: «Соціологія як наука у нас проституційована...». Сподіваємося, що экс-спікер парламенту (і, водночас, представник історичної науки) сьогодні (через 12 років) розрізняє тих людей, які професійно займаються соціологічними дослідженнями – себто соціологів, і осіб, які, не маючи жодного

стосунку до соціологічної науки, використовують щось подібне на результати опитувань для маніпулювання громадською думкою. Але цю сторону буття електоральної соціології ми залишимо поза увагою.

На нашу думку, важливою проблемою електоральної соціології в Україні, яка лежить на поверхні, є доволі часті невдачі авторитетних дослідницьких агенцій та «маститих» соціологів, пов'язані з прогнозуванням електоральної поведінки населення.

Ступінь наукової розробки проблеми. У вітчизняній соціологічній традиції є декілька непересічних досліджень спрямованих на з'ясування особливостей соціологічного вивчення виборчого процесу, діагностування і прогнозування електоральної поведінки. Зокрема, помітний внесок у вивчення цих проблем був зроблений в дисертаційному дослідженні І. Шевель [7; 21], публікаціях В. Паніотто, І. Бекешкіної [3; 15], докторському дослідженні О. Вишняка [6], Є. Головахи, М. Чурилова [5; 20], А. Лобанової [13], І. Кононова [12], В. Матусевича і В. Оссовського [14; 17], В. Хмелька [19] та інших. Проте сьогодні вкрай мало публікацій, в яких розкриваються методологічні та методичні аспекти електоральної соціології в Україні.

Метою даного дослідження є з'ясування особливостей вітчизняної електоральної соціології та аналіз негативного досвіду соціологічного супроводження передвиборчих кампаній в Україні.

Основні результати дослідження. Родоначалниками електоральної соціології можуть вважатися американські соціологи-полстери. Першими спробами дослідженнями електоральної поведінки в США були так звані «солом'яні опитування», які зазвичай проводилися періодичними друкованими виданнями. Піонерським досвідом електорального опитування відзначилася газета Harrisburg Pennsylvania, яка в 1824 році організувала та провела опитування щодо перспектив перемоги на президентських виборах кандидатів Ендрю Джексона та Джона Квінсі Адамса. Відомо, що прогноз зроблений на користь Джексона цим виданням був невірним.

Найбільш хрестоматійним випадком у історії електоральної соціології став дослідницький досвід журналу «The Literary Digest», який в 1936 році зробивши невірний прогноз на президентських виборах, тим самим підштовхнув соціологів до усвідомлення необхідності використання наукових методів в соціологічних дослідженнях. В цей же час, стала широко відомою діяльність Дж.Геллапа, який вдало обравши метод відбору респондентів, зробив вірний прогноз на користь Франкліна Рузвельта. Разом з тим, в 1948 році сам Геллап теж припустився помилки в прогнозуванні виборів, причиною чого він пізніше вказував передчасне припинення зондажу електоральних установок і, відтак, певну заспокоєність про штабу республіканців, переконаних у перемозі свого кандидата [9]. Також у 1940 р П. Лазарсфельд і Б. Берельсон зробили першу спробу використання панельних опитувань виборців для з'ясування механізму формування електоральної поведінки, факторів, які чинять реальний вплив на політичний вибір громадян. Але власне початком дійсно наукового вивчення поведінки виборців стала діяльність так званої Мічиганської школи, а точкою відліку є 1952 р., коли була опублікована книга її представників – А. Кемпбелла і Р. Кана «Народ обирає президента».

Ще одним надбанням американської електоральної соціології стала розробка і обґрунтування Уореном Мітофскі методики exit-poll (що перекладається, як «опитування на виході»), яка сьогодні широко використовується соціологами усього світу. Перший екзит-пол був проведений у 1967 році в США на виборах губернатора штату Кентуккі. В 1972 р. таке опитування було проведено вже під час президентських виборів в масштабах всієї країни.

Не має сумніву, що американська електоральна соціологія утримує лідерські позиції в цій царині, але й вітчизняне соціологічне співтовариство має вже значні напрацювання, а разом з ними супутні проблеми. Зокрема, відмінні результати екзит-полу на президентських виборах 2004 року, стали причиною нетривалого розколу в соціологічному співтоваристві.

Серед основних проблем вітчизняної електоральної соціології ми вбачаємо неспроможність здійснити адекватну теоретичну рефлексію вже наявної доволі багатой емпірії. Підтвердженням цьому є слова І.Кононова: «Склалася парадоксальна ситуація. Електоральна соціологія є однією з найбільш затребуваних галузевих соціологій. Вона не відчуває серйозних труднощів з фінансуванням. Проте на даний момент вона дуже далека від теоретичного пояснення досліджуваних явищ» [12, 89].

Крім того, серйозною проблемою стала певна методологічна «обмеженість» електоральної соціології, яка в емпіричному вимірі сконцентрувалася здебільшого на полстерському підході. Нагадаємо, що «між методологічним арсеналом полстера і соціолога існує відмінність, зумовлена неоднаковими концепціями громадської opinio та стилями її дослідження» [17, 212]. Зокрема, стиль дослідження детермінується його методологією, яка для наукового дослідження в електоральній соціології, перш за все, розуміється як сукупність

методологічних принципів, що використовуються в даній сфері соціологічного знання. Серед основних з них можна виокремити такі: принцип системності, принцип діяльності й принцип розвитку [11, 141]. Автори статті не є прихильниками якогось конкретного підходу у поясненні електоральної поведінки (соціально-психологічного, економічно-раціонального, соціологічного), адже поведінка виборця має раціональну та ірраціональну сторони.

Для демонстрації окремих проблем сучасної вітчизняної електоральної соціології звернемося до соціологічних колізій виборчої кампанії до Верховної ради України 2012 року. Ця кампанія цікава не тільки особливостями результатів соціологічних досліджень, але й доволі гучним скандалом пов'язаним із судовим позовом Партії Наталії Королевської "Україна – Вперед!" проти двох авторитетних дослідницьких центрів: Фонду «Демократичні ініціативи» та Київського міжнародного інституту соціології. Проте, насправді, цей позов (який був пізніше відкликаний) не мав жодного відношення до змістовної дискусії про якість соціологічних досліджень і був радше невдалим і доволі брутальним ПР-заходом.

Пік передвиборчої кампанії в Україні 2012 року очікувано ознаменувався зростанням уваги виборців та політиків до соціології. Проте замість триумфу на соціологів очікував провал та розчарування, що зміцнили тенденції гострої недовіри суспільства до соціологічних рейтингів. Осінь 2012 року запропонувала випробування, яке успішно не змогли пройти ані соціологи, ані політтехнологи, ані саме українське суспільство. Розмірковуючи про те, що відбувається у політичному просторі країни, соціолог І. Бекешкіна дуже влучно назвала цей стан «соціологічною вакханалією» - передвісником перетворення України на «дикунську державу», де масово використовуються фальшиві соціологічні дослідження. Безумовно, будь-який досвід є корисним, проте сьогодні, коли значна частина населення знаходиться на межі відвертої недовіри до усіх соціальних інституцій, – зовсім не час укорінювати та зміцнювати наростаючу недовіру виборців до соціології.

Світовий досвід використання електоральної соціології демонструє доволі успішні приклади, коли саме вона ставала ефективним інструментом контролю суспільства за виборчим процесом, а отже, лише додавала йому прозорості.

Розмірковуючи про спроможність вітчизняних соціологів більш-менш точно спрогнозувати результати виборів, обґрунтувати національні особливості електоральної поведінки наголосимо, що найбільш «слабким» місцем у 2012 році виявились будь-які прогнози рейтингів кандидатів за мажоритарною системою. Якщо з прогнозуванням результатів голосування за партійними списками у соціологічному дискурсі спостерігалась певна визначеність, то з так званими «мажоритарниками» соціологи допустили значно більше неточностей. Але всіх соціологів здивував непрогнозовано високий рейтинг ВО «Свобода».

Якщо звернути увагу на результати отримані Фондом «Демократичні ініціативи» та КМІСом за місяць до парламентських виборів, то «розклад сил» був такий, як це представлено в Таблиці 1.

Таблиця 1. Результати опитування Фонду «Демократичні ініціативи» спільно з Київським міжнародним інститутом соціології щодо виборів 2012 року [4]

Партії, що проходять до парламенту	%
Партія регіонів	23.3
Політична партія «УДАР Віталія Кличка»	16.0
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	15.1
Комуністична партія України	10.1
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	5.1

При цьому значна частка респондентів (24%) ухилялася від відповіді, вказуючи варіант «Важко сказати».

Примітно, що Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва провів 9–14 жовтня 2012 р. експрес-опитування керівників загальнонаціональних соціологічних служб і прогнози таких експертів, як М. Чурилов, В. Хмелько, І. Бекешкіна та В. Паніотто були досить близькі до результатів голосування [18]. Проте доволі високий рейтинг партії «Свобода» швидше за все став для всіх «сюрпризом» (див. Таблиця 2).

Таблиця 2. Результати голосування виборців на виборах до Верховної ради України 28 жовтня 2012 року [10]

№	Партія	%
1	Партія регіонів України	30.00
2	Політична партія Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"	25.54
3	Політична партія "УДАР Віталія Кличка"	13.96
4	Комуністична партія України	13.18
5	Політична партія Всеукраїнське об'єднання "Свобода"	10.44

Що ж слугувало причиною цих неточностей: якість соціологічних досліджень, особливості виборчого процесу чи своєрідне ставлення українського населення до участі в соціологічних дослідженнях? Безперечно, не варто шукати однозначно вірної відповіді на дане запитання. Втім, більш детальний та критичний аналіз результатів та процедурних аспектів досліджень, проведених напередодні голосування, дає можливість зробити певні висновки.

Можна гіпотетично передбачити, що на виборах 2012 року, в умовах законодавчої заборони оприлюднення результатів опитувань за 10 днів до голосування, мав місце описаний Е. Ноель-Нойман ефект «the last minute swing» (зсув останньої хвилини), при якому під впливом різних факторів деякі партії зуміли в останні дні перед виборами «рекрутувати» нових прихильників [16]. Адже, саме в останні дні політична реклама стає найактивнішою і саме в ці дні відбувається остаточне ухвалення рішення електоратом щодо свого вибору.

Враховуючи те, що самі автори статті у 2012 році організували і провели достатньо електоральних досліджень в різних регіонах України, можемо говорити про певні особливості польового етапу досліджень. По-перше, в цей період був відзначений доволі високий рівень відмов від участі у опитуваннях, а по-друге результати поквартирних опитувань порівняно з вуличними зазвичай були «зсунуті» у бік підтримки провладної сили чи кандидата.

Як зазначалося вище, у опитуваннях 2012 року майже чверть респондентів схилилася до варіанту «важко сказати» і, ймовірно, саме розподіл цих респондентів, вплинув на кінцеві результати голосування. Тут виявилася одна з проблем сучасних соціологів, а саме неспроможність більш-менш адекватно проінтерпретувати «невідповіді» або відповіді тих, хто вагається і, тим паче, спрогнозувати майбутній розподіл їх голосів. Часто лунає думка, що закономірностей у майбутньому розподілі тих, хто вагається з відповіддю, не має, а відтак - багато вітчизняних і закордонних дослідників вважають можливим їх ігнорування [1, 165]. Насправді така інтерпретація є вкрай важкою і потребує системного підходу соціолога до оцінки моделей «не-участі в опитуванні», «не-відповідей» та спроб ухилитися від відповіді, ховаючись за «варіант важко відповісти».

Варто усвідомлювати, що будь-який соціологічний рейтинг – це не лише зусилля соціологів, тобто, в ідеалі, обґрунтована методологія, якісний інструментарій, кваліфіковані спеціалісти тощо. Це - доволі чутливий інструмент вимірювання, передусім, соціальних настроїв, який варто налагоджувати з посиленою делікатністю, адже якість інформації «на виході» залежить від цілої низки факторів. Тут, як не дивно, відіграють роль і погодні умови, і час доби, і схильність респондентів відповідати на запитання і кваліфікація інтерв'юера. Тобто значну роль у отриманні якісної соціологічної інформації на жаль чи на щастя відіграє саме людський фактор: фактор інтерв'юера та фактор респондента. І якщо перший хоча б певною мірою піддається контролю, то другий учасник цього процесу – об'єкт дослідження, виборець, - часто для соціолога «річ у собі». Його стан самопочуття, настроїв, страхи та стереотипи впливають на остаточний характер відповідей.

Для електоральної соціології актуалізується якісна підготовка інтерв'юерів. Професіоналізм особи, яка здійснює безпосередній контакт з потенційним виборцем, визначає у такій доволі делікатній сфері дуже багато. У даному разі йдеться й про уміння суто професійні: себто, чітко слідувати інструментарію опитування, вірно задавати запитання, вірно інтерпретувати відповіді тощо. Разом з тим, запорука успіху дослідження залежить й від так званих особистісних якостей інтерв'юера, яким жоден інструктаж досконало навчити не може. Вони визначають його вміння встановити контакт з респондентом, переконати у суспільній корисності та відповідальності заходу, налаштувати його на довірливий лад, вміти отримати відверту відповідь на деякі «болючі» запитання, одночасно, підкреслити професійність свого підходу, переконати у дієвості соціологічних опитувань.

Вочевидь, досягнути високих показників професійної підготовки інтерв'юерів допомагає налагоджена система ефективних інструктажів. Втім, як засвідчує досвід, значна доля успіху криється і у вмотивованості та відповідальності самих інтерв'юерів, що часто стає ахіллесовою п'ятою польового етапу дослідження. З огляду на це, постає питання професійного відбору інтерв'юерів, серед яких, на нашу думку, найбільш схильні відповідати високим вимогам ті, що мають (або отримують) фахову соціологічну або суміжну освіту.

Що ж стосується другого учасника процесу опитування – респондента, то, вочевидь, ним здебільшого і очікувано виявляється особа професійно «непідкована» у питаннях соціологічних опитувань. Він споглядає цей процес зовсім по-іншому, а тому важливим етапом будь-якого опитування є вміння сформулювати вірне запитання. Вірне у сенсі зрозуміле, однозначне і таке, на яке пересічний респондент здатен дати чесну відповідь. Тут, на нашу думку, криється слабе місце електоральної соціології.

Наголосимо, що будь-яке опитування має характер вторгнення соціолога, особи сторонньої, у особисту сферу респондента. І чим більш делікатною, інтимною є ця сфера, тим менш ймовірно отримати адекватну відповідь на поставлене запитання.

Так склалося, що питання політичних переваг у вітчизняній традиції поступово перетворились на болісні. Значною мірою подібна тенденція «підживлюється» вульгарною політичною риторикою, спрямованою на поляризацію українського суспільства. Сьогодні виборець все більш схильний сприймати учасників передвиборчих перегонів у чорно-білій гаммі, розділяти їх на «добрих» і «поганих», «своїх» і «чужих», «злочинців» і «праведників» тощо. Подібна недалекоглядність, як результат, глибокого розчарування у суспільно-політичному процесі та фатальності сприйняття того, що відбувається у суспільстві, слугує плідним ґрунтом для подальших політичних спекуляцій. Розмірковуючи так, пересічний виборець дуже схильний екстраполювати роль «своїх»-«чужих» і на інтерв'юера, який задає запитання. Підозрюючи (і часто небезпідставно) заангажованість соціолога певною політичною силою, потенційний виборець умисно корегує свої відповіді, що значною мірою знижує якість інформації.

Втім, досвід дослідження політичних процесів в країні дає підстави говорити про ще одну, більш небезпечну тенденцію, яка може бути чинником невдач української електоральної соціології.

Будь-яке правдиве соціологічне опитування можливе лише в полі дії демократичних цінностей свободи думки. Коректність отриманої інформації прямо пропорційно відображає можливість вільно висловлювати свої погляди у суспільстві. Ця живильна атмосфера – життєво необхідна умова для становлення дієвої електоральної соціології. На жаль, українська владна еліта зразка 2012 року, декларуючи підтримку демократичних європейських цінностей, часто діяла кардинально протилежно. Суспільні настрої в результаті були буквально насичені недовірою та підозрою, а час від часу й страхом. Розмірковуючи про прямування українського суспільства у напрямі, протилежному демократичному, соціолог Євген Головаха зазначив: «Наші «патриції» абсолютно недотягують у своїх особистих якостях до римського оригіналу, але в сенсі дотримання головного принципу контролю за плебеями роблять усе як треба» [8].

На жаль, подібна суспільна ситуація зводять нанівець зусилля соціологів. І поступово заручниками цього процесу стають не лише майбутні виборці, але й самі його ініціатори. В результаті наростання авторитарних тенденцій у суспільстві ані виборець, ані соціолог, ані замовник (яким часто виступає представник владної еліти) не можуть отримати якісної соціологічної інформації. Безперечно, подібна ситуація аж ніяк не пом'якшує професійну відповідальність соціологів, втім, примушує замислитись про майбутнє електоральної соціології.

За подібних умов не варто розраховувати на диво та різке підвищення точності соціологічних рейтингів. Страх та недовіра примушують респондентів або ж ухилятися від відповідей на запитання про політичні вподобання, або ж брехати. У цьому випадку тривожною тенденцією, що могла б заздалегідь засвідчити низьку якість соціологічних прогнозів, є зростання частки тих, хто обирає варіант відповіді «важко відповісти». Саме за цією невизначеністю приховуються респонденти, чий вибір піддається тиску. Мова йде не лише про прямий тиск на процес волевиявлення, але й про саму атмосферу у суспільно-політичному просторі держави, де терплять крах демократичні цінності. Як зазначає Є. Головаха, «загальна превентивна недовіра – головна риса суспільних настроїв в Україні. Всі не довіряють всім: бандитській владі, лихим сусідам, корупціонерам-чиновникам, продажним лікарям тощо. Звичайний українець вважає всіх решту аморальними, себе – в жодному разі. Ця ситуація типова для суспільства на межі» [8]. Виборець прискіпливо спостерігає за тим, що відбувається на екранах телебачення, на вулицях міста, у себе на подвір'ї. Відчуваючи очевидне переважання медіа-присутності певних політичних сил, виборець складає

враження про неможливість вільно висловити свої політичні погляди під страхом переслідування. В результаті соціолог опиняється між двох вогнів: з одного боку – недовіра виборця, породжена в атмосфері побоювання та невпевненості, та посилена відвертими спекулюваннями окремими результатами ніби- то соціологічних досліджень; з іншого – недовіра влади, яка не здатна сприймати соціологію як прозорий інструмент забезпечення демократичного волевиявлення.

Подібна ситуація, посилена авторитарними тенденціями у суспільстві, перетворює електоральну соціологію на лотерею, де за полем «важко відповісти» криється значна частка виборців, чия позиція в кінці кінців може стати визначальною при формуванні остаточних рейтингів. Те, якою підступною може виявитись така лотерея, стало зрозуміло вже у день виборів. Яскравим прикладом подібної безпорадності соціологів стали прогнози рейтингів кандидатів-мажоритарників, які балотувались у столиці. Так, попри доволі оптимістичні прогнози, які надавали соціологи представникам кандидатів від провладних сил (М. Луцький, І. Лисов, В. Пилипишин), реальні результати голосування у значній частині випадків продемонстрували лідерство опозиційних політиків. У даному випадку можна говорити про ефект «прихованого електорату», який різними шляхами уникав надавати правдиву відповідь про підтримку опозиційного кандидата. Сьогодні ми можемо припустити, що доволі значна частка таких виборців відмовлялись брати участь в опитуваннях, багато – ухилялись надавати конкретні відповіді, деякі – давали некоректні відповіді. В результаті соціологічні рейтинги у столиці тяжіли у бік провладних кандидатів, приховуючи тих, хто не готовий висловити свою позицію. Це зіграло жорстокий жарт як із соціологами, так і з провладними кандидатами.

Подібна ситуація вимагає від соціологів пошуку нових, більш ефективних шляхів комунікації з потенційним виборцем. Як вже зазначалось вище, розпочинати варто з етапу відбору та підготовки інтерв'юєрів. Втім, нам вбачаються й інші можливості, що, так би мовити, допоможуть будь-кому відчувати себе більш вільно у ролі респондента. Зокрема, йдеться про необхідність уникнення використання виключно прямих запитань, які найбільшою мірою вимагають від респондента відвертості та висловлення однозначної позиції. За умов тотальної невизначеності та невпевненості у суспільстві більш доцільними є запитання, що опосередковано визначають рівень лояльності виборця до конкретних гравців на політичному полі країни. У даному випадку більш доречними можуть виявитись запитання про рівень довіри до тих або інших політичних діячів, про рівень обізнаності про їхню діяльність (нинішню та попередню) тощо. Доволі ефективним інструментом вимірювання рівня лояльності виборців до ряду політичних фігур є такі запитання, де респондент може обрати одразу декілька кандидатів/партій – тобто окреслити коло своїх «фаворитів», тим самим уникнувши необхідності однозначно декларувати свою політичну позицію.

Стисло окресливши окремі проблеми функціонування електоральної соціології в Україні, автори сподіваються на неповторення провалів на цьогорічних парламентських виборах або ж врахування попереднього негативного досвіду.

Звичайно, не є виправданою концентрація уваги соціологів суто на дослідженнях загальнонаціонального рівня, адже поряд з ним є регіональні та місцеві рівні, де також є важливим з'ясування характеристик електорату. Цей напрямок досліджень має хороші перспективи в Україні.

Крім того, в даному дослідженні була сконцентрована увага на опитувальних методиках, які домінують в сучасній емпіричній електоральній соціології. Разом з тим, доволі перспективним напрямком є широке використання контент-аналітичного методу для визначення присутності в інформаційному полі (зокрема в соціальних мережах) чи якісних методів соціологічних досліджень для визначення глибинних мотивів електоральної поведінки.

Література

1. Collier J.E., Bienstock C.C. An analysis of how nonresponse error is assessed in academic marketing research / J.E. Collier, C.C. Bienstock // *Marketing theory*. - 2007. - Vol. 7. - No. 2. - P. 163-183.
2. Ginsberg Benjamin. *The Consequences of Consent: Elections, Citizen Control and Popular Acquiescence* / Benjamin Ginsberg. - Addison-Wesley: Reading Mass, 1982. - 271 p.
3. *Вибори – 2002 в оцінках громадян та експертів [Текст]* / ред. І. Бекешкіна. - К.: Стилос : Фонд "Демократичні ініціативи", 2002. - 239 с
4. *Вибори-2012: за кого і чому збираються голосувати виборці? [Електронний ресурс]* Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2012-year/vmlba_ndjweogjo_mnkwegkje.htm

5. Винославская С., Чурилов Н. Exit poll: методика исследования в оперативном режиме / С. Винославская, Н. Чурилов // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2008. – № 6. – С.189–196.
6. Вишняк О.І. Електоральна соціологія: історія, теорії, методи [Текст]: автореф. дис... д-ра соціол. наук: 22.00.01 / Вишняк Олександр Іванович; Нац. акад. наук України, Ін-т соціології. - К., 2001. - 29 с.
7. Дослідження і прогнозування виборів в Росії та Україні (1990-1998). Досвід і проблеми. / О. Вишняк, І. Шевель. - Київ: Стилос. – 1998. - 150 с.
8. Головаха Є. В Україні вгорі всієї суспільної ієрархії опиняються найжадібніші, найаморальніші й найпідліші люди [Електронний ресурс] / Є. Головаха // Інтернет-видання «Політикантроп». – Режим доступу: <http://politikan.com.ua/8/0/0/65319.htm>
9. Докторов Б. Прямые продолжатели дела отцов-основателей: Пол Перри, Джо Белден и Бад Роупер / Б. Докторов // Социальная реальность. - №11. – 2006. – С.120-129
10. Результати чергових парламентських виборів 2012 року даними сайту ЦВК України Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp300ad94.html?PT001F01=900>
11. Ковров В.Ф. Теоретико-методологический анализ электорального поведения: социологический аспект: монография / В.Ф. Ковров. – М.: Издательство «Палеотип», 2007. – 188 с.
12. Кононов И.Ф. Идеологические координаты электорального поведения граждан Украины (на примере Донбасса) / И.Ф. Кононов // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2012. - № 993. – С.89-95.
13. Лобанова А.С. Політичні експектації та електоральні пріоритети виборців Центральної України. (Парламентські вибори – 2012) / А.С. Лобанова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки . - 2013. - № 11(1). - С. 223-233.
14. Матусевич В.А., Оссовский В.Л. Электоральное поведение: техника социологического исследования / В.А. Матусевич, В.Л. Оссовский // Философская и социологическая мысль. – 1994. - №11/12. – С. 96-102.
15. Національний екзит-пол'2004 / І. Бекешкіна [та ін.]. - К.: Центр "Демократичні ініціативи", 2005. - 194 с.,
16. Нозль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания: Пер. с нем. Общ. ред. и предисл. Мансурова Н. С. – М.: Прогресс-Академия, Весь Мир, 1996. – 352 с.
17. Оссовський В. Полінг versus соціологічне дослідження громадської opinii / В. Оссовський // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №4. – С. 207–215.
18. Соціологія на парламентських виборах (опитування експертів) [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2012-year/sociologija-na-parlamentskih-viborah-opituvannja-ekspertiv.htm>
19. Хинич М., Хмелько В., Ордешук П. Пространственный анализ парламентских выборов в Украине // М. Хинич, В. Хмелько, П. Ордешук / Социология: теория, методы, маркетинг. – 1999. - № 1. – С. 31-62.
20. Чурилов М.М. Динаміка електорального вибору. Загальнонаціональні опитування exit poll. / М.М. Чурилов. – К.: Заповіт, 2003. – С.56–61.
21. Шевель І.П. Соціологічне забезпечення виборчих кампаній: історія, методика, практика: дисертація канд. соціол. наук: 22.00.04 / НАН України; Інститут соціології. - К., 2003. – 147 с.

УДК 343.232:342.9

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ ТА ВІДМЕЖУВАННЯ ЙОГО ВІД АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВOPOPУШЕННЯ

І.П. Голосніченко

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України

Національний технічний університет України «КПІ»

Показані цілеспрямованість Української держави на реформування адміністративного і кримінального законодавства, доцільність запровадження кримінального проступку. Виявлені ознаки розмежування адміністративних правопорушень і кримінальних проступків.

Показаны целенаправленность Украинского государства на реформирование административного и уголовного законодательства, целесообразность внедрения уголовного проступка. Выявлены признаки разграничения административных правонарушений и уголовных проступков.

The orientation of the Ukrainian state towards reforming of the administrative and criminal law, and the appropriateness of introducing of a criminal offense are shown. The signs of separation of the administrative offenses and criminal offenses are determined. It is reasonable to separate these illegal acts on the bases of such criteria as the degree of harm caused by their public relations, the type of the object of the offence, the subject of jurisdiction, the severity and type of penalties provided for by their commission, the subject of the offence.

Ключові слова: реформування, проступок, правопорушення, адміністративне право, законодавство, шкода, небезпека.

Адаптація законодавства України до законодавства ЄС, прагнення України стати демократичною, правовою державою вимагає певних змін правової системи в цілому і, відповідно, адміністративного і кримінального права як її складової.

Реформування адміністративного та кримінального законодавства необхідно здійснювати на основі положень Конституції України при комплексному підході до реформування інших галузей законодавства (цивільного, трудового, фінансового тощо) [1].

Слід передбачити динаміку розвитку адміністративного права, пов'язану з поступовими змінами перехідного періоду розвитку суспільства, визначити пріоритетні напрямки становлення цієї галузі законодавства на майбутнє, послідовність прийняття законів, виходячи з необхідності забезпечення прав і свобод громадян інтересів держави і суспільства в цілому, з урахуванням розвитку економіки, соціальної та політичної сфер.

Адміністративне право, регулюючи управлінські відносини, складається з окремих інститутів, котрі в свою чергу тісно примикають до правовідносин, які регулюються іншими галузями права [2, с. 135-138].

Так, інститут адміністративної відповідальності має багато спільного з інститутами кримінального законодавства, правові відносини адміністративного процесу – з цивільним процесуальним та кримінально-процесуальним правом [3, 4, 5, 6]. Тому реформування адміністративної відповідальності та адміністративного процесу тягне за собою відповідні зміни і в названих галузях права.

Процес підготовки оновленого Кодексу України про адміністративні проступки розпочався досить давно, і на сьогодні відповідний законопроект винесено на обговорення наукової громадськості. Цей нормативний акт на основі переосмислення понять і категорій, розвитку суспільних процесів зазнав докорінних змін. З'явилося нове поняття адміністративного проступку, його суб'єктом передбачається не тільки фізична, але й юридична особа, запроваджено інститут співучасті у скоєні проступку тощо.

Однак, на наш погляд, проекти Кодексу про адміністративні проступки та Кримінального кодексу не вирішили одного з основних завдань - чіткого відмежування кримінальних правопорушень від адміністративних.

Традиційно вважалося, що особлива частина Кодексу про адміністративні проступки зосереджує склади проступків, які не є суспільно небезпечними. Кримінальне законодавство

передбачає в особливій частині Кримінального кодексу норми щодо злочинів, однією з основних ознак яких є суспільно небезпечні діяння.

Але розмежування адміністративних проступків і кримінальних правопорушень (злочинів) лише за ознакою суспільної небезпеки та засобами регулювання (адміністративне та кримінальне право) є недостатнім. Вимоги щодо однорідності суспільних відносин, що визначають предмет регулювання адміністративного права в його правовому інституті адміністративної відповідальності, не витримані.

Нормами особливої частини діючого дотепер Кодексу України про адміністративні правопорушення охоплені і такі проступки, які до сфери управління не мають ніякого відношення. Наприклад, проступки, які передбачені в статті 173 "Дрібне хуліганство", статті 51 "Дрібне викрадення чужого майна", статті 45 "Ухилення від обстеження і профілактичного лікування осіб, хворих на венеричну хворобу", статті 42-1 "Виробництво, заготівля, реалізація сільськогосподарської продукції, що містить хімічні препарати понад гранично допустимі рівні концентрації, статті 42-2 "Заготівля, переробка або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції" та багато інших.

Ці проступки не є адміністративними, оскільки відносини, що охороняються названими вище нормами, не мають ніякого відношення до державного управління або місцевого самоврядування. Але це і не злочини, так як вони не несуть в собі великої суспільної небезпеки. Постає питання, з яким же видом правопорушень в цьому разі ми маємо справу.

Звернемося за досвідом до законодавства зарубіжних країн. Більшість з них в системі кримінального законодавства мають статті, норми яких передбачають склади злочинів, і статті, в яких передбачаються склади кримінального проступку (наприклад, Франція, Нідерланди, Великобританія, США, тощо). За вчинення кримінального проступку в основному передбачені невисокі стягнення, які не тягнуть за собою судимості.

Україна вирішила також піти по цьому шляху, вважаючи за доцільне передбачити в українському законодавстві такі види протиправних діянь, як кримінальні проступки поряд з проступками адміністративними і злочинами.

Це відповідає закономірностям класифікації протиправних діянь, а також дозволяє врахувати всі особливості встановлення як матеріальних, так і процесуальних правовідносин.

Щодо такого виду правопорушень, як кримінальний проступок, уже передбачається особливий порядок досудового розслідування в кримінальному процесуальному законодавстві, де передбачається проведення щодо таких правопорушень дізнання. Пункт 7 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) також закріплює, що під законом України про кримінальну відповідальність слід розуміти законодавчі акти України, які встановлюють кримінальну відповідальність (Кримінальний кодекс України та Закон України про кримінальні проступки). Отже на рівні кримінального процесуального законодавства кримінальний проступок визнано на офіційному державному рівні.

Безумовно, що потрібно було б навпаки, спочатку врегулювати матеріально-деліктні відносини щодо кримінальних проступків, вже потім передбачати на законодавчому рівні порядок притягнення до відповідальності осіб, які їх вчинили [7, с. 378-380].

Але вже так склалося в правовій українській дійсності, коли «віз пішов спереду коня». Тепер потрібно приймати скоріше Закон України «Про кримінальні проступки», а потім, якщо буде потрібно, вносити зміни до КПК України.

При формулюванні статей законодавчих актів, що встановлюють відповідальність за злочини кримінальні проступки та адміністративні правопорушення, необхідно керуватися класифікацією правопорушень на основі певних критеріїв.

Розмежування цих протиправних діянь доцільно провести на основі таких критеріїв як ступінь завданої ними шкоди суспільним відносинам, вид об'єкту правопорушення, суб'єкт юрисдикції, тяжкість та вид стягнень, що передбачаються за їх вчинення, суб'єкт правопорушення.

За ступенем шкідливості треба виділити правопорушення з високим, значним та невисоким рівнем суспільної шкоди.

Правопорушення з високим рівнем суспільної шкоди (суспільно небезпечні), не зважаючи на те, які правовідносини вони порушують, в українському праві, при наявності деяких інших ознак, вважаються злочином.

Відмежування адміністративного проступку від злочину хоч і представляє собою проблему, але законодавець знаходить можливості її вирішення. Цього не можна поки що сказати про відмежування кримінального проступку, склад якого взагалі ще не передбачений законодавством від адміністративного, який сьогодні об'єднує в собі ці два явища. Тому при розмежуванні цих двох видів правопорушень потрібно використовувати разом з критерієм "ступінь заподіяної шкоди" інші критерії.

Правопорушення з невисоким рівнем суспільної шкоди можна розглядати однією із ознак адміністративного проступку. Значним рівнем суспільної шкоди доцільно характеризувати кримінальний проступок.

Розмежування адміністративного проступку та кримінального, на наш погляд, доцільно провести, також за об'єктом (відносинами, які охороняються тією чи іншою галуззю права) та за суб'єктом юрисдикції.

Як уже вказувалося вище до адміністративних проступків треба віднести лише ті з них, які посягають на встановлений порядок управління в широкому значенні цього терміну. Це означає, що ними будуть також проступки, які посягають на порядок управління у сфері громадської безпеки, охорони природи, якості продукції, метрології та стандартизації, транспорту тощо.

Проступки доцільно розділити на адміністративні та кримінальні в залежності від суб'єкту юрисдикції. Суб'єктами адміністративної юрисдикції є органи виконавчої влади, які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, а справи про кримінальні проступки розглядатимуть суди загальної юрисдикції, які спеціалізуються на кримінальному праві.

Ще одним критерієм розмежування адміністративного та кримінального проступку є тяжкість та вид стягнення. Такі стягнення, як виправні роботи, конфіскація, арешт треба передбачати лише для кримінальних проступків.

За суб'єктом правопорушення адміністративні і кримінальні проступки можуть бути також розмежовані. Адміністративну відповідальність будуть нести як фізичні, так і юридичні особи, відповідальність за кримінальний проступок - лише фізичні особи (громадяни, іноземці і посадові особи).

Юридичні склади кримінальних проступків, судячи з КПК України, планується визначити в окремому законі. Думається, що це не зовсім вірний підхід до інституту кримінальної відповідальності. В кримінальному праві є загальні засади, що торкаються і кримінальних проступків і злочинів, є інші спільні для обох видів кримінальних правопорушень особливості, які мають бути передбачені в Єдиному кодифікованому законі – Кримінальному кодексі України. Отже вирішувати проблему кримінальних проступків потрібно через єдиний кодифікований правовий акт – Кримінальний кодекс України, шляхом внесення до нього змін і доповнень.

Слід зазначити, що у випадку позитивного вирішення законодавцем питання про запровадження інституту відповідальності за кримінальний проступок, який повинен бути передбачений в деліктному законодавстві, до останнього можна буде віднести ряд діянь, які сьогодні класифікуються, як злочини і тягнуть за собою кримінальну відповідальність, однією з основних ознак якої є наявність судимості. При запровадженні інституту кримінального проступку необхідно проведення реформування галузі кримінально-процесуального права, що буде спрямоване, перш за все, на захист прав і свобод людини і громадянина, оскільки відповідальність за вчинення кримінального проступку, за своєю природою, не повинна тягти за собою судимості як однієї з основних ознак кримінальної відповідальності. До того ж за вчинення кримінального проступку повинні бути передбачені більш м'які санкції.

Необхідність реформування положень щодо відповідальності за правопорушення зумовлюється також запровадженням в Україні адміністративної юстиції. Адміністративні суди стали органами юстиції, метою діяльності яких є, насамперед, захист прав і свобод громадян у їх відносинах з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, в тому числі у випадках незаконно накладених на них адміністративних стягнень. Також адміністративні суди розглядають справи про спори щодо розмежування компетенції між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування за позовами останніх; розгляд питань про скасування реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, об'єднань громадян та інших організацій і установ, реєстрація яких здійснюється органами державної виконавчої влади або виконкомами рад; про неналежне надання органами виконавчої влади управлінських послуг та інших питань пов'язаних з неналежним виконанням органами державної виконавчої влади та їх посадовими особами своїх функціональних обов'язків, що призводить до заподіяння матеріальної або моральної шкоди суб'єктам адміністративного права [8, с. 4-5].

Виходячи з реформи судової системи, яку планується провести в Україні, а також з досвіду зарубіжних країн, у яких інститут адміністративного суду як окремої ланки судової системи вже давно існує і успішно функціонує, для захисту прав і свобод громадян від незаконних дій і зловживань службовим становищем посадовими особами, для забезпечення дотримання положень Конституції України (зокрема ст. 55) визнано за необхідне більш зважено підходити до підбору кадрів на посади суддів адміністративних судів, в обов'язки яких входить вирішення скарг фізичних і юридичних осіб, відносно яких прийнято рішення,

вчинена дія або бездіяльність органами влади або місцевого самоврядування з порушенням прав і свобод конкретного суб'єкту адміністративних правовідносин. З запровадженням адміністративної юстиції в Україні пропонується скасувати адміністративні комісії при виконкомах, враховуючи некомпетентність осіб різних відомств, які входять до їх складу. Комісії працюють не постійно, а сесійно, і тому члени цих комісій не глибоко вивчають і не достатньо об'єктивно вирішують справи про адміністративні правопорушення, які знаходяться в їх провадженні.

Існуючі нормативно-правові акти, закріплюючи право особи на оскарження неправомірних, з її точки зору, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, разом з тим недостатньо визначають механізм реалізації прав фізичних та юридичних осіб на заперечення та оскарження рішення. Ці питання також необхідно врегулювати в адміністративному законодавстві.

Адміністративні суди розглядаючи адміністративні позови на незаконні постанови, прийняті як результат розгляду справ про адміністративні проступки повинні чітко дотримуватися таких процесуальних засад як своєчасний повний і всебічний розгляд справ, перевірка фактів, прийняття рішення відповідно до законодавства, забезпечення їх виконання тощо.

Виведення з юрисдикції місцевих судів загальної юрисдикції провадження в справах про адміністративні правопорушення не означає, що ці види правопорушень виключені із системи судового контролю. Адже оскарження постанов органів, уповноважених на розгляд справ про адміністративні правопорушення і прийняття щодо них рішень, заінтересована особа може здійснити в адміністративному суді, який у свою чергу виступає в таких випадках як суд першої інстанції. Законність притягнення до адміністративної відповідальності осіб залежить від якості адміністративної судової системи.

Адміністративну судову систему доцільно розбудовувати з урахуванням наступних принципів: пріоритет прав і свобод людини і громадянина в спорах з державними органами та принципу законності. Це дозволить не тільки більш повно реалізовувати, в процесі діяльності адміністративних судів, норми і принципи права, практичної реалізації прав і свобод людини і громадянина, які гарантовані міжнародними правовими актами, ратифікованими Верховною Радою України, і Конституцією України, але і сформувати довіру громадян до адміністративного суду, який не притягує їх до відповідальності, а навпаки, захищає їх права і свободи, надає можливості для їх практичної реалізації.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / [ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова)]. – К. : Вид-во "Юридична думка", 2004–2005. – Т. 1: Загальна частина. – 2004. – 584 с.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51.
4. Кримінальний кодекс України (ст. 187-6) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
5. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – NN 40-41, 42. – Ст. 492.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України // Голос України. – 2012. – N90-91 від 19.05.2012.
7. Теорія держави і права. Академічний курс / [під ред. Н. М. Оніщенко]. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 668 с.
8. Голосніченко І. П. Адміністративний процес / І. П. Голосніченко, М. Ф. Стахурський. – К.: ГАН, 2003. – 256 с.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗВОРОТНОГО ЗВ'ЯЗКУ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНОЮ ВЛАСНІСТЮ НА ОСНОВІ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ОБЛІКУ І КОНТРОЛЮ

Кравчук О.О.

*доцент факультету соціології і права,
кандидат юридичних наук, доцент*

Національний технічний університет України «КПІ»

Розглядаються проблеми організації обліку і контролю за наявністю, використанням та збереженням майна державної власності. Автор розглядає державу як користувача облікової інформації з позиції типового крупного власника. Приділена увага питанням стандартизації, облікової політики, формування та узагальнення облікової інформації, проблемі обов'язковості типових форм обліку. Розкривається вплив відповідних факторів на інформаційне забезпечення управління державною власністю.

Рассматриваются проблемы организации учета и контроля над наличием, использованием и сохранностью имущества государственной собственности. Автор рассматривает государство как пользователя учетной информации с позиции типичного крупного собственника. Уделено внимание вопросам стандартизации, учетной политики, формирования и обобщения учетной информации, проблеме обязательности типовых форм учета. Раскрывается влияние соответствующих факторов на информационное обеспечение управления государственной собственностью.

Problems of accounting and control over state property are considered in the article. The author examines the state as user account information from the perspective of a typical large owner. Paid attention to the issues of standardization of accounting policies, the formation and synthesis of accounting information, the problem of mandatory accounting standard forms. The impact of these factors on the information provision of state property management is revealed.

Ключові слова: управління державною власністю, облікова політика, державний сектор економіки, стандартизація, типові облікові форми.

Сутністю, основою управління державною власністю є взаємодія суб'єктів і об'єктів управління, в процесі якої відбувається організуючий вплив суб'єктів управління на поведінку, суспільні відносини, в яких беруть участь об'єкти управління (відносини державної власності). Окрім власне організуючого впливу суб'єктів на об'єкти управління, важливою частиною управління державною власністю є необхідна наявність міцного зворотного зв'язку об'єктів із суб'єктами. Його наявність власне і розкриває сутність процесу управління як взаємодії суб'єктів і об'єктів управління (саме взаємодії, а не лише впливу перших на других).

Як зазначають автори підручника „Адміністративне право України. Академічний курс”, за допомогою контролю, який у науці управління називають „зворотним зв'язком”, суб'єкт управління отримує інформацію про результати діяльності, а також про ті помилки та зміни ситуації, що можуть призвести до невиконання поставлених завдань чи отримання зовсім інших результатів. Маючи таку інформацію, можна оперативно втрутитися, привести важелі управління у відповідність із умовами, що виникають, та попередити небажані наслідки [1].

Г. В. Атаманчук відносить контроль до суб'єктного типу зворотних зв'язків, тобто зв'язків, які характеризують доцільність і раціональність власної, внутрішньої організації і діяльності суб'єкта державного управління в цілому, його підсистем, ланок і окремих компонентів. Складність, ієрархічність, багатокomпонентність та багатoeлементність держави як керуючої системи, кожної її структурної частини, – обумовлюють, як зазначає вчений, – актуальність і управлінську значимість суб'єктних зворотних зв'язків. Ці зв'язки є особливо значимими у країнах, де існує розподіл влади, федеративний устрій, розвинуте місцеве самоврядування [2].

У зарубіжній науковій літературі також відмічалось, що впровадження прозорих і досконалих систем обліку в державному секторі економіки має безпосереднє відношення до принципу відповідальності уряду за свої рішення в інтересах суспільства [3]. А оскільки відповідно до Конституції України, управління об'єктами державної власності – належить до урядових повноважень, то в контексті нових принципів прозорості, що висувуються Законом „Про доступ до публічної інформації”, організація відповідного обліку та звітності щодо державного майна, набуває в сучасних умовах пріоритетного значення [4; 5].

Різні аспекти контролю в управлінні державною власністю розглядали в своїх роботах І. П. Голосніченко, В. К. Григор'єв, В. В. Луньов, В. Л. Мусіяка, В. Д. Резвих, З. М. Рахлін, В. В. Черніков та інші вчені. Водночас недосконалість систем обліку і контролю в управлінні державною власністю та їх правового регулювання на сучасному етапі вимагає критичного

переосмислення відповідних процесів та вироблення на його основі науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення правового регулювання в цій сфері. Розробка відповідних питань – і є метою нашої статті.

Відповідно до статті 5 Закону України „Про Фонд державного майна України”, Фонд забезпечує відповідно до Закону України „Про управління об’єктами державної власності” формування і ведення Єдиного реєстру об’єктів державної власності, є його розпорядником [6]. Згідно ж з п. 18 статті 5 Закону України „Про управління об’єктами державної власності”, порядок ведення такого Єдиного реєстру визначається Кабміном [7]. Кабмін затвердив Положення про Єдиний реєстр об’єктів державної власності ще постановою від 14.04.2004 р. № 467 (діє у редакції постанови від 23.02.2005 р. № 142), тобто ще до прийняття Законів „Про управління об’єктами державної власності” та „Про Фонд державного майна України”, і в подальшому суттєвих змін до цього Порядку не вносилися. Відповідно існуючі на практиці і закріплені в зазначеному Положенні підходи до формування та ведення Єдиного державного реєстру знайшли своє закріплення в статті 12 Закону України „Про управління об’єктами державної власності” [8]. Відповідно до названого Положення, Єдиний реєстр об’єктів державної власності є автоматизованою системою збирання, обліку, накопичення, оброблення, захисту та надання інформації про нерухоме майно, у тому числі передане в оренду, лізинг, концесію або заставу державних підприємств, їх об’єднань, установ та організацій, а також корпоративні права держави та державне майно, що не увійшло до статутного капіталу господарських товариств, створених у процесі приватизації та корпоратизації. Реєстр формується Фондом державного майна за участю Держкомстату, Державної податкової адміністрації, НКЦПФР, Держпідприємництва, Держземагентства, Антимонопольного комітету та інших органів, уповноважених управляти об’єктами державної власності, шляхом об’єднання на єдиних методологічних засадах інформаційних систем з метою: ведення обліку об’єктів державної власності; створення умов для оптимізації кількості підприємств державного сектору економіки, використання об’єктів державної власності; проведення моніторингу структурних змін у державному секторі економіки; здійснення контролю за ефективним використанням об’єктів державної власності; забезпечення реалізації управлінських рішень, відкритості та прозорості інформування у державному секторі економіки.

Згідно з п. 22 ч. 1 ст. 6 Закону України „Про управління об’єктами державної власності”, уповноважені органи управління забезпечують надання розпоряднику Єдиного реєстру об’єктів державної власності відомостей про об’єкти державної власності для формування і ведення зазначеного реєстру [7].

Відповідно до інформації Фонду державного майна України, станом на 01.04.2013, за підсумками проведеної інвентаризації об’єктів державної власності, згідно з наданими суб’єктами управління даними, в Єдиному реєстрі обліковується більше 1 млн. об’єктів державної власності, а саме: 684,2 тис. об’єктів нерухомого майна державних підприємств, установ, організацій; 411,9 тис. об’єктів державного майна, яке не увійшло до статутних капіталів господарських товариств у процесі корпоратизації, але залишилося на їх балансі; 33,9 тис. об’єктів державного майна, яке не увійшло до статутних капіталів господарських товариств у процесі приватизації, але залишилося на їх балансі.

В сучасних умовах управління державною власністю вбачається, що Єдиний реєстр об’єктів державної власності повинен утворюватися і його ведення має забезпечуватися уповноваженим на здійснення управління в сфері державної власності центральним органом виконавчої влади, і це має бути не реєстр об’єктів нерухомості, а реальний і повний реєстр із забезпеченням ведення обліку і контролю на єдиних методологічних засадах. На основі цього реєстру має формуватися постійно діючий зворотний зв’язок в управлінні державною власністю.

Підсистеми управління державною власністю на рівні державних підприємств, установ, організацій мають забезпечувати ведення обліку і контролю на основі єдиних засад. І це підкреслює не лише необхідність у прийнятті якогось нового нормативно-правового акта чи методичних вказівок, – мова йде про впровадження певного комплексу управлінських заходів. Адже держава як власник за своєю сутністю характеризується, звичайно, рядом особливостей, однак як крупний власник вона не є чимось унікальним. У практиці менеджменту є значна кількість власників, що прямо чи опосередковано володіють величезною кількістю підприємств, у тому числі і таких, що знаходяться в різних країнах. В епоху глобалізації загальновідомим прикладом таких власників є так звані транснаціональні компанії (корпорації). Сучасні держави, в т.ч. і Україна, навчилися працювати в умовах глобалізації, зокрема і шляхом модифікації податкової системи з урахуванням можливостей трансфертного ціноутворення. Тепер час державі навчитися управляти власністю так, як нею управляють власники транснаціональних компаній чи інші великі власники.

І знову слід наголосити, що мова тут не йде про чергову реорганізацію, акціонування чи приватизацію, – мова йде про нормальний зворотний зв'язок і його найважливіші прояви – облік і контроль. Очевидно, що в держави як будь-якого крупного власника найважливішим управлінським методом організації належної якості зворотного зв'язку є стандартизація обліку і контроль. Про яку стандартизацію йдеться? Мова йде про стандартизацію всіх процедур: від управлінської взаємодії – до безпосередньо виробничого процесу і обліку його результатів. Вбачається, що в усіх цих сферах на кожному підприємстві, організації, установі державної власності повинні бути створені і застосовуватися деталізовані внутрішні стандарти.

Оскільки йдеться про облік і контроль, особливого значення набуває так звана облікова політика як засадничий документ у стандартизації зворотного зв'язку в управлінні державною власністю.

Роль і значення облікової політики широко досліджується в працях учених-економістів Т.В.Барановської, П.Є.Житного, М.Т.Щирби [9; 10; 11] та інших. Нас цікавить роль і значення її для формування міцного зворотного зв'язку в управлінні державною власністю. Тож це питання здебільшого розглядається в новому світлі.

Будь-який крупний власник (і в епоху глобалізації ми бачимо підтвердження тому на прикладі транснаціональних компаній) який змушений управляти своєю власністю через систему представників, сьогодні мусить використовувати стандартизацію процедур в обліку і контролі, необхідну, по-перше, для прийняття управлінських рішень, а по-друге, для забезпечення збереження об'єктів власності, її ефективного використання, і в кінцевому підсумку, розширеного відтворення і одержання прибутку. Нами вже неодноразово наголошувалося на тому, що державний сектор не слід завчасно орієнтувати на збитковість. У тих сферах, де мова йде про неможливість здійснення прибуткової чи беззбиткової діяльності, необхідно застосовувати управління на основі бюджетного фінансування (але не госпрозрахунку).

Отже державі як крупному власнику слід для забезпечення належного зворотного зв'язку застосовувати стандартизацію в обліку і контролі. Сьогодні для цього зроблено певні кроки, але вони є недостатніми.

Методика відображення в бухгалтерському обліку активів та операцій, які мають особливий характер, зумовлений правовим статусом державного і комунального майна та законодавчим регулюванням діяльності суб'єктів державного, комунального секторів економіки й управління об'єктами державної власності, на сьогодні визначається Положенням про порядок бухгалтерського обліку окремих активів та операцій підприємств державного, комунального секторів економіки і господарських організацій, які володіють та/або користуються об'єктами державної, комунальної власності, затвердженим наказом Мінфіну від 19.12.2006 р. № 1213. Згідно з розділом II цього Положення, Облікова політика підприємств державного, комунального секторів економіки визначається у розпорядчому документі, який приймається підприємством і погоджується органом, до сфери управління якого воно належить, або уповноваженим органом відповідно до установчих документів. У розпорядчому документі про облікову політику має бути встановлено методи оцінки, обліку і процедур, які має застосовувати підприємство та щодо яких нормативно-правовими актами з бухгалтерського обліку передбачено більш ніж один їх варіант. Облікова політика визначається на основі положень (стандартів) бухгалтерського обліку та інших нормативно-правових актів. Одноваріантні методи оцінки, обліку і процедур, згідно з Положенням, до такого розпорядчого документа не включаються [12].

Але, на наш погляд, цього не достатньо. Україна вже майже 15 років будує систему бухгалтерського обліку і звітності з урахуванням наближення її до міжнародних стандартів. Відповідно до Закону України „Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, прийнятого в 1999 році, національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку – нормативно-правовий акт, затверджений центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики, що визначає принципи та методи ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності, що не суперечать міжнародним стандартам [13]. Ці міжнародні стандарти – по суті літературний твір, якому нашим законодавцем надається своєрідний квазінормативний характер. Але мова не про це. В останні десятиріччя держава будувала систему фінансового обліку таким чином, що ми маємо в ній два діаметрально протилежних фундаментальних підходи. У сфері оподаткування все максимально конкретизовано, а в сфері бухгалтерського обліку – все максимально неконкретно і ґрунтується на системі оціночних суджень.

Будуючи систему бухгалтерського обліку на основі професійних оціночних суджень, держава поставила і державний сектор в рівні умови з приватним. Але поряд із цим державні підприємства, організації, установи з допомогою системи бухгалтерського обліку і фінансової

звітності повинні забезпечити облік державного майна і контроль за його використанням. Цілком зрозуміло, що в таких умовах держава повинна бути весь час насторожі, як весь час насторожі є будь-який крупний власник, адже чим більше дискреційних повноважень має представник, тим більшого контролю потребує його діяльність.

Що має забезпечувати облікова політика в державному секторі? Те ж саме, що і в приватному – забезпечувати єдність процедур і однорідність інформації. Це означає, що всі активи і зобов'язання всіх однакових підприємств, належних одному власнику, мають оцінюватися і обліковуватися однаково (тобто із застосуванням абсолютно однакових професійних оціночних суджень), і інформація про ці активи і зобов'язання для прийняття управлінських рішень власником повинна надаватися однаково (узагальнена та/або деталізована в однаковій формі, з однаковими розшифруваннями).

Не слід вважати, що облік – це прерогатива лише бухгалтерська, фінансова, і така, що має віддалене відношення до управління власністю. Облікова політика як елемент стандартизації передбачає, який конкретно документ складається в кожному конкретному випадку здійснення володіння, користування, розпорядження державним майном. Саме це – визначає роль і значення облікової політики в управлінні державною власністю.

Навіть у бюджетній сфері ми маємо справу не лише з фінансуванням, але і з майном, придбаним за його рахунок (власне, фінансування найчастіше є лише інструментом для придбання певного майна, що підлягає обліку і контролю), а також з майном, придбаним в інший спосіб (безоплатна передача, благодійні внески, гуманітарна допомога тощо). Єдина система, здатна адекватно відобразити все це майно і надати власнику повну, структуровану і достатньо деталізовану інформацію, – є система бухгалтерського обліку і фінансової звітності. Звичайно, що це стосується не лише обліку державних активів (майна), але і обліку зобов'язань, – адже нерідко трапляються випадки доведення підприємств до стану неплатоспроможності внаслідок неефективного управління. І в державному секторі ми в таких випадках маємо не лише майновий, але й нерідко більш значний негативний соціальний ефект.

Таким чином, стандартизація в обліковій політиці в державному секторі має забезпечити достовірну і єдину інформацію про однакові види активів і зобов'язань. Для цього їх наявність, використання та рух мають обліковуватися в однакових формах первинних документів, зведених реєстрах обліку. І ці форми мають бути визначені, стандартизовані в обліковій політиці.

Має забезпечуватися регулярно і достовірно проведення інвентаризації активів та зобов'язань (у необхідних випадках – за участі представників органу управління), і надаватися повна інформація про їх результати (нестачі, лишки, пересортицю, незадовільний стан об'єктів, відсутність належного обліку, умов збереження тощо).

Кожен процес, що має місце в процесі нормальної діяльності державного підприємства, організації, установи, має бути стандартизований, описаний, а порядок фіксації впливу кожного з них на майно підприємства та його зобов'язання – має бути суворо формалізований і описаний в обліковій політиці.

Для цього питання облікової політики віднесені до компетенції органів управління державного підприємства, і це правильно, адже лише ці органи, як найбільш наближені організаційно до конкретного підприємства, організації, установи, здатні ознайомитися і оцінити виробничі та управлінські процеси на конкретному підприємстві.

Але на жаль практика показує, що розпорядчий документ про облікову політику юридичними особами державної власності, якщо і складається, то складається формально, і так само формально погоджується органами управління. Внаслідок цього, для отримання будь-якої конкретної інформації про діяльність підприємства, його активи і зобов'язання, необхідно здійснювати величезну кількість дій організаційного характеру (запити, одержання відповіді на них, узагальнення тощо). В той же час достовірність такої оперативної інформації, як правило, є значно нижчою, ніж достовірність фінансової звітності, підготовленої на основі стандартизованих процедур.

Так наприклад вбачається, що на однопорядкових підприємствах має бути встановлений єдиний цінний критерій віднесення об'єктів до складу основних засобів; певні однакові види доходів (від основної діяльності, оренди, благодійної допомоги, безоплатно одержаних активів тощо) мають кваліфікуватися за одними й тими ж статтями фінансової звітності, й розшифровуватися однаковим способом (для цього необхідне й однакове ведення обліку цих доходів – на однакових рахунках синтетичного обліку, з оформленням однакових документів).

Наведене необхідно для того, щоб не лише керівник підприємства та орган управління володіли повною інформацією про діяльність підприємства, але і Кабінет Міністрів України, й

інші органи, яким це необхідно для реалізації визначеної законом компетенції у сфері управління державною власністю.

Після достовірності, ключова мета стандартизації в розглядуваній сфері – це співставність відповідної облікової та звітної інформації. Адже лише тоді власник в особі уповноважених органів матиме змогу приймати правильні рішення щодо всього належного йому масиву об'єктів державної власності, коли він володітиме повною достовірною інформацією про належне йому майно і його розподіл (за всіма необхідними параметрами).

Відповідно до статті 3 Закону України „Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства – є метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності [13].

Так наприклад відсутність на рівні держави повної інформації про майно державної власності призводить до досить типової на сьогодні ситуації, коли майно, не потрібне одному органу управління, реалізується, в тому числі шляхом приватизації, а інші органи управління, підпорядковані ним державні підприємства, організації, установи орендують аналогічне майно в органів місцевого самоврядування або приватних власників, здійснюють за рахунок державних коштів капіталовкладення на придбання чи створення аналогічних об'єктів.

Таким чином організація обліку і звітності як ключового інструмента зворотного зв'язку – має в своїй основі необхідність стандартизації і послідовного застосування визначеної власником облікової політики.

Облікову політику не слід повністю віддавати на розсуд органів управління. Передбачається, що однакові процеси на підприємствах одного порядку, що перебувають у сфері управління різних органів (наприклад лікарні, автос господарства, промислові підприємства), мають обліковуватися приблизно однаково. Орган управління, в свою чергу, повинен забезпечити єдину облікову політику по всіх підпорядкованих йому державних підприємствах, організаціях, установах. При значній кількості підприємств у сфері управління одного органу, виникає необхідність розробки або типової облікової політики або визначення єдиної облікової політики для певної групи підприємств (наприклад державних підприємств певної галузі).

Далі для організації належного зворотного зв'язку необхідно, щоб названі стандартизовані облікові процедури суворо дотримувалися, забезпечуючи органічний функціональний взаємозв'язок процесів безпосереднього володіння, користування, розпорядження державним майном, та інформаційних систем обліку, звітності і контролю в сфері управління державною власністю. Співвідношення обліку і звітності – залишимо спеціалістам з фінансового обліку і звітності (економістам), а ми звернемося до питання контролю. Адже саме наявність контролю (як реально здійснюваного, так і потенційного) – здатна забезпечити ефективну дію всієї системи зворотного зв'язку.

Для цього органи управління мають забезпечувати контроль за дотриманням стандартизованих процедур, при необхідності внесення змін і доповнень в зазначені стандарти, а також здійснення заходів реагування у випадках виявлення відхилень контрольованої системи від заданих параметрів. І тут слід відмітити ще один фактор взаємозв'язку і взаємозалежності систем обліку і контролю як елементів зворотного зв'язку. Мова йде про те, що наявність стандартизованих процедур дисциплінує, сприяє впровадженню їх у життя і спрощує контроль (адже значно простіше контролювати дотримання встановлених правил і процедур, аніж напівхаотичні дії в умовах невизначеності). Відсутність належної регламентації – навпаки створює умови для беззаявності і безконтрольності.

Тому в межах побудови і забезпечення нормального функціонування системи зворотного зв'язку в управлінні державною власністю необхідне застосування внутрішнього контролю на підприємствах, організаціях, установах (має бути визначено особу (осіб), відповідальну за дотримання стандартів на підприємстві. Має діяти контроль за дотриманням стандартів з боку органа управління, в ході якого передбачається перевірка і системи внутрішнього контролю.

Окрім цього має здійснюватися належний контроль і з боку спеціалізованих державних органів, що передбачає зокрема перевірку функціонування зазначених вище систем контролю з боку органів управління та внутрішнього контролю на підприємстві. Оскільки традиційно контроль в сфері державної власності у формі інспектування і аудиту віднесено до сфери фінансового контролю (органів Державної фінансової інспекції), слід не забувати про нього, приділяти йому належну увагу, не обмежуючись контролем виключно за використанням бюджетних коштів.

З точки зору ефективності управління державною власністю слід розуміти, що інформація, яка використовується в процесі зворотного зв'язку, не є безкоштовною, – вона

має свою вартість (звісно, що в процесі отримання інформації витрачаються певні ресурси, вартість яких формує вартість отримання інформації). При цьому ця вартість отримання інформації не повинна перевищувати її цінності для власника. Однак представники власника мають розуміти, що відсутність системи зворотного зв'язку – здатна нівелювати ефект практично будь-якого управлінського впливу. Адже, як вже зазначалося, відсутність належного обліку і контролю – сприяє беззахязності. Окрім того, слід чітко розуміти, що не кожний управлінський вплив сам по собі є якісним і позитивним. Значна кількість помилок в управлінні державною власністю обумовлюється багатофакторністю керованої системи, ну і звичайно, зокрема людським фактором, недосконалістю системи вироблення і прийняття рішень. У таких випадках лише чіткий і ефективний зворотний зв'язок на основі стандартизації процедур обліку і контролю здатний забезпечити органи управління достовірною інформацією про стан керованої системи для своєчасного коригування прийнятих рішень і виправлення ситуації.

Тож відповідна звітна інформація з необхідними розшифруваннями, інформація про проведення контрольних заходів, має вноситися до єдиного реєстру об'єктів державної власності.

Поряд із цим, мають бути розроблені стандарти не лише створення облікової і звітної інформації, але і стандарти її узагальнення в органах управління, що мають включати перевірку логіки наданої інформації, її достовірності шляхом контролю порівнянності із аналогічною інформацією (інформацією аналогічних суб'єктів, інформацією цього ж суб'єкта, отриманою від нього раніше), належності розшифрувань і пояснень, наявності чи відсутності інформації, що свідчить про необхідність реагування (в т.ч. невідкладного). При необхідності на основі безпосередньої взаємодії із суб'єктом підготовки інформації здійснюється її уточнення та коригування, а також вживаються заходи реагування (надаються доручення, приймаються інші управлінські рішення, здійснюється притягнення посадових осіб до відповідальності, призначається перевірка, аудит, передаються матеріали в правоохоронні органи).

Оскільки згідно зі ст. 19 Конституції України органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише в межах повноважень та у спосіб, визначені Конституцією і законами України, все вищезазначене має здійснюватися правовими методами [5]. Держава має чітко визначити компетенцію органів управління: Кабінету Міністрів, центрального органу виконавчої влади, відповідального за реалізацію державної політики у сфері управління державною власністю, органу, який має розробити основні засади облікової політики, що є спільними для всіх або більшості державних підприємств, установ, організацій.

До компетенції органів управління має бути віднесено не лише погодження облікової політики, але і покладено обов'язок забезпечення єдності в її змісті як при погодженні, так і при послідовному її застосуванні. Мають бути передбачені обов'язки органів управління по контролю за реалізацією облікової політики в процесі отримання від підприємств і обробки фінансової звітності з відповідними примітками.

Розглянуті функції органів управління забезпечуються з допомогою таких методів, як видання обов'язкових приписів (галузових стандартів), складання типових документів, погодження облікової політики, а також моніторинг і контроль у формі ревізії, аудиту та перевірок. Відповідні повноваження мають реалізовуватися на основі застосування сучасних досягнень в інноваційній сфері (різного роду автоматичних реєстрів, систем управління базами даних).

До компетенції адміністрації підприємства (організації, установи), і в першу чергу, його керівника слід віднести обов'язки із розробки і застосування облікової політики на основі єдиної галузевої системи і з урахуванням обов'язкових приписів органу управління, послідовну реалізацію цієї облікової політики, повне і достовірне ведення обліку майна (активів) та зобов'язань, а також фінансових результатів, розкриття повної і достовірної інформації в фінансовій звітності (також на основі загальних стандартів), розшифрувань і пояснень, необхідних для здійснення органами управління та іншими користувачами звітності належного контролю за наявністю та рухом державного майна, його використанням.

При необхідності за рішеннями органу управління може бути доцільним використання аудиту з метою підтвердження достовірності, повноти і відповідності чинному законодавству фінансової звітності. При застосуванні цього інструменту контролю підприємства надають органу управління фінансову звітність, складену на основі послідовного застосування облікової політики із дотриманням внутрішніх стандартів, фінансову звітність, підтверджену незалежним аудитором.

З точки зору нормопроєктувальної техніки основні положення компетенції в сфері управління державною власністю мають бути закріплені в законі. Центральний орган виконавчої влади, на який буде покладено розробку стандартів, має розробити основні

положення облікової політики, стандартів процедур обліку і контролю за використанням державного майна. Йдеться про необхідність передбачення для кожного конкретного виду державного майна обов'язкових форм, реєстрів обліку, порядку їх ведення, забезпечення достовірності і збереження даних. Частина їх має бути затверджена у формі типових документів, але вбачається, що переважно це мають бути форми, обов'язкові для державних підприємств, установ, організацій.

Існуюча система, коли відповідні питання повністю віддані на відкуп адміністрації підприємств (у даному випадку державних підприємств) – себе не виправдовує. Адже практика показує, що ці суб'єкти, по-перше, якщо і зацікавлені в забезпеченні належного обліку і контролю державного майна, але нерідко організовують його недосконало, недостатньо ефективно по окремих ділянках масиву державної власності. В деяких випадках складається враження, що така „неналежна організація” є на окремих підприємствах свідомою, спрямованою на створення умов для порушень і зловживань. У таких умовах втрати державної власності – неминучі.

Необхідно прописувати в установчих документах обов'язок погодження облікової політики із органом управління. Окрім того, для забезпечення більш відповідального ставлення органів управління до питань облікової політики, доцільно розглянути можливість замість погодження передбачити затвердження облікової політики наказом органу управління.

Реалізація наведених пропозицій щодо порядку надання обов'язковості обліковій політиці державного підприємства, організації, установі, а також щодо обов'язковості застосування такими підприємствами типових форм потребує відповідних змін до Закону України „Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”.

Говорячи про цей Закон, не можна не звернути увагу на те, що він прийнятий понад 13 років тому, і в ньому з самого початку було визначено було визначено в статті 9 вимоги до первинних документів та їх обов'язкові реквізити. Але ще й сьогодні затверджені державними органами типові форми первинних документів у більшості випадків не відповідають зазначеним вимогам. Наприклад такі обов'язкові реквізити документа як місце складання, чи посади осіб, відповідальних за здійснення господарської операції і правильність її оформлення. З однієї сторони, на практиці ці реквізити часто зовсім не потрібні (адже ясно, що деякі документи можуть бути складені і складаються лише в певному місці (за місцезнаходженням підприємства), а підписи більшості відповідальних осіб відомі без наведення їх посад). З іншої сторони ці вимоги передбачені Законом, і мають виконуватися. А по своїй суті, навіть користуючись цинними типовими формами, підприємства ризикують, що мільйони таких первинних документів – є складеними з порушенням. Хоча на практиці в першу чергу говорять про цю проблему тому, що прийнятий у 2010 р. Податковий кодекс передбачив обов'язковість складання первинних документів за правилами бухгалтерського обліку. Але і цьому законодавчому акту вже 3 роки, а державні органи досі не привели типові форми у відповідність із Законом.

Наведене свідчить про те, що в данину такому напряму державної діяльності як оподаткування ми практично забули в останні десятиріччя про такий важливий інформаційно-управлінський інструмент, як бухгалтерський облік. Як уже зазначалося, в цій сфері все віднесене на розсуд власника або самого підприємства. Але там, де держава і є власником, вона повинна і поводити себе як належний власник. Але цей власник – публічний, тому всі принципи управління державною власністю мають при цьому дотримуватися: розпочинаючи від законності і верховенства права, і закінчуючи неперервністю, а також відкритістю і прозорістю, відповідальністю. Державна власність за своєю сутністю – призначена для задоволення спільних потреб, тобто потреб людей. А отже важливим завданням зворотного зв'язку в управлінні державною власністю є задоволення інформаційних потреб не лише держави, що виступає в особі відповідних органів, але й інформаційних потреб громадян – представників народу, що є єдиним джерелом державної влади. Відповідно до частини п'ятої статті 6 Закону України „Про доступ до публічної інформації”, не може бути обмежено доступ до інформації про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, у тому числі до копій відповідних документів, умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно [6]. На сьогодні в управлінні державною власністю значно зростає роль принципу відкритості та прозорості.

Узагальнюючи викладене, необхідно зробити наступні висновки:

1. Для держави як будь-якого крупного власника найважливішим управлінським методом організації належної якості зворотного зв'язку є стандартизація обліку і контроль.
2. Облікова політика в державному секторі має забезпечувати єдність процедур, достовірність і однорідність інформації, про однакові види активів і зобов'язань. Для цього їх

наявність, використання та рух мають обліковуватися в однакових формах первинних документів, зведених реєстрах обліку. І ці форми мають бути визначені, стандартизовані в обліковій політиці.

3. Підсистеми управління державною власністю на рівні державних підприємств, установ, організацій мають забезпечувати дотримання відповідних стандартів – ведення обліку і контролю має здійснюватися на основі єдиних засад. Має забезпечуватися також стандартизація обробки облікової і звітної інформації.

4. Єдиний реєстр об'єктів державної власності повинен утворюватися і його ведення має забезпечуватися уповноваженим на здійснення управління в сфері державної власності центральним органом виконавчої влади, і це має бути не реєстр об'єктів нерухомості, а реальний і повний реєстр, побудований на основі та в результаті забезпечення ведення обліку і контролю за наявністю та станом державного майна і його використанням на єдиних методологічних засадах.

Ефективне управління державною власністю без належного зворотного зв'язку – неможливе, а тому очевидною є потреба в подальших наукових дослідженнях порушеної проблематики.

Література

1. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У 2-х томах. Том 1. Загальна частина / Ред.колегія: В. Б. Авер'янов (голова). – К., 2004. – С. 349.
2. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: курс лекций / Г. В. Атаманчук. – 4-е изд., стер. – М., 2006. – С. 147–148.
3. Chau C., Cooper K.A., Irvine H.J. Beware the reformers: A Machiavellian view of the accounting profession and public sector reform in Australia Fifth Asia Pacific Interdisciplinary Research in Accounting (APIRA) Conference, Auckland, New Zealand, 8-10 July 2007. P. 22.
4. Закон України „Про доступ до публічної інформації”. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.
5. Конституція України. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Закон України „Про Фонд державного майна України”. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 28. – Ст. 311.
7. Закон України „Про управління об'єктами державної власності”. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 46. – Ст. 456.
8. Положення про Єдиний реєстр об'єктів державної власності, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 14.04.2004 р. № 467. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 15. – Ст. 1043.
9. Барановська Т. В. Облікова політика підприємств в Україні: теорія і практика: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.04 / Т. В. Барановська; Національний аграрний ун-т. – К., 2005. – 21 с.
10. Житний П. Є. Облікова політика в умовах розвитку фінансово-промислових систем: методологія та організація: монографія / П. Є. Житний; Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2007. – 351 с.
11. Ширба М. Т. Облікова політика в системі управлінського обліку: монографія / М. Т. Ширба. – Т., 2011. – 338 с.
12. Наказ Міністерства фінансів України від 19 грудня 2006 р. № 1213 „Про затвердження Положення про порядок бухгалтерського обліку окремих активів та операцій і Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку”. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 52. – Ст. 3532.
13. Закон України „Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 33. – Ст. 1706.

НАБУТТЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНАМИ ЗАКОНОДАВЧОЇ ТА ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Голосніченко Д.І.

професор Національної академії внутрішніх справ,

доктор юридичних наук, доцент

Національний технічний університет України «КПІ»

В статті розглядаються поняття повноважень та порядок їх набуття органами законодавчої і виконавчої влади. Звертається увага на легітимність повноважень у разі їх набуття даними органами, походження владних повноважень від народу України.

В статье рассматриваются понятие полномочий и порядок их приобретения органами законодательной и исполнительной власти. Обращается внимание на легитимность полномочий в случае их приобретения данными органами, происхождение властных полномочий от народа Украины.

The definition of authorities and the order of their acquirement by legislative bodies and executive power are considered in the article. The legitimacy of authorities in case of their acquirement by these bodies as well as the origin of authorities from the Ukrainian nation are under attention.

Ключові слова: органи виконавчої влади, легітимність, референдум, посадова особа.

Актуальність дослідження. В умовах, коли в Україні настали часи прояву сепаратизму і неповаги до центральної влади є необхідність звернутися до порядку вирішення проблем легітимності набуття повноважень органами виконавчої і законодавчої влади. Розкрити порядок їх набуття, проведення всеукраїнського і місцевого референдумів, з'ясування питань визначення повноважень.

Метою дослідження є встановлення шляхів вирішення проблем легітимності повноважень органів законодавчої та виконавчої влади.

Основний зміст роботи. Повноваження є ознакою органів законодавчої і виконавчої влади. Державні органи не можуть функціонувати без наділення в законний спосіб їх відповідними повноваженнями. Повноваженню, яке розглядається як елемент характеристики органів влади і місцевого самоврядування, їх посадових осіб, притаманна така ознака, як владність. Це свідчить про генезис цього феномена, походження його від влади народу. Ідеї народного суверенітету висловлювались протягом всієї історії людства та державності. Походження політичної влади від влади людей (народу) підкреслюється в працях багатьох мислителів. В 1651 році Томас Гоббс у своїй праці "Левіафан, або матерія, форма і влада держави церковної і цивільної" писав: спільна влада "може бути споруджена тільки одним шляхом, а саме шляхом зосередження всієї влади і сили в одній людині або зібранні людей, які більшістю голосів могли б звести всі волі громадян в єдину волю" [1, с. 240].

Оскільки влада має виконувати історичну і практичну роль у суспільстві, оскільки вона повинна бути авторитетною і легітимною [2, с. 58]. На моменті легітимності влади акцентував свою увагу на початку двадцятого століття німецький юрист і соціолог Макс Вебер, який виділив три види легітимності: традиційну (підлеглість ґрунтується на традиційному пануванні), харизматичну (основану на авторитеті незвичайного особистого таланту), раціональну (панування в силу "легальності", в силу віри в обов'язковість легального встановлення та ділової компетентності) [3, с. 766], тобто відповідність дій політичного режиму тому принципіві, за допомогою якого він був встановлений [4, с.467]). Легітимність є ознакою законності влади і, в свою чергу, відповідність її конституції і закону. Оскільки влада є ознакою повноважень органів держави та місцевого самоврядування, оскільки легітимність є складовою їх повноважень, адже власне через повноваження влада детермінується, встановлюється та реалізується.

Народ як джерело влади володіє нею у вищому ступені і як носій суверенітету концентрує основні публічні функції. В цивілізованому громадянському суспільстві вони розподіляються між державою та іншими інституціями залежно від сфер, предметів відання і за ступенем обов'язковості їх повноважень.

Конституції різних держав визначають належність влади народові і її походження від народу, який є сувереном. Наприклад, ч. 2 ст. 20 Конституції Федеративної Республіки Німеччини проголошує, що "вся державна влада виходить від народу" [5, с. 24]. Згідно ст. 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ.

Народ, тобто населення, єдина спільність незалежної держави самостійно визначає порядок і самостійно передає повноваження на здійснення влади відповідним державним органам. Ще в 1576 році Жан Боден писав: народ або володарі держави можуть без будь-

яких умов віддати суверенну і вічну владу якій-небудь особі, для того, щоб вона на власний розсуд розпоряджалася майном (держави), особами та усією державою [6, с. 303-306]. Пізніше, у 1787 році в роботі "Про необхідність мати уряд, не менший за силою своєю, ніж передбачений запропонованою конституцією" А.Гамільтон писав: "від народу зажадається найбільш пильної та скурпульозної уваги, аби пересвідчитися в тому, що уряд цей буде влаштований так, щоб можна було без небезпеки доручити йому необхідні повноваження". Далі він зазначав, що такі повноваження повинні передаватися народом лише уряду, який гідний охороняти загальнонаціональні інтереси [7, с.111-119]. 5 жовтня 2005 року Конституційний Суд України у своєму рішенні № 6-рп/2005 дав тлумачення частини другої статті 5 Конституції України, акцентувавши увагу на тому, що положення "носієм суверенітету... є народ" закріплює принцип народного суверенітету, згідно з яким влада Українського народу є первинною, єдиною і невідчужуваною, тобто органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють владу в Україні, що походить від народу [8]. Джерелом влади є народ. Джерело в цьому розумінні означає те, із чого береться, черпається щось, що дає початок чомусь, служить основою чогось [9, с. 691]. Держава якнайповніше виражена у владі [10, с. 192]. Саме основою державної влади і влади, що здійснюється органами місцевого самоврядування в Україні є те, що вона делегується народом України відповідним державним органам, або територіальною громадою органам місцевого самоврядування. "Воля народу, – наголошується в Загальній декларації прав людини, – повинна бути основою влади уряду" [11]. В Декларації про державний суверенітет України було виділено окремий розділ, присвячений визначенню того, що влада в Україні належить її народові, який відповідно й названо "Народовладдя". "Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці. Повновладдя народу України реалізується на основі Конституції Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до Верховної і місцевих Рад України" [12].

Особливий інтерес викликає відповідне застосування терміна "легітимність" щодо його призначення визначати певні особливості влади і суб'єктів її здійснення. Тому важливо визначити поняття легітимності здійснення влади, легітимності органів влади, легітимності посадових осіб.

Торкаючись легітимності здійснення влади, слід зазначити, що навіть влада народу України повинна здійснюватись згідно з Конституцією і законами нашої держави. Здійснення її у спосіб, що не відповідає Конституції та законам, не є легітимним. Народ України має право на безпосереднє здійснення волевиявлення з питань державного управління. Як це зазначено в статті 21 Загальної декларації прав людини, кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною як через вільно обраних представників, так і безпосередньо. Відповідну форму волевиявлення людей передбачила Конституція України, встановивши в ст. 69 право громадян України на референдум. Згідно зі ст. 38 Основного Закону України можуть проводитись як всеукраїнські, так і місцеві референдуми. Порядку проведення виборів і референдуму присвячено третій розділ згаданого вище правового акта. При цьому Конституція України встановлює, які питання вирішуються шляхом безпосереднього волевиявлення громадян і які з них не виносяться на всеукраїнський референдум. Ст. 73 Основного Закону закріпила, що виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України. В той же час ст. 74 забороняє проведення референдуму щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії. Законодавець також визначив суб'єктів волевиявлення. Право голосу на референдумах мають лише громадяни, які досягли на день їх проведення вісімнадцятирічного віку. Не мають права голосу при його проведенні також громадяни, яких визнано судом недієздатними.

Законодавство визначає суб'єктів оголошення референдумів. Всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їх повноважень, встановлених Конституцією. Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області. Згідно зі статтею 4 Закону України "Про всеукраїнський та місцеві референдуми" [13] предметом місцевого референдуму може бути: прийняття, зміна або скасування рішень з питань, віднесених законодавством України до відання місцевого самоврядування відповідних адміністративно-територіальних одиниць; прийняття рішень, які визначають зміст постанов місцевих Рад та їх виконавчих і розпорядчих органів. В цьому ж Законі передбачається також і питання щодо предмета всеукраїнського референдуму, в тому числі внесення змін і доповнень до Конституції України. Однак статті розділу III Конституції України, на наш погляд, не повно визначили питання, які повинні вирішуватись шляхом безпосереднього волевиявлення

Українським народом. Стаття 5 Конституції України закріпила право визначати і змінювати конституційний лад в Україні виключно за народом, тоді не зрозуміло чому в розділі третьому цього правового акта не встановлено порядок реалізації цього права. Здається потрібно було б передбачити в даному розділі положення про те, що виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання щодо зміни конституційного ладу в Україні.

Безпосереднім волевиявленням у міжнародному праві і так само в Конституції України названо вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Однак, якщо участь громадян у референдумі є дійсно безпосереднім проявом їх волі щодо вирішення конкретних питань державного та суспільного значення, тоді як шляхом виборів вони реалізують своє волевиявлення на створення відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування і публічних посадових осіб [14, с. 125-126].

Конституція України визнала принцип поділу державної влади, який було проголошено у свій час ще Джоном Локом [15] та Шарлем Монтеск'є [16, с.262-273]. За ст. 6 цього правового акта державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Відповідним чином розбудовуються і державні органи – Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, суди України. Для того, щоб бути легітимною за Конституцією України Верховна Рада України повинна бути сформована із народних депутатів, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборного права шляхом таємного голосування, що в достатній мірі відповідає вимогам ч.3. ст. 21 Загальної декларації прав людини, норма якої визначає, що воля народу повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборному праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування. Як обов'язкова умова легітимності законодавчого органу України є вирішення віднесених до її повноважень питань у термін, визначений ст. 76 Конституції України з урахуванням змін, що вносилися в неї останнім часом. Строк повноважень Верховної Ради України становить п'ять років.

Незважаючи на те, що згідно зі статтею 76 Конституції України конституційний склад Верховної Ради України складає чотириста п'ятдесят народних депутатів України, вона є повноважною, тобто легітимною, за умови обрання не менш як двох третин від її конституційного складу.

Таким чином, повноваження парламенту України є легітимними у випадку відповідності його формування Конституції України.

Основний Закон України визначає також порядок формування уряду. Якщо парламент отримує повноваження щодо здійснення влади безпосередньо від виборців – громадян України, так Кабінет Міністрів України як вищий орган виконавчої влади отримує необхідні повноваження від Верховної Ради України, оскільки він призначений виконувати закони України, які Верховною Радою приймаються, причому це закони не тільки ті, що визначають порядок діяльності уряду, але також і ті, які встановлюють його права, обов'язки та коло відання. Таким чином, Верховна Рада України делегує частину повноважень отриманих від Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу Кабінету Міністрів України. Державовладні повноваження у сфері виконавчої влади розподіляються разом із відповідальністю за їх здійснення і щодо інших суб'єктів виконавчої влади у порядку, визначеному Конституцією і законами України. Однак треба також зазначити, що громадяни України можуть і безпосередньо уповноважувати органи виконавчої влади на здійснення певних функцій державного управління приймаючи закони шляхом референдуму. Отже у першому випадку відбувається опосередковане делегування владних повноважень, у другому – делегування є безпосереднім.

Легітимність повноважень судового органу залежить від дотримання закону і процедур його створення, визначених у законодавстві. Причому тут важливо дотримання не тільки законодавчих актів Верховної Ради України, але і актів Президента України, адже згідно з п.23 ст. 106 Конституції України йому належить право утворення судів у визначеному законом порядку. Президент України видає також Укази відносно безпосереднього створення конкретних судів як загальної юрисдикції, так і спеціалізованих.

Торкаючись легітимності влади посадових осіб, думається, що в першу чергу потрібно зупинитись на питанні легітимності влади найвищої посадової особи – Президента України, оскільки він є главою держави. Позаяк Президент України згідно зі статтею 103 Конституції обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборного права шляхом таємного голосування, він є носієм влади, яка безпосередньо делегується йому народом України в межах, передбачених в цьому правовому акті, та при дотриманні усіх вимог його норм.

Особливий статус передбачає Конституція України щодо голови Уряду України. Прем'єр-міністр України функціонує на основі норм розділу VI Конституції, які передбачають

особливий порядок призначення цієї посадової особи. Ця посадова особа буде визнаватись такою, що діє легітимно, у разі дотримання конституційного порядку її призначення і виконання нею опосередковано отриманих від народу України через Верховну Раду України повноважень згідно із законодавством України.

Таким чином, загальним правилом визнання легітимності повноважень за органом законодавчої або виконавчої влади, чи посадовою особою є те, що вони і набувають повноважень на основі дотримання всіх вимог законодавства, і діють у спосіб визначений в ньому.

Література

1. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // История политических и правовых учений : хрестоматия. – Белгород, 1999. – С. 234–247.
2. Глосніченко Д. Легітимність влади державних органів та посадових осіб / Д. Глосніченко // Вибори та демократія. – 2006. – № 4 (10). – С. 58–61.
3. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер ; [пер. с нем.]. – М. : Прогрес, 1990. – 808 с.
4. Юридична енциклопедія : в 6 / [голова редкол. Ю. С. Шемшученко]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 3.: К–М. – 2001. – 789 с.
5. Основной закон Федеративной Республики Германии от 23 мая 1949 г., с последующими изменениями и дополнениями. – Бонн : Издано Ведомством печати и информации Федерального правительства и Германским фондом международного правового сотрудничества, 1997. – 136 с.
6. Жан Боден. Шесть книг о государстве / Жан Боден // Антология мировой политической мысли : в 3 т. – М. : Прогрес, 1997–1999. – Т. 1: Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция. – 1997. – 508 с.
7. Американские федералисты: Гамильтон, Медисон, Джей : избр. статьи. – Вермонт, 1990. – 337 с.
8. Офіційний вісник України. – 2005. – № 41. – Ст. 2605.
9. Словарь русского языка : в 4 т. / [под ред. А.В. Евгеньева. – [3-е изд., стереотипное]. – М. : Русский язык, 1985–1988. – Т. 1. – 1985. – 702 с.
10. Цветков В. В. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти : монографія / Цветков В. В., Кресіна І. О., Коваленко А. А. – К. : “Видавничий дім Ін Юре”, 2003. – 496 с.
11. Всеобщая декларация прав человека: Официальный текст. – М.: Права человека, 1996 – 16 с.
12. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
13. Закон України від 3 липня 1991 р. № 1286 – XII “Про всеукраїнський та місцеві референдуми” // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 33. – Ст. 443.
14. Глосніченко Д. Поняття повноважень, їх владна природа та походження / Д. Глосніченко // Право України. – 2007. – № 2. – С. 123–126.
15. Локк Д. Два трактата о правлении / Д. Локк // Сочинения : в 3 т. ; [пер. с англ.]. – М. : Прогрес, 1983–1985. – Т. 3. – 1985. – 408 с.
16. Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки. 4 VII 1776 р. // Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн. Хрестоматія. – К.: Вентурі, 1995. – С.77-78.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ В СИСТЕМІ МВС УКРАЇНИ

Борець Л.В.

доцент кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності

кандидат юридичних наук, доцент

Національний технічний університет України «КПІ»

У статті досліджено проблеми організаційно – правового забезпечення здійснення державного внутрішнього контролю в системі Міністерства внутрішніх справ України, елементами якого є внутрішній контроль та внутрішній аудит.

В статті досліджені проблеми організаційно-правового забезпечення здійснення державного внутрішнього контролю в системі Міністерства внутрішніх справ України, елементами якого є внутрішній контроль та внутрішній аудит.

This paper investigates the problems of organizational and legal providing of implementation of the governmental internal control in the system of Ministry of Internal Affairs of Ukraine, whose elements are internal control and internal audit.

Ключові слова: державний внутрішній контроль, внутрішній контроль, внутрішній аудит, Міністерство внутрішніх справ України, ефективність.

Постановка проблеми. Перехід України до реформування суспільного життя і, зокрема, економічних процесів, передбачає необхідність удосконалення управління витратами на утримання органів державної влади, зокрема МВС, з метою дотримання принципів економного та раціонального використання державних коштів, про що Кабінет Міністрів України визначив у постанові “Про економію державних коштів та недопущення втрат бюджету” (прийнятої на засіданні 1 березня 2014 року).

В сучасних умовах жорсткого контролю за цільовим використанням бюджетних коштів, зокрема і всіх державних ресурсів загалом, особлива роль відведена діяльності внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту в центральних органах виконавчої влади (далі - ЦОБВ).

Незважаючи на прийняття законів, указів і постанов із питань реформування системи управління, у тому числі й контролю, відсутність цілісної стратегії реформування організаційно-правового механізму фінансового контролю, непослідовність дій у процесі такого реформування постали негативними чинниками у створенні ефективної моделі внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту як елементів цілісної системи фінансового контролю.

Не вироблено єдиних критеріїв щодо визначення оптимальної організаційної структури контрольно-ревізійних підрозділів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади. Також потребують додаткового опрацювання підходи до планування контрольно-ревізійної роботи.

Ці чинники, а також матеріали зовнішніх перевірок системи МВС України на предмет ефективності використання бюджетних коштів, які показали, що реалізація системи управління бюджетними коштами в МВС України не забезпечує впровадження єдиної централізованої політики у сфері внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту, що призводить до нераціонального та неефективного використання бюджетних коштів, дозволяють визначити об’єктивний ступінь актуальності даної статті.

У ході проведення аудиторами Рахункової палати контрольно-аналітичних та експертних заходів за 2012 рік виявлено, відповідно до статей 116 і 119 Бюджетного кодексу України, порушень бюджетного законодавства (незаконного, у тому числі нецільового), неефективного використання коштів Державного бюджету України та державних цільових фондів на загальну суму 12 млрд. 943,8 млн. грн. З цієї суми:

– незаконне, у тому числі нецільове використання коштів становить 4 млрд.781,1 млн. грн.;

– неефективне – 8 млрд. 162,7 млн. грн. Слід зазначити, що питання внутрішнього контролю, які розглядалися Колегією Рахункової Палати у 2012 році від загального обсягу питань склали тільки 0,7 % [1].

Питання правового регулювання внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту в системі МВС України є одним з найменш досліджених у науковому плані. Разом з тим, бракує фундаментальних комплексних досліджень правового регулювання відносин з внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту бюджетних установ щодо визначення статусу підрозділів внутрішнього аудиту міністерств та інших центральних органів виконавчої влади та конкретизації їх контрольної компетенції.

Мета статті – визначити проблеми організаційно – правового забезпечення здійснення внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту в системі Міністерства внутрішніх справ України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Через відсутність ефективної системи внутрішнього контролю та незабезпечення належного здійснення діяльності з внутрішнього аудиту, сучасний стан фінансово-бюджетної дисципліни в ЦОВВ є вкрай низьким. Це підтверджують результати діяльності зовнішніх контролюючих органів, у першу чергу Держфінінспекції України (майже на кожному з перевірених органами Держфінінспекції у 2013 році об'єктах виявлені значні порушення, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів)[2]. Тому дотримання принципу особистої відповідальності керівників на усіх рівнях є запорукою ефективного управління. Адже саме керівник згідно з вимогами Бюджетного кодексу несе відповідальність за всі дії і процеси в установі, у тому числі за внутрішній контроль і внутрішній аудит, які не обмежуються лише фінансовими аспектами діяльності. Водночас основними перешкодами на шляху реалізації функції внутрішнього аудиту в органах державного сектору є недостатність кадрового потенціалу для забезпечення потреб органів державного сектору спеціалістами з внутрішнього аудиту, недосконалість нормативно-правової бази з внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту, а саме головне – не усвідомлення керівниками органів державного сектору ролі внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту і, як наслідок, відсутність їх підтримки у розвитку цієї діяльності. Розв'язання такого роду проблем лежить у площині декількох складових:

- 1) удосконалення нормативно-правової бази у сфері внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту;
- 2) організація заходів, спрямованих на підтримку та розвиток внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту.

Однією із складових системи управління державними фінансами є державний внутрішній фінансовий контроль, необхідність розвитку якого знайшло відображення у Стратегії розвитку системи управління державними фінансами, яку схвалено Кабінетом Міністрів України 1 серпня 2013 року № 774-р.[3].

Стратегією зазначено, що державний внутрішній фінансовий контроль повинен забезпечувати належне (економічне, ефективне, результативне та прозоре) управління державними фінансами. Зазначений контроль передбачає здійснення внутрішнього контролю, внутрішнього аудиту та їх гармонізації.

Базовим принципом державного внутрішнього фінансового контролю є чітке розмежування внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту. Внутрішній аудит повинен визначати, яким чином здійснюється внутрішній контроль.

Основою внутрішнього контролю (за термінологією ЄС - фінансове управління і контроль) є відповідальність керівника за управління та розвиток органу в цілому. До основних функцій керівника належить планування та організація діяльності, формування адекватної структури внутрішнього контролю, нагляд за здійсненням внутрішнього контролю та управління ризиками для досягнення впевненості в межах розумного в тому, що мета і цілі органу будуть досягнуті, а рішення, включаючи фінансові, виконуватимуться з урахуванням принципів законності, економічності, ефективності, результативності та прозорості. Керівник відповідає за всі дії і процеси в органі, в тому числі за внутрішній контроль, який не обмежується лише фінансовими аспектами діяльності органу.

Крім того, обов'язком керівника є звітування про свої дії та результати діяльності очолюваного ним органу, в тому числі про функціонування внутрішнього контролю. Зазначені базові основи державного внутрішнього фінансового контролю визначено в Концепції розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2017 року, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 травня 2005 р.[4].

Єдиним базовим документом щодо організації внутрішнього контролю в органах державного сектору є Методичні рекомендації з організації внутрішнього контролю, затверджені наказом Мінфіну від 14.09.2012 № 995 [5]. Проте ці Методичні рекомендації носять рекомендаційний характер та не є обов'язковими до виконання розпорядниками бюджетних коштів.

“Фінансовий контроль відображає два положення – об'єктивні вимоги до фінансів як економічної категорії і суб'єктивні, які полягають в тому, що контроль є вираженням функції управління, відображенням конкретної діяльності людей” [6, с. 17].

Сутність фінансово-господарського контролю як однієї з функцій управління визначається системою спостереження і перевірки процесу функціонування та фактичного стану об'єкта контролю з метою визначення обґрунтованості і ефективності управлінських рішень та їх результатів, наслідків, виявлення відхилень від установлених критеріїв, усунення негативних явищ і попередження недоліків у фінансово-господарській діяльності.

У системі управління фінансово-господарський контроль є не надзвичайним заходом, а невід'ємною частиною управління, тому що неможливо здійснювати управління без систематичного контролю за матеріальними цінностями і грошовими коштами, їх раціональним використанням, фінансовими операціями і процесами. В умовах ринкової економіки велике значення має своєчасність та результативність контролю.

В літературі, присвяченій питанням контрольно-ревізійної діяльності, сутність контролю зводиться до регулярної перевірки дотримання фінансового і господарського законодавства (тобто встановлених правових норм), виявленню порушень фінансової дисципліни. В цьому аспекті підтримуємо позицію А.М. Козиріна, який стверджує, що "фінансовий контроль не треба розуміти тільки як спосіб забезпечення законності у фінансовій сфері. Він передбачає наявність зворотнього зв'язку, вираженого як вплив контролю на більш раціональне використання фінансових ресурсів, усунення перешкод для нормального функціонування всіх ланок фінансової системи" [7, с. 48].

Внутрішній аудит це діяльність підрозділу внутрішнього аудиту в бюджетній установі, спрямована на удосконалення системи управління, запобігання фактам незаконного, неефективного та нерезультативного використання бюджетних коштів, виникненню помилок чи інших недоліків у діяльності бюджетної установи та підвідомчих їй бюджетних установ, поліпшення внутрішнього контролю.

Наказом МВС від 03.05.2012 № 392 затверджено Положення про Департамент внутрішнього аудиту Міністерства внутрішніх справ України [8]. Департамент внутрішнього аудиту МВС при виконанні покладених на нього функцій та напрямків діяльності керується Тимчасовим порядком проведення внутрішнього аудиту в системі Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС від 01.06.2012 № 499 [9], який розроблено на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 28 вересня 2011 року № 1001 "Деякі питання утворення структурних підрозділів внутрішнього аудиту та проведення такого аудиту в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, їх територіальних органах та бюджетних установах, які належать до сфери управління міністерств, інших центральних органів виконавчої влади" та відповідно до Стандартів внутрішнього аудиту, затверджених наказом Міністерства фінансів України від 04.10.2011 № 1247.

Внутрішній аудит у системі МВС здійснюється відповідними підрозділами внутрішнього аудиту. Головним підрозділом з проведення внутрішнього аудиту в системі МВС є Департамент внутрішнього аудиту МВС України (далі - Департамент або ДВА), який очолює директор та два заступники директора Департаменту (які є начальниками відділів).

У структурі Департаменту внутрішнього аудиту МВС визначено наступні відділи:

- відділ координації діяльності та організації позапланового аудиту;
- відділ фінансового аудиту;
- відділ аудиту ефективності;
- відділ аудиту відповідності.

На місцях внутрішній аудит у системі МВС здійснюють підрозділи внутрішнього аудиту Головного управління внутрішніх військ МВС, Департаменту Державної служби охорони при МВС, головних управлінь, управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті, підприємств, установ і організацій, що належать до сфери управління МВС.

Об'єктом внутрішнього аудиту є діяльність МВС та його територіальних органів внутрішніх справ, внутрішніх військ МВС, підприємств, установ і організацій, що належать до сфери управління МВС (далі - об'єкти аудиту), у повному обсязі або з окремих питань (на окремих етапах) та заходи, що здійснюються керівництвом об'єктів аудиту для забезпечення ефективного функціонування системи внутрішнього контролю (дотримання принципів законності та ефективного використання бюджетних коштів, досягнення результатів відповідно до встановленої мети, виконання завдань, планів і дотримання вимог щодо діяльності об'єктів аудиту).

Основними завданнями Департаменту є:

надання Міністру внутрішніх справ об'єктивних і незалежних висновків та рекомендацій щодо:

- функціонування системи внутрішнього контролю МВС та її вдосконалення;
- удосконалення системи управління у сфері фінансово-господарської діяльності;
- сприяння правильному застосуванню норм законодавства структурними підрозділами Міністерства, його територіальними органами, підприємствами, установами і організаціями, що належать до сфери управління МВС, дотримання ними у своїй діяльності принципів законності, ефективності, результативності та прозорості;
- запобігання фактам незаконного, неефективного і нерезультативного використання бюджетних коштів та іншого державного майна в системі МВС;

- запобігання виникненню помилок чи інших недоліків у фінансово-господарській діяльності.

Структура і штат Департаменту затверджуються у встановленому порядку. Чисельність працівників Департаменту визначається штатним розписом апарату МВС у кількості, необхідній для виконання покладених завдань. Департамент має печатку та бланки з повним і скороченим найменуванням, необхідні для здійснення своєї діяльності.

Підрозділи внутрішніх військ МВС, Управління Державної служби охорони при МВС, головних управлінь, управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті, підприємств, установ і організацій, що належать до сфери управління МВС, які здійснюють внутрішній аудит, з питань його проведення підпорядковуються Департаменту. Керівники та працівники зазначених підрозділів призначаються на посаду і звільняються з посади в установленому МВС порядку за обов'язковим погодженням з Департаментом.

Департамент відповідно до покладених на нього завдань:

- здійснює складання та ведення бази даних про об'єкти внутрішнього аудиту, яка містить дані про об'єкти, забезпечує повноту і достовірність цих даних та своєчасне оновлення;

- проводить оцінку: ефективності функціонування системи внутрішнього контролю МВС; ефективності планування і виконання бюджетних програм та результатів їх виконання; якості надання адміністративних послуг та виконання контрольних функцій; стану збереження активів та інформації; стану управління державним майном; правильності ведення бухгалтерського обліку та достовірності фінансової і бюджетної звітності; ризиків, які негативно впливають на виконання функцій і завдань Міністерства та інших об'єктів аудиту;

- розробляє проекти нормативно-правових актів з питань проведення внутрішнього аудиту; проводить аналіз проектів наказів та інших документів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів, інших фінансових ресурсів та державного майна в системі МВС для забезпечення їх цільового і ефективного використання;

- планує, організовує та проводить внутрішні аудити, контрольні заходи (перевірки, розслідування), документує їх результати, складає акти, довідки, готує аудиторські звіти, висновки та рекомендації (пропозиції), а також проводить моніторинг їх урахування і виконання; аналізує стан роботи підрозділів, які здійснюють внутрішній аудит у системі МВС, ініціює проведення заходів щодо підвищення ефективності їх діяльності;

- проводить у структурних підрозділах, підприємствах, установах та організаціях, що належать до сфери управління МВС, контрольні заходи з перевірки використання коштів за видатками спеціального призначення відповідно до встановленого порядку, вимог законодавчих і нормативно-правових актів у сфері охорони державної та комерційної таємниці;

- здійснює організаційне та методичне керівництво діяльністю підрозділів, які проводять внутрішній аудит у системі МВС, забезпечує їх взаємодію з питань проведення внутрішнього аудиту та контрольних заходів з іншими структурними підрозділами МВС [9].

Сфера застосування внутрішнього аудиту в системі МВС охоплює такі напрями діяльності:

- оцінка діяльності об'єкта аудиту щодо ефективності функціонування системи внутрішнього контролю, ступеня виконання і досягнення цілей, визначених у стратегічних та річних планах, ефективності планування і виконання бюджетних програм та результатів їх виконання, якості надання адміністративних послуг та виконання контрольних функцій, завдань, визначених актами законодавства, а також ризиків, які негативно впливають на виконання функцій і завдань об'єктом аудиту (аудит ефективності);

- оцінка діяльності об'єкта аудиту щодо законності та достовірності фінансової і бюджетної звітності, правильності ведення бухгалтерського обліку (фінансовий аудит);

- оцінка діяльності об'єкта аудиту щодо дотримання актів законодавства, планів, процедур, контрактів з питань стану збереження активів, інформації та управління державним майном (аудит відповідності).

Запровадження в системі МВС ефективної системи внутрішнього контролю та діяльності внутрішнього аудиту дасть можливість, крім виявлення порушень та їх системних причин, запровадження механізмів їхнього недопущення або ж мінімізації, тобто профілактиці та попередженню фінансових правопорушень.

У цій площині робиться вагомий акцент на відповідальності керівника та, відповідно, його зацікавленості в побудові надійної системи внутрішнього контролю. Якщо керівник матиме таку систему внутрішнього контролю, буде забезпечено мінімізацію ризиків, зменшиться кількість порушень ще до виявлення їх контрольними заходами.

Розвиток державного фінансового контролю спрямований як на виявлення, так і на попередження та зменшення надалі порушень, удосконалення системи управління.

Ефективність результатів передбачає зменшення корупційних схем, оскільки об'єктами дослідження внутрішніх аудитів є не лише бухгалтерський облік та звітність, а й дослідження якості функціонування системи внутрішнього контролю.

Література

1. Звіт Рахункової Палати України за 2012 рік [Електронний ресурс] // Рахункова Палата України : [сайт]. – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16742074/Zvit_2012.pdf – Назва з екрану.
2. Інформація про хід реформування ДВФК» III. Результати діяльності підрозділів внутрішнього аудиту в системі міністерств, інших центральних органів виконавчої влади [Електронний ресурс] // Державна фінансова інспекція України : [сайт]. – Режим доступу : <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/101442> – Назва з екрану.
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Стратегія розвитку системи управління державними фінансами» від 01.08.2013 № 774-р [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/774-2013-%D1%80/page3> – Назва з екрану.
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Концепція розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2017 року» від 24 травня 2005 р. № 158-р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/158-2005-%D1%80> – Назва з екрану.
5. Методичні рекомендації з організації внутрішнього контролю / Наказ Мінфіну від 14.09.2012 № 995 [Електронний ресурс] // Міністерство фінансів України : [сайт]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=351955&cat_id=285157 – Назва з екрану.
6. Финансовый контроль в Министерстве обороны СССР. Учебник. – М. : Воениздат, 1985, – 176 с.
7. Козырин А.Н. Финансовый контроль / В учебнике «Финансовое право»/. – под ред. проф. О.Н. Горбуновой. – М. : Юристъ, 1996. – 312 с.
8. Положення про Департамент внутрішнього аудиту Міністерства внутрішніх справ України / Наказ МВС від 03.05.2012 № 392 [Електронний ресурс] // Професійно-правова бібліотека «НОРМАТИВ™ PRO» : [сайт]. – Режим доступу : <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-polozhennja-pro-departament-vnutrishnogo--doc101568.html> – Назва з екрану.
9. Тимчасовий порядок проведення внутрішнього аудиту в системі Міністерства внутрішніх справ України / Наказ МВС від 01.06.2012 № 499 [Електронний ресурс] // Професійно-правова бібліотека «НОРМАТИВ™ PRO» : [сайт]. – Режим доступу : <http://document.ua/pro-dejaki-pitannja-provedennja-vnutrishnogo-auditu-v-sistem--doc102016.html> – Назва з екрану.

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯДУ В СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЮ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, АБО ФІНАНСУВАННЮ ТЕРОРИЗМУ

Качура О.А.

*аспірант кафедри господарського та адміністративного права
Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут"*

У статті з'ясовано поняття «адміністративні процедури державної реєстрації» та внесені пропозиції щодо його законодавчого закріплення. Так, зазначено, що щодо визначень поняття «адміністративна процедура» у літературі не склалася єдина точка зору, хоча вказаний термін досліджували відомі українські адміністративісти.

В статті встановлено поняття «административные процедуры государственной регистрации» и внесені пропозиції по его законодательного закріплення. Так, отмечено, что относительно определенная понятия «административная процедура» в литературе не сложилась единая точка зрения, хотя указанное понятие исследовали известные украинские административисты.

The paper clarified the term "administrative procedure of state registration" and made proposals for legislative consolidation. It is stated that definitions of "administrative procedure" the literature has not developed a single point of view, although the specified term investigated known ukrainian experts.

Ключові слова: Адміністративні процедури, адміністративний процес, державна реєстрація, реєстраційне провадження, публічна адміністрація, державні реєстри.

Актуальність теми адміністративних процедур державної реєстрації визначається тим, що сучасне українське законодавство, присвячене регулюванню процедур державної реєстрації, носить досить контрадикторний (суперечливий) характер. Навіть прийняття багатьох законів про державну реєстрацію не усунуло проблем і не призвело до створення функціонально повноцінної та дієвої єдиної системи державної реєстрації, яка б забезпечила стабільність цього процесу та була заснована на відповідних принципах здійснення такої реєстрації.

Постановка проблеми. Система державної реєстрації є публічним інститутом. Водночас вона нерозривно пов'язане з приватними галузями – цивільним, сімейним, підприємницьким, земельним. Тому потрібно знайти відповідний баланс поміж приватними та публічними елементами в системі адміністративних процедур державної реєстрації, щоб забезпечити функціональну ефективність цього процесу.

Аналіз публікацій і досліджень. Окремі питання адміністративних процедур державної реєстрації розглядали І. Г. Баранник, Я. Є. Барц, Н. А. Борисенко, О. Ю. Волкович, Н. В. Галіцина, А. О. Грушанський, В. Є. Кисіль, О. Р. Кібенко, В. І. Крат, О. В. Кузьменко, П. Ф. Кулинич, В. І. Курило, С. В. Максименко, В. І. Марков, Л. В. Машковська, Я. О. Пономарьова, А. Л. Правдюк, К. В. Ростовська, В. В. Сенчук, В. В. Степаненко, С. П. Хіміч, М. О. Цуриков, О. А. Шершньова, О. Г. Юшкевич та інші дослідники. Позитивно оцінюючи здобутки вчених, варто зазначити, що тема державної реєстрації, зокрема, щодо поняття адміністративних процедур державної реєстрації, розкрита у літературі не комплексно, а фрагментарно, що особливо її актуалізує.

Метою статті є з'ясування поняття «адміністративні процедури державної реєстрації» та пропозиції щодо його законодавчого закріплення.

Виклад матеріалу основного дослідження. У словосполученні «адміністративні процедури державної реєстрації», на наш погляд, варто окремо розглянути два терміни – «адміністративна процедура» та «державна реєстрація».

Так, у «Словнику іншомовних слів» процедура [від лат. *procedere* – просуватися] – це «офіційно встановлений порядок дій при обговоренні, веденні якої-небудь справи» [27, с. 407]. Подібним чином визначає процедуру «Великий тлумачний словник сучасної української мови»: процедура – це «офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь» [5, с. 1179].

Щодо визначень поняття «адміністративна процедура» у літературі не склалася єдина точка зору, хоча вказаний термін досліджували відомі українські адміністративісти.

Так, Л. В. Коваль визначає процедуру в адміністративному праві наступним чином – це «офіційно встановлений або прийнятий за звичаєм порядок у веденні, обговоренні,

розгляданні, оформленні, виконанні будь-яких справ управлінського чи юрисдикційного характеру» [10, с. 143]. В. П. Тимошук, ґрунтуючись на західному досвіді, пропонує таке визначення адміністративної процедури: це встановлений законодавством порядок розгляду та вирішення адміністративними органами індивідуальних адміністративних справ [1, с. 24]. О. С. Лагода формулює поняття адміністративної процедури, під якою розуміє «встановлений законом порядок розгляду та розв'язання індивідуальних адміністративних справ органом виконавчої влади і місцевого самоврядування, який закінчується прийняттям адміністративного акта або укладанням адміністративного договору» [17, с. 18]. На погляд Н. М. Углик, адміністративну процедуру можна визначити наступним чином: «це юридично значима та законодавчо закріплена частина адміністративного процесу, яка являє собою окрему процесуальну дію, що здійснюється за певним порядком та у визначеній послідовності та спрямована на досягнення певного правового результату» [30]. Н. В. Галіцина пропонує, враховуючи проведений системний аналіз змісту поняття «адміністративна процедура», під категорією адміністративної процедури слід розуміти встановлені законодавством правила, порядок і умови (зразок) вчинення процесуальних дій щодо розгляду, розв'язання і вирішення конкретної адміністративної справи в сфері публічного управління [6, с. 174]. Г. В. Фоміч, аналізуючи адміністративні процедури у публічній службі, визначає їх як регламентований нормами адміністративного права порядок розгляду і вирішення органами державного управління індивідуально-конкретної справи щодо публічного службовця, пов'язаної з проходженням ним публічної служби [31, с. 14].

Таким чином, більшість авторів виділяють такі особливості адміністративних процедур: 1) це встановлений законодавством порядок розгляду та вирішення (встановлений законом порядок розгляду та розв'язання; встановлені законодавством правила, порядок і умови; регламентований нормами адміністративного права порядок розгляду і вирішення) 2) адміністративними органами (органом виконавчої влади і місцевого самоврядування; органами державного управління) 3) індивідуальних адміністративних справ (індивідуально-конкретної справи; конкретної адміністративної справи в сфері публічного управління) 4) спрямований на досягнення певного правового результату (який закінчується прийняттям адміністративного акта або укладанням адміністративного договору).

Щодо нормативного закріплення поняття «адміністративна процедура», то воно у законодавстві України відсутнє. Виключення складала хіба що Методологія проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2009 р. № 1346 [23]. Відповідно до цієї Методології адміністративна процедура – це установлений в акті порядок дій фізичних та юридичних осіб, спрямований на реалізацію їх прав і виконання обов'язків або визначення повноважень державного органу, його посадової та службової особи. Проте вказана Постанова та, відповідно, Методологія, втратили чинність, а нова Методологія проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 23 червня 2010 року № 1380/5 [24], визначення поняття «адміністративна процедура» не містить. У ст. 16 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року № 959-XII [25] йдеться мова про «адміністративну процедуру з оформлення та видачі ліцензії», проте визначення цього поняття Закон не дає. Можна ще згадати Декларацію єднання та співпраці заради майбутнього України від 13 вересня 2005 року [7], де йдеться мова про «спрощення адміністративних процедур», але також на розкривається сутність цього терміну.

Легальне визначення адміністративної процедури запропоновано у проектах Адміністративно-процедурного кодексу України. Наприклад, у ст. 2 двох останніх проектів (зарєєстрований за № 2789 від 18 липня 2008 року [3] та зарєєстрований за № 11472 від 3 грудня 2012 року [2]) було таке визначення: адміністративна процедура – визначений законодавством порядок адміністративного провадження; адміністративне провадження – сукупність послідовно вчинюваних адміністративним органом процедурних дій і прийнятих процедурних рішень з розгляду та вирішення адміністративної справи, що завершується прийняттям адміністративного акта і його виконанням.

Як вже було зазначено, деякі автори (наприклад, Н. М. Углик) розглядають адміністративну процедуру як частину адміністративного процесу. Детальний аналіз сутності адміністративного процесу виходить за рамки нашого дослідження, проте можна зазначити, що, наприклад, О. М. Бандурка та М. М. Тищенко у класичній праці «Адміністративний процес» визначають адміністративний процес як «вид юридичного процесу, який регламентує порядок розгляду та розв'язання конкретних адміністративних справ, як діяльність, що ґрунтується на нормах адміністративного процесуального права, виконавчих органів держави, їх посадових осіб, а також інших уповноважених на те суб'єктів щодо

реалізації норм матеріального адміністративного права, а в низці випадків – і матеріальних норм інших галузей права» [4, с. 12].

С. А. Подоляка, аналізуючи співвідношення понять «адміністративна процедура» та «адміністративний процес», відзначає наступне: 1) адміністративний процес та адміністративна процедура є зовнішнім вираженням діяльності органів державної влади щодо здійсненню своїх владних повноважень, а отже мають одну процесуальну природу; 2) адміністративний процес – правова категорія, яка має місце виключно в межах діяльності адміністративного суду, а адміністративна процедура – правова категорія виключно позасудового характеру; 3) адміністративний процес і адміністративна процедура – це різновиди юридичного процесу, якому властиві стадійність (1 стадія – порушення справи, 2 – розгляд справи та прийняття рішення, 3 – оскарження рішення по справі, 4 – виконання і наявність проваджень); 4) мета у адміністративного процесу та адміністративних процедур єдина – сприяння здійсненню фізичними і юридичними особами своїх прав, свобод та законних інтересів; 5) для адміністративного процесу властиві виключно правовідносини, які виникли завдяки конфлікту, спору між учасниками таких відносин. Натомість адміністративна процедура може виникати і розвиватись як завдяки існуванню безконфліктних правовідносин (неюрисдикційні процедури: процедури з підготовки й ухвалення нормативно-правових актів, реєстраційна і дозвільна процедура, установча процедура тощо), так і внаслідок певного спору (юрисдикційні процедури: процедура притягнення особи до адміністративної відповідальності, процедура розгляду скарг громадян) [19, с. 490-491].

В. Г. Перепелюк у свій час пропонував використовувати категорії «управлінський адміністративний процес», або «адміністративний процес» як еквівалент «управлінського процесу», і окремо «адміністративне судочинство». В основі цієї пропозиції лежить концепція, згідно з якою розгляд адміністративної справи набуває процесуальної форми лише тоді, коли він не зводиться тільки до стадії вирішення справи, а охоплює також дії щодо контролю за збиранням доказового матеріалу в справі, формуванню юридичних позицій сторін тощо [18, с. 39-44].

Так, якщо фізична особа звертається для проведення державної реєстрації її як підприємця, то тут найчастіше відсутнє формування спірних юридичних позицій сторін, а прийняття позитивного рішення про державну реєстрацію є справою «автоматичною», за винятком випадків, коли державний реєстратор відмовляє у проведенні державної реєстрації, але такі випадки чітко визначені у законодавстві, зокрема, у ст. 44 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 15 травня 2003 року № 755-IV [22]: невідповідність відомостей, які вказані у реєстраційній картці на проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця, відомостям, які зазначені у документах, що подані для проведення державної реєстрації; наявність обмежень на зайняття підприємницькою діяльністю, які встановлені законом, щодо фізичної особи, яка має намір стати підприємцем; наявність в Єдиному державному реєстрі запису, що заявник є підприємцем. Відмова у проведенні державної реєстрації фізичної особи – підприємця з інших підстав не допускається, крім того, таку відмову може бути оскаржено у суді. Тобто у разі відсутності розуміння між державним реєстратором та фізичною особою, яка має намір стати підприємцем, зокрема, у разі оскарження рішення про відмову в реєстрації виникає адміністративний процес.

На сьогодні є легальне законодавче визначення адміністративного процесу. Відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року [11] (далі – КАС України) адміністративний процес – це правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства, а адміністративне судочинство – це діяльність адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому КАС України. Очевидно, що у КАС України йдеться мова про судовий адміністративний процес, який О. В. Джафаровою визначається як «система взаємопов'язаних правових форм діяльності уповноважених суб'єктів, що виявляється у здійсненні правосуддя в адміністративних справах, урегульована адміністративними процесуальними нормами. Він являє собою процесуальний порядок вирішення справ адміністративної юрисдикції адміністративними судами» [8, с. 258].

Отже, адміністративна процедура та адміністративний процес є досить близькими, але самостійними поняттями. Адже діяльність органів публічної адміністрації з розгляду та вирішення індивідуальних адміністративних справ має переважно безспірний характер та здійснюється без проведення оскарження, тому ця діяльність має насамперед процедурний, а не процесуальний, характер. Отже, якщо і можна вважати адміністративну процедуру частиною адміністративного процесу, то саме несудового адміністративного процесу.

Так, можна запропонувати наступне визначення адміністративної процедури: це частина несудового адміністративного процесу, яка включає в себе сукупність юридично закріплених

законодавством правил щодо розв'язання індивідуальних адміністративних справ, які здійснюються органами публічної адміністрації за чітким порядком та у визначеній послідовності, спрямовані на досягнення певних адміністративно-правових результатів, та завершуються прийняттям адміністративного акта і його виконанням або укладенням адміністративного договору.

Тепер проаналізуємо поняття «державна реєстрація» та подібні до нього – «процедура державної реєстрації», «реєстраційне провадження».

У «Словнику іншомовних слів» термін «реєстрація» [від пізньолат. *registratio* < *registrum* – список, перелік] – це: 1) внесення в список, в книгу; складання переліку, опису; 2) запис фактів чи явищ з метою обліку, надання факту законності [27, с. 422]. Відповідно до «Великого тлумачного словника сучасної української мови» реєстрація – це дія за значенням реєструвати, що означає: 1) вносити кого-, що-небудь у список, книгу для запису справ, документів, майна, земельних володінь і т.д. з метою обліку або надання йому законної чинності; 2) фіксувати, переважно за допомогою приладів, яке-небудь явище, спостереження, якийсь факт [5, с. 1208].

Російський адміністративіст Ю. М. Козлов визначає реєстрацію як «акт офіційного визнання законності відповідних дій та правових актів, які здійснюються, як правило, органами Міністерства юстиції РФ и МВС Росії» [12, с. 402-403].

На погляд О. Г. Юшкевич, реєстраційне провадження – це «діяльність публічної адміністрації щодо розгляду і вирішення у встановленому порядку індивідуально-конкретних справ в сфері державної реєстрації шляхом внесення відомостей про об'єкти реєстрації у відповідний реєстр з метою встановлення юридично значущих фактів і прав суб'єктів реєстраційних правовідносин та винесення за результатами індивідуального акта в межах нормативно врегульованої процедури» [32, с. 8]. З таким визначенням погоджується А. В. Солонар [28, с. 105].

Отже, за вказаним визначенням, «реєстраційне провадження – це діяльність... в сфері державної реєстрації». Тому нам здається, що подібне визначення не зовсім коректне з точки зору юридичної техніки, адже зміст поняття не повинен формулюватися через те саме поняття.

О. В. Кузьменко у дисертації на тему «Адміністративний процес у парадигмі права» (2006 р.), а також у статті «Природа реєстраційного провадження» (2009 р.) вказує, що реєстраційне провадження – це «регламентована адміністративно-процесуальними нормами діяльність уповноважених органів публічної адміністрації, у ході якої вирішуються питання про офіційне визнання законності правових актів; законності дій юридичних та фізичних осіб; наділення суб'єктів права відповідними правами або обов'язками; а також про облік та фіксацію юридичних фактів, шляхом закріплення їх у реєстраційних документах» [14, с. 27; 16]. Пізніше у праці «Курс адміністративного процесу» (2012 р.) дослідниця аналізує реєстраційні провадження і визначає реєстраційну діяльність наступним чином: «це юридична процедура, що передбачає низку заходів, у результаті яких здійснюється документальне підтвердження правового статусу суб'єкта або наділення новими правовими ознаками об'єкта» [15].

Подібні до останнього визначення пропонуються дослідниками для окремих видів реєстраційних процедур. Так, М. О. Кричун дає для реєстраційно-дозвільного провадження із надання дозволів Державною податковою службою України наступне визначення: «Реєстраційно-дозвільне провадження – це діяльність підрозділів Державної податкової служби України, яка передбачає низку заходів та складається із сукупності процедур, у результаті яких здійснюється документальне підтвердження правового статусу особи – платника податків, здійснюються інші реєстраційні дії шляхом закріплення їх у реєстраційних документах, а також легітимація суб'єктів господарювання шляхом видачі дозвільних документів» [13, с. 7].

В. В. Степаненко вважає, що реєстраційне провадження – це діяльність спеціально уповноважених органів публічної влади щодо вирішення індивідуально-конкретних справ з легалізації визначених законодавством об'єктів шляхом внесення відомостей про них до спеціально створених державних реєстрів та видачі документів, які підтверджують право, надане фізичній чи юридичній особі [29, с. 12].

Тобто, на погляд автора, реєстраційне провадження – це «діяльність... з легалізації». Проте, на наш погляд, подібним чином фактично ототожнювати ці поняття не варто. Зокрема, Т. В. Журенок, розглядаючи легалізацію як загальнотеоретичну категорію, у тому числі її відмінність від реєстрації, зазначає, що «...реєстрацію не слід ототожнювати з легалізацією, оскільки у деяких випадках (легалізація громадських формувань) реєстраційні процедури є різновидом легалізаційних, у інших – реєстраційні провадження не передбачають офіційного визнання, «узаконення», що є притаманним процесу легалізації» [9, с. 81].

Можна спробувати дати визначення поняття «державна реєстрація» через окремі законодавчі дефініції. Так, у ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців – це засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, які передбачені цим Законом, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру.

У Законі України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 року № 2398-VI [20] поняття такої реєстрації немає, лише вказано, що державна реєстрація актів цивільного стану проводиться з метою забезпечення реалізації прав фізичної особи та офіційного визнання і підтвердження державою фактів народження фізичної особи та її походження, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені, смерті (ст. 9 Закону).

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 року № 1952-IV (в редакції Закону України від 11 лютого 2010 року № 1878-VI) [21] державна реєстрація речових прав на нерухоме майно – це офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення прав на нерухоме майно, обтяження таких прав шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Тобто законодавець у вказаних дефініціях виділяє наступні ознаки державної реєстрації: 1) засвідчення (підтвердження) державою певних фактів, їх офіційне визнання; 2) вчинення певних реєстраційних дій; 3) внесення записів до відповідних державних реєстрів.

У деяких законах України взагалі не дається визначення поняття «державна реєстрація». Наприклад, у ст. 11 Закону України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2365-III [26] одразу ж вказується, який орган здійснює реєстрацію, які документи необхідно подавати для реєстрації тощо.

На наш погляд, немає необхідності надавати визначення державної реєстрації у кожному законодавчому акті, який регулює вказані правовідносини, проте варто законодавчо закріпити поняття державної реєстрації та основні засади її проведення у окремому законі України, наприклад, «Про адміністративні процедури державної реєстрації» (назва умовна, можливі інші – «Про державну реєстраційну систему», «Про реєстраційні провадження» тощо). Тому можна запропонувати таке визначення державної реєстрації – це регламентована адміністративно-правовими нормами діяльність уповноважених органів публічної адміністрації щодо засвідчення (підтвердження, офіційного визнання) певних юридичних фактів шляхом вчинення процесуальних дій, внесення записів до державних реєстрів та видачі підтверджувальних документів.

Висновки. Отже, за результатами дослідження можна запропонувати наступне авторське визначення адміністративних процедур державної реєстрації – це регламентована адміністративно-правовими нормами діяльність уповноважених органів публічної адміністрації щодо розв'язання індивідуальних адміністративних справ про засвідчення (підтвердження, офіційне визнання) певних юридичних фактів шляхом вчинення процесуальних дій, внесення записів до державних реєстрів та видачі підтверджувальних документів.

Література

1. Адміністративна процедура та адміністративні послуги: Зарубіжний досвід і пропозиції для України [Текст] / [авт.-упоряд. В. П. Тимошук]. – К.: Факт, 2003. – 496 с.
2. Адміністративно-процедурний кодекс України: Проект, внесений М. Я. Азаровим та Кабінетом Міністрів України, зареєстрований за № 11472 від 3 грудня 2012 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44893.
3. Адміністративно-процедурний кодекс України: Проект, внесений Ю. В. Тимошенко та Кабінетом Міністрів України, зареєстрований за № 2789 від 18 липня 2008 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=33073.
4. Бандурка О. М. Адміністративний процес [Текст]: [підруч.] / О. М. Бандурка, М. М. Тищенко. – К.: Літера ЛТД, 2002. – 288 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [Текст] / [укладачі: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв та ін.; кер. проекту та голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
6. Галіцина Н. В. Адміністративна процедура як інститут адміністративного процесу [Текст] / Н. В. Галіцина // Форум права: Науковий журнал / [ред. колегія: О. М. Головка (голов. ред.), І. В. Зозуля (відп. секретар), А. Ф. Волобуєв та ін.]. – 2010. – № 4. – С. 163-177.

7. Декларація єднання та співпраці заради майбутнього України від 13 вересня 2005 року [Текст] // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 174. – С. 2.
8. Джафарова О. В. Судовий адміністративний процес: поняття та його структура [Текст] / О. В. Джафарова // Форум права: Науковий журнал / [ред. колегія: О. М. Головка (голов. ред.), І. В. Зозуля (відп. секретар), А. Ф. Волобуєв та ін.]. – 2011. – № 1. – С. 256-261.
9. Журенок Т. В. Легалізація як загальнотеоретична категорія [Текст] / Т. В. Журенок // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць / [ред. кол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін та ін.]; відп. за вип. В. М. Дрьомін. – Одеса: Юридична література, 2012. – Вип. 63. – С. 79-85.
10. Коваль Л. В. Адміністративне право [Текст]: [курс лекцій] / Л. В. Коваль. – [3-є вид.]. – К.: Вентурі, 1998. – 208 с.
11. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36, № 37. – Ст. 446.
12. Козлов Ю. М. Административное право [Текст]: [учеб.] / [Ю. М. Козлов, Д. М. Овсянко, Л. Л. Попов]; под ред. Л. Л. Попова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Юристъ, 2005. – 703 с.
13. Кричун М. О. Діяльність Державної податкової служби України у сфері реєстрації та надання дозволів [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / М. О. Кричун; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. – К., 2013. – 19 с.
14. Кузьменко О. В. Адміністративний процес у парадигмі права [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 / О. В. Кузьменко; Київський нац. ун-т внутр. справ. – К., 2006. – 32 с.
15. Кузьменко О. В. Курс адміністративного процесу [Текст]: [навч. посіб.] / О. В. Кузьменко; Нац. акад. внутр. справ України. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 208 с.
16. Кузьменко О. В. Природа реєстраційного провадження [Електронний ресурс] / О. В. Кузьменко // Вісник Академії митної служби України. Серія «Право». – 2009. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vamsup_2009_1_13.pdf.
17. Лагода О. С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / О. С. Лагода; Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2007. – 21 с.
18. Перепелюк В. Г. Адміністративний процес. Загальна частина [Текст]: [навч. посіб.] / В. Г. Перепелюк. – Чернівці: Рута, 2003. – 367 с.
19. Подоляка С. А. Дискусійні питання щодо розуміння понять «адміністративна процедура» та «адміністративний процес» у сучасній Україні [Текст] / С. А. Подоляка // Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти: Тези доп. та повідом. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 19-20 вересня 2013 р.) / [М. М. Цимбалюк, О. В. Авраменко, Д. С. Азаров та ін.]; упорядник О. В. Авраменко. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – С. 488-491.
20. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 1 липня 2010 року № 2398-VI [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 38. – Ст. 509.
21. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 року № 1952-IV (в редакції Закону України від 11 лютого 2010 року № 1878-VI) [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 18. – Ст. 141.
22. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців: Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31-32. – Ст. 263.
23. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2009 року № 1346 [Текст] // Офіційний вісник України. – 2009. – № 97. – Ст. 3356. (Постанова втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 2 листопада 2011 року № 1126).
24. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів: Наказ Міністерства юстиції України від 23 червня 2010 року № 1380/5 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1380323-10>.
25. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 року № 959-XII [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 29. – Ст. 377.
26. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2365-III [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23. – Ст. 118.
27. Словарь иностранных слов [Текст] / [А. Я. Абрамович, Г. А. Афанасьева, Г. П. Барсанов и др.]; под ред. А. Г. Спиркина, И. А. Акчурина, Р. С. Карпинской. – [12-е изд., стереотип.]. – М.: Русский язык, 1985. – 608 с.
28. Солонар А. В. Реєстраційне провадження: поняття, ознаки, види [Текст] / А. В. Солонар // Актуальні проблеми правової системи України: Матеріали наук.-теорет. конф.

викладачів, аспірантів та студентів юридичного факультету (м. Суми, 11 травня 2012 р.) / [ред. колегія: А. М. Куліш, М. М. Бурбика, М. І. Логвиненко та ін.]. – Суми: Сумський держ. ун-т, 2012. – С. 105-106.

29. Степаненко В. В. Реєстраційні провадження в діяльності підрозділів Державної автомобільної інспекції МВС України [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / В. В. Степаненко; Нац. ун-т «Львів. політехніка». – Львів, 2013. – 22 с.

30. Углик Н. М. Адміністративна процедура: поняття та види [Електронний ресурс] / Н. М. Углик // Актуальні питання юридичної науки: Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція (2008 р.) / [Г. І. Арямова, І. Г. Богатюк, Н. В. Борзих та ін.]. – Режим доступу: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=283.

31. Фоміч Г. В. Адміністративні процедури у публічній службі України [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Г. В. Фоміч; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса, 2010. – 20 с.

32. Юшкевич О. Г. Провадження в справах про державну реєстрацію фізичних осіб – підприємців [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / О. Г. Юшкевич; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2007. – 19 с.

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ В СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ(ВІДМИВАННЮ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Борець М.В.

аспірантка

Національний технічний університет України «КПІ»

У статті досліджено сутність понять: «нагляд», «контроль», «державний нагляд», «державний контроль» «адміністративний нагляд», «адміністративний нагляд в сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму».

В статті досліджена сутність понять «надзор», «контроль», «государственный надзор», «государственный контроль», «административный надзор», «административный надзор в сфере предотвращения та противодействия легализации доходов, полученных преступным путем, або фінансування тероризму».

This abstract explores the nature of concepts: "regulation", "supervision", "state management", "state regulation", "state regulation and supervision in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way (money laundering) and terrorism financing".

Ключові слова: нагляд, контроль, державний нагляд, державний контроль, адміністративний нагляд, адміністративний нагляд в сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Постановка проблеми. Необхідність контролю над фінансовими потоками з метою запобігання легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, стала одним із головних підстав створення в Україні національної системи протидії цим видам злочинів, що включає у себе систему заходів адміністративно-правового, фінансово-правового, кримінально-правового характеру.

Для вітчизняної правової науки розробка організаційних та практичних заходів протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, в умовах сьогодення є значною мірою новим напрямком наукового пошуку. В свій час цю проблему досліджували ряд вітчизняних вчених: Л.М. Доля, В.Т. Білоус, О.Ф. Долженков, В.М. Попович, М.І. Камлик, О.Є. Користін, А. Беніцький, Г.А. Усатий, О.О. Дудоров, П.П. Андрушко, Т. Качка, С.С. Чернявський.

Враховуючи актуальність розглянутої теми, як в Україні, так і в міжнародному масштабі проблема реалізації й удосконалення механізму протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом і фінансуванню тероризму є однією із найбільш досліджуваних. Однак, автори більшості робіт вивчають проблеми протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом і фінансуванню тероризму, винятково із кримінально-правових і міжнародно-правових позицій. Адміністративно-правовим же засобам протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом і фінансуванню тероризму достатньої уваги не приділялося.

Мета статті – дослідити сутність понять «нагляд», «контроль», «державний нагляд», «державний контроль» «адміністративний нагляд», «адміністративний нагляд в сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму».

Досягнення визначеної мети, перш за все, передбачає дослідження діяльності суб'єктів державного фінансового моніторингу, їх регулятивної та наглядової функцій, пошуку шляхів і способів постійного вдосконалення їх організаційно-управлінських форм діяльності.

Виклад матеріалу основного дослідження. Для забезпечення законності й правопорядку в сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, здійснюється контрольна-наглядова діяльність. Основним суб'єктом контрольна-наглядової діяльності в даній сфері є Державні регулятори: Державна служба фінансового моніторингу (далі - ДСФМ), Національний банк України, Міністерство фінансів України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство юстиції України.

У ході здійснення контрольна-наглядової діяльності в даній сфері виникає цілий комплекс правовідносин. Дані правовідносини виникають у зв'язку із здійсненням державної реєстрації, ліцензування (тобто в ході здійснення дозвільних процедур), реєстрації емісії цінних паперів, що випускаються кредитними організаціями, валютного контролю, залученням суб'єктів первинного фінансового моніторингу (СПФМ) до адміністративної

відповідальності, здійсненням перевірок СПФМ, роботи із проблемними суб'єктами первинного фінансового моніторингу в ході надання ними звітів про свою діяльність, а також ліквідації СПФМ.

В Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом або фінансуванню тероризму» відсутнє визначення термінів “державне регулювання” та “державний нагляд”, “державний контроль”, а також наявне дублювання функцій контролю та нагляду. Щодо співвідношення цих понять в юридичній науці існують різні підходи.

Авер'янов А.Б. аналізуючи сутність державного контролю та державного нагляду відзначає відмінності між ними і до найбільш характерних особливостей нагляду відносить:

- нагляд здійснюється державними органами щодо об'єктів, які їм організаційно не підпорядковані, тоді як контроль стосується організаційно підпорядкованих суб'єктів (хоча в окремих випадках він здійснюється і щодо не підпорядкованих об'єктів);

- у процесі нагляду застосовуються заходи адміністративного впливу, тоді як за результатами контролю можуть застосовуватися і заходи дисциплінарні;

- адміністративний нагляд здійснюється за дотриманням відповідними суб'єктами спеціальних норм і правил, тоді як контроль — за діяльністю підконтрольних об'єктів у цілому чи окремими її аспектами. Отже, нагляд слід розглядати як окремий вид (форму) контролю, застосування якого при виявленні порушень може супроводжуватися заходами впливу державно-владного характеру [1, с.350].

Легальна дефініція терміна «державний нагляд (контроль)» визначена в статті 1 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 № 877-V як - діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування

(далі - органи державного нагляду (контролю)) в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, прийнятної рівня безпеки для населення, навколишнього природного середовища [2].

Отже, в даному Законі поняття державний нагляд і державний контроль не розрізнені та не має конкретизації щодо визначення їх понять.

Існуюче нормативне регулювання в сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, не дозволяє розмежувати функції нагляду і контролю. Так, стаття 25 у розділі VII Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів..» «Контроль і нагляд за виконанням законів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» вказує тільки на функцію контролю, натомість функція нагляду, яка зазначена тільки у назві розділу в описовій частині статті вже відсутня і не конкретизована [3].

Отже, в даному Законі України необхідно чітко розмежувати поняття контролю й нагляду з погляду їх суб'єктного забезпечення, відмовитися від співвідношення цих термінів як загального й часткового у функціональному аспекті, а також установити та конкретизувати основні поняття, принципи й функції державного регулювання, контролю й нагляду в даній сфері; назву статті 14 «Повноваження суб'єктів державного фінансового моніторингу» доцільно викласти у редакції «Державне регулювання та нагляд в сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом», у якій доцільно закріпити не тільки повноваження суб'єктів державного фінансового моніторингу, а і визначити поняття державного регулювання, державного нагляду та державного контролю у даній сфері.

Під державним контролем у даній сфері слід розуміти вид управлінської діяльності суб'єкта державного фінансового моніторингу, спрямованої на досягнення відповідності об'єкта контролю (суб'єкта первинного фінансового моніторингу) встановленим вимогам. За результатами контролю ухвалюється рішення про видачу ліцензії на право здійснення діяльності. Під державним наглядом слід розуміти реалізацію повноважень суб'єкта державного фінансового моніторингу щодо перевірки дотримання законів та інших нормативних актів піднаглядними об'єктами. За його результатами видається адміністративний акт, що встановлює факт правового стану піднаглядного об'єкта, в результаті чого можуть застосовуватися адміністративно-примусові заходи, у тому числі заходи адміністративної відповідальності.

Із сучасних робіт щодо критеріїв розмежування адміністративного контролю й адміністративного нагляду як видів державно-управлінської діяльності необхідно відзначити дослідження І. В. Потокіна, який пропонує розглядати: цілі здійснення кожного з розглянутих видів державно-управлінської діяльності; коло суб'єктів, по відношенню до яких здійснюється адміністративний контроль (нагляд); характер юридичного зв'язку між органом адміністративного контролю (нагляду) і підконтрольним (піднаглядним) суб'єктом.

На основі запропонованих критеріїв розмежування І.В. Потокін формулює наступні визначення адміністративного контролю й адміністративного нагляду. Під адміністративним контролем розуміється зовнішньовладна діяльність компетентних органів виконавчої влади, інших державних адміністративних органів по здійсненню перевірок дотримання фізичними і юридичними особами, що перебувають у сфері постійного або тимчасового безпосереднього адміністративно-регулюючого впливу цих органів, положень законів і підзаконних нормативно-правових актів, що діють у цій сфері. Натомість, адміністративний нагляд - це особливий вид державної управлінської діяльності, здійснюваний спеціальними органами виконавчої влади у відношенні організаційно не підлеглих їм органів, підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян із приводу виконання ними загальнообов'язкових норм, правил, стандартів, вимог з використанням комплексу примусових заходів з метою попередження, виявлення й припинення правопорушень, відновлення встановленого порядку й залучення винних до адміністративної відповідальності [4].

Проведений аналіз літературних джерел та законодавчих актів, що регламентують контрольні та наглядові повноваження суб'єктів державного фінансового моніторингу в сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, дозволяє зробити висновок про те, що в сучасних умовах державний контроль, відображаючи в першу чергу управлінський, організаційний аспект функціонування суб'єктів державного фінансового моніторингу (Державних регуляторів), по суті, є інтегруючою, універсальною організаційно-правовою категорією, яка об'єднує різні види і форми перевіркової діяльності, а також різні форми реагування на виявлені порушення. В силу цього, державний контроль охоплює як перевірку законності тих чи інших дій і рішень посадових осіб, так і їх доцільність.

Державний нагляд же, теж будучи формою перевіркової діяльності, практично завжди пов'язаний лише з наглядом за законністю дій і рішень та адміністративним, за своєю суттю, реагуванням на виявлені порушення. Органи державного нагляду здійснюють свої повноваження щодо тих об'єктів, які їм організаційно не підпорядковані.

Колпаков В. К., Кузьменко О. В. визначають адміністративний нагляд як здійснення спеціальними державними структурами цільового спостереження за дотриманням виконавчорозпорядчими органами, підприємствами, установами і організаціями та громадянами правил, передбачених нормативними актами [5, с. 534].

Стеценко С. Г вважає, що адміністративний нагляд - спосіб забезпечення законності і дисципліни в державному управлінні, який здійснюється спеціальними органами виконавчої влади щодо організаційно не підпорядкованих об'єктів. Автором визначено особливості адміністративного нагляду: відсутність організаційної підпорядкованості між суб'єктом та об'єктом нагляду; спеціалізований характер, який проявляється в нагляді за дотриманням спеціальних правил; можливість у ході нагляду оцінювати лише законність тієї чи іншої діяльності; органи, що здійснюють адміністративний нагляд, мають змогу застосовувати заходи адміністративного примусу [6, с. 209].

Кісіль З.Р., Кісіль Р. В. характеризують нагляд як здійснення спеціально уповноваженими органами цільового спостереження за станом законності, фіксації його порушень і вжиття заходів щодо притягнення порушників до відповідальності [7, с. 304].

Петров Є. Є., характеризуючи адміністративний нагляд і в змістовному, і в організаційно-правовому відношенні як самостійний спосіб забезпечення законності в державному управлінні і дає наступну характеристику ознак адміністративного нагляду: 1) адміністративний нагляд здійснюється спеціально уповноваженими органами виконавчої влади у позасудовому порядку; 2) в порядку адміністративного нагляду здійснюється перевірка виконання загальнообов'язкових правил спеціального характеру, встановлених законами та підзаконними актами, що носять міжгалузевий характер; 3) предметом адміністративного нагляду є оцінка діяльності піднаглядних об'єктів тільки з точки зору її відповідності спеціальним загальнообов'язковим правилам (оцінка доцільності тих чи інших управлінських дій не є предметом наглядової діяльності); 4) обмежена можливість втручання органів адміністративного нагляду в оперативно-господарську діяльність піднаглядних об'єктів; 5) адміністративний нагляд поширюється на всіх, хто зобов'язаний дотримуватися загальнообов'язкових правил, тобто і на юридичних і на фізичних осіб, суб'єктів підприємницької діяльності; 6) адміністративний нагляд за конкретними об'єктами проводиться систематично, носить ініціативний характер, проводиться головним чином не у

зв'язку з надходженням сигналів, скарг, справ, а з ініціативи самих суб'єктів адміністративного нагляду; 7) суб'єкти адміністративного нагляду наділені повноваженнями щодо самостійного застосування широкого кола засобів адміністративного примусу (попереджувальні, запобіжні, каральні) [8].

Діяльність суб'єктів державного фінансового моніторингу також є значною мірою і правоохоронною, але не зводиться лише до цього. Як засіб забезпечення законності, ця функція спрямована на припинення неправомірних дій суб'єктів первинного фінансового моніторингу, виявлення винних у недоліках і порушеннях, пов'язана із залученням до юридичної відповідальності та застосуванням до цих суб'єктів інших заходів впливу.

Отже, можна зазначити, що за методом правового регулювання наглядова діяльність в розглянутій сфері відрізняється тим, що поєднує в собі окремі риси як розпорядницького, так і юридичного способів, може виступати у формі регулятивних та охоронних правовідносин.

Для державного нагляду як способу забезпечення захисту законності у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, характерні певні ознаки: 1) об'єктом нагляду виступає законність діяльності суб'єктів первинного фінансового моніторингу (суб'єкт державного фінансового моніторингу має право вимагати від суб'єктів первинного фінансового моніторингу виконання вимог законодавства, що регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, а в разі виявлення порушень вимог законодавства вживати заходів, передбачених законом згідно ч. 4 п. 2 ст.14); 2) суб'єкти державного фінансового моніторингу мають право здійснювати нагляд шляхом проведення планових та позапланових перевірок, у тому числі виїзних (ч. 1 п. 2 ст. 14); 3) у передбачених випадках, суб'єкти державного фінансового моніторингу мають право застосовувати заходи впливу до суб'єктів первинного фінансового моніторингу за допущені правопорушення (ст. 23) [3].

Органи, що здійснюють державний нагляд у сфері протидії легалізації, нині утворюють цілісну систему. Проте, на жаль, чисельність цих спеціально визначених органів не вплинула позитивно на здійснення ними своїх функцій, оскільки вони не завжди якісно справляються з виконанням своїх обов'язків. Навіть відповідної правозастосовної практики надзвичайно мало, вона фактично відсутня.

Удосконалення наглядової діяльності прямо веде до удосконалення самого правотворення і правозастосування. У процесуально-юридичному аспекті державний нагляд за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу є однією з основних вимог підтримки режиму законності. Цьому служать такі риси нагляду, як безпосередність, оперативність, дієвість. Нагляд забезпечує інформацією, яка характеризує стан законності при здійсненні суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог Закону в даній сфері. За допомогою нагляду забезпечується виконання правових актів, що регулюють суспільні відносини в сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Проаналізувавши правовий статус суб'єктів державного фінансового моніторингу, характер їх повноважень, можна стверджувати, що по своїй сутності нагляд як процесуальна форма захисту публічних інтересів в даній сфері є адміністративним. Суб'єкти державного фінансового моніторингу, що здійснюють адміністративний нагляд, здійснюють спостереження за виконанням лише вузького кола спеціальних норм права, що входять до їх компетенції.

Суб'єкт адміністративного нагляду в сфері протидії легалізації - це специфічний вид суб'єкта правозастосовної діяльності. Специфічність наглядових органів полягає в наступному: відособленість правового регулювання; загальний об'єкт; спеціальне завдання. Серед суб'єктів особливе місце займає Державна служба фінансового моніторингу.

Суб'єктами такого адміністративного нагляду є суб'єкти державного фінансового моніторингу, їх посадові особи, на які державою покладені обов'язки по здійсненню наглядових функцій відносно піднаглядних об'єктів і які відповідно до цього наділені певними державно владними повноваженнями. Предмет адміністративного нагляду становлять суспільні відносини, що виникають в сфері дотримання піднаглядними суб'єктами спеціальних правил, норм, стандартів і т.д., встановлених нормативно-правовими актами України у даній сфері. Об'єктами адміністративного нагляду є суб'єкти первинного фінансового моніторингу у відношенні яких здійснюється адміністративний нагляд.

Отже, під адміністративним наглядом у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом слід розуміти систему заходів щодо попередження, виявлення й припинення правопорушень, відновлення встановленого порядку й залучення винних до адміністративної відповідальності, яка здійснюється спеціально уповноваженими органами виконавчої влади і їх посадовими особами за допомогою спеціальних методів, а також юридичних процедур. Сутність такого

адміністративного нагляду виражається у постійному спеціалізованому спостереженні і юридичній перевірці з боку уповноважених на те державних органів і їх посадових осіб за суворим дотриманням певних правил у діяльності конкретних юридичних і фізичних осіб - суб'єктів підприємницької діяльності (суб'єктів первинного фінансового моніторингу).

Дослідивши теоретичні аспекти адміністративного нагляду в даній сфері, можна визначити його характерні ознаки: 1) є однією із основних правових форм адміністративної діяльності, тісно пов'язаної з юридичною відповідальністю; 2) є одним із найбільш масштабних способів забезпечення законності в даній сфері; 3) є основним засобом охорони права; 4) здійснює зовнішньовладний вплив на суб'єктів первинного фінансового моніторингу, які не підлеглі наглядовим органам; 5) забезпечує необхідний зв'язок норм права з (юрисдикційними) правозастосовними актами (юридичною відповідальністю за правопорушення) в цілісний механізм правового регулювання.

Зіставляючи адміністративний нагляд з моніторингом в цій сфері, можна помітити їх розбіжність як видів адміністративної діяльності. На відміну від нагляду, моніторинг спрямований лише на накопичення інформації, використовуваної надалі при здійсненні функцій вищого порядку, у тому числі, і в адміністративно-наглядовій діяльності. Моніторинг – пасивне спостереження і не несе в собі примусовості, тоді як нагляд – активне спостереження.

Важливою відмінністю адміністративного нагляду від контролю в даній сфері є наявність, як правило, у державних органів виконавчої влади та їх посадових осіб, що здійснюють адміністративно-наглядову діяльність, юрисдикційних повноважень. На відміну від контролю, адміністративний нагляд виконує основні функції: правозахисну, правоохоронну, організаційно-правову, коригування, соціальної превенції.

Нагляд як правова форма діяльності пов'язана з необхідністю більш детальної процедурно-процесуальної регламентації. Об'єктивним наслідком нагляду є владний індивідуально-правовий акт обов'язкового характеру, в якому поряд з оцінкою діяльності наглядового об'єкта конкретизуються його повноваження щодо усунення помилок і прорахунків в діяльності, внесення організаційних коректив у процес управління, припинення неправомірної діяльності суб'єктів первинного фінансового моніторингу тощо.

Основними функціями адміністративного нагляду в сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом є:

1) правозахисна (діяльність державних регуляторів та їх посадових осіб, які здійснюють адміністративний нагляд, щодо застосування спеціальних адміністративно-правових засобів, спрямованих на безпосередній захист прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб і індивідуальних підприємців, забезпечення законності у діяльності фізичних і юридичних осіб);

2) правоохоронна (діяльність державних регуляторів та їх посадових осіб, які здійснюють адміністративний нагляд, щодо безпосереднього і безперервного спостереження за дотриманням норм чинного законодавства, а в разі виявлення порушень - щодо припинення протиправних дій і притягнення винних осіб до юридичної відповідальності);

3) організаційно-правова функція (регулювання як внутрішніх, так і зовнішніх процесів державного управління у сфері контрольної діяльності держави, що виражається в покращенні адміністрування суб'єктів державного управління, в участі в правотворчості щодо визначення правового режиму піднаглядних об'єктів);

4) функція коригування (усунення помилок і прорахунків в діяльності, внесення організаційних коректив у процес управління);

5) функція соціальної превенції (попередження правопорушень).

Ці функції складають систему і взаємопов'язані між собою. Правоохоронна функція адміністративного нагляду в розглянутій сфері комплексно взаємозалежна із організаційно-правовою функцією, що виявляється у забезпеченні його правовими нормами державного рівня. Саме такий підхід до регулювання нагляду дозволить, по-перше, державному регулювальному органу гнучко й оперативно реагувати в правовій формі на відхилення від правових форм, що впливають на політику нагляду, тобто необхідності його кореляції. По-друге, забезпечити єдність контрольної-наглядової діяльності, що включає в себе й інші компоненти (зовнішній і внутрішній контроль, моніторинг і ін.).

Особливого удосконалення потребують норми адміністративного права, які визначають режим здійснення контрольної-наглядової діяльності, а також адміністративно-правовий статус суб'єктів, що здійснюють контрольну-наглядову діяльність у розглянутій сфері. Слід зазначити, що більшість правовідносин у сфері нагляду регулюються підзаконними нормативно - правовими актами Державних регуляторів. На сьогодні необхідно визначити режим здійснення нагляду на законодавчому рівні. Тому, необхідним є внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів,

одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», який доцільно було б доповнити в частині порядку(механізму) проведення нагляду.

На сьогодні, чинне законодавство в цій сфері не вирішує вищезазначені завдання, в Україні відсутня Єдина система адміністративного нагляду в даній сфері, що означає відсутність координації дій між ДСФМ (як спеціально уповноваженого органу для забезпечення реалізації державної політики в зазначеній сфері відповідно до статті 18 Закону) та суб'єктами державного регулювання щодо здійснення адміністративного нагляду в даній сфері.

На нашу думку, адміністративний нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, відрізняється від аналогічної діяльності в інших сферах суспільних відносин тим, що він має: спеціальне завдання - забезпечення запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; наявність спеціального об'єкта (суб'єкти первинного фінансового моніторингу); множинність піднаглядних об'єктів; багатогранність суспільних відносин у даній сфері і множинність напрямків нагляду; наявність певної системи державних органів, що мають вузьку спеціалізацію в цих напрямках; застосування спеціальних засобів і методів; широке використання наглядовими органами комплексу адміністративно-примусових заходів.

Чинним законодавством не визначено поняття «регулюючого органу в сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом». На підставі проведеного дослідження пропонуємо наступне визначення. Регулюючий орган в сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом - це орган, наділений компетенцією у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, який здійснює організаційні, координаційні, регулюючі та контрольні-наглядові функції за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Оскільки законодавець, вводячи поняття суб'єкта державного фінансового моніторингу як регулюючого органу, чітко не сформулював його завдання, їх можна визначити:

а) забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів правовідносин, що здійснюються у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, а в разі виявлення порушень вимог законодавства вжиття заходів, передбачених законом;

б) здійснення нагляду у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму за діяльністю відповідних суб'єктів первинного фінансового моніторингу, зокрема шляхом проведення планових та позапланових перевірок, у тому числі виїзних; забезпечення встановленого порядку діяльності суб'єктів первинного фінансового моніторингу;

в) здійснення регулювання та нагляду з урахуванням політики, процедур та систем контролю, оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму з метою визначення відповідності заходів, що здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, та зменшення ризиків під час діяльності таких суб'єктів у цій сфері;

г) надання методологічної, методичної та іншої допомоги суб'єктам первинного фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

д) здійснення перевірок організації професійної підготовки працівників та керівників підрозділів, відповідальних за проведення фінансового моніторингу.

Для вирішення поставлених перед ними завдань органи адміністративного нагляду наділені певним колом повноважень, які можна поділити на три групи: з розробки проектів норм і правил; з організації та проведення адміністративного нагляду; щодо застосування заходів державного примусу.

Категорійні поняття «компетентні органи», «наглядові органи» визначено Рекомендаціями FATF (лютий 2013). Так, поняття «компетентні органи» відноситься до всіх державних органів, які визначені зобов'язаними боротися з відмиванням коштів та/або фінансуванням тероризму. Зокрема, до них належить Підрозділ фінансової розвідки (ПФР); органи, які наділені функціями розслідування та/або пред'явлення обвинувачення за злочином відмивання коштів, пов'язаними предикатними злочинами та злочином фінансування тероризму, та арешту/замороження та конфіскації кримінальних активів; органи, що отримують повідомлення про транскордонне перевезення валюти та оборотних інструментів на пред'явника; та органи, які мають обов'язки з регулювання та нагляду в сфері боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму або обов'язки щодо моніторингу з метою забезпечення виконання фінансовими установами та визначеними не фінансовими

установами та професіями вимог в сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму.

«Наглядові органи» означають визначені компетентні органи або недержавні органи, відповідальні за забезпечення додержання фінансовими установами («наглядові органи за фінансовими установами») та/або ВНУП вимог з протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму.

Висновки. Під адміністративним наглядом у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом слід розуміти систему заходів щодо попередження, виявлення й припинення правопорушень, відновлення встановленого порядку й залучення винних до адміністративної відповідальності, яка здійснюється спеціально уповноваженими органами виконавчої влади і їх посадовими особами за допомогою спеціальних методів, а також юридичних процедур. Сутність такого адміністративного нагляду виражається у постійному спеціалізованому спостереженні і юридичній перевірці з боку уповноважених на те державних органів і їх посадових осіб за суворим дотриманням певних правил у діяльності конкретних юридичних і фізичних осіб - суб'єктів підприємницької діяльності (суб'єктів первинного фінансового моніторингу).

Для підвищення ефективності державного регулювання та нагляду в даній сфері необхідно вдосконалювати законодавчу техніку при підготовці й прийнятті правових актів державними регуляторами: визначити понятійний і категоріальний апарат, використати тільки призначені для конкретних управлінських рішень форми правових актів, розробити процедурні норми про порядок підготовки, узгодження, прийняття, підписання правових актів державних регуляторів. Причому з огляду на публічно-правовий статус державних регуляторів це необхідно закріпити в Законі.

Величезний масив прийнятих державними регуляторами нормативних актів вимагає розробки адміністративно-процедурних норм, що регулюють порядок їхньої розробки, узгодження, прийняття, реєстрації в Міністерстві юстиції України, підвищення якості їх категоріального й понятійного апарата, розробки процесуальних норм про можливості їхнього оскарження в судовому й адміністративному порядку.

Література

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у двох томах : Том 1. Загальна частина / Ред. колегія : В. Б. Авер'янов (голова). — К. : Видавництво «Юридична думка», 2004. — 584 с.
2. Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 № 877-V [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/877-16>. — Назва з екрану.
3. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» від 28.11.2002 № 249-IV (в редакції від 11.08.2013, підстава 406-18) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/249-15>. — Назва з екрану.
4. Потокин И. В. Административно-правовой статус федеральных органов административного контроля и административного надзора : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Потокин Игорь Викторович. — Санкт-Петербург, 2008. — 20 с.
5. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України : підручник. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — 544 с.
6. Стеценко С. Г. / Адміністративне право України : навчальний посібник. / С. Стеценко. — К. : Атіка, 2007 — 624 с.
7. Кісіль З.Р. Адміністративне право : навч. посібник / З. Р. Кісіль, Р. В. Кісіль. — 3-тє вид. — К. : Правова єдність, 2011— 695 с.
8. Петров Е. Е. Правовое регулирование надзорной деятельности органов исполнительной власти Российской Федерации : дисс... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Е. Е. Петров. — СПб., 2002. — 197 с.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В КРАЇНАХ РЕЛІГІЙНОГО ПРАВА

Чепульченко Т.О.

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри публічного права

Національний технічний університет України «КПІ»

У статті звертається основна увага на те, що особливістю правового регулювання для країн релігійного права є те, що юридична норма має другорядне значення, а ефективність її реалізації у юридичній роботі залежить від узгодженості з нормами моралі, релігії, звичаїв або традицій.

Правове регулювання в релігійних правових сім'ях розглядається автором на прикладі мусульманської правової сім'ї, зокрема, відповідно до доктрини чотирьох джерел мусульманського права: Корану, Суні, іджми і киясу.

Підкреслюється, що відповідно до теорії мусульманського права держава в особі правителя-монарха або ж у більш пізні часи – парламенту, не може творити право, бути законодавцем. Теоретично лише бог має законодавчу владу.

В статті обирається основне увагу на те, що особливістю правового регулювання для країн релігійного права є те, що юридична норма має другорядне значення, а ефективність її реалізації у юридичній роботі залежить від узгодженості з нормами моралі, релігії, звичаїв або традицій.

Правове регулювання в релігійних правових сім'ях розглядається автором на прикладі мусульманської правової сім'ї, в частині, згідно доктрини чотирьох джерел мусульманського права: Корана, Сунни, іджми і кияса.

Підкреслюється, що згідно теорії мусульманського права держава в особі правителя-монарха або ж у більш пізні часи – парламенту, не може творити право, бути законодавцем. Теоретично лише бог має законодавчу владу.

In education refers to an emphasis on the fact that the originality of religious legal systems is that they are based on a system of creeds; traditional (conventional) and religious regulation of public relations, with flexible to the ability to adapt to the conditions of development public relations, are constantly changing. The dominyuchoyu normative system is religious.

In the article the legal regulation of the religious legal families is considered on the example of the Muslim legal family, and in particular, according to the doctrine of the four sources of Islamic law: the Quran, the Sunnah, Ijma and kiyasu.

So, according to the theory of Islamic law state in the person of the ruler of a monarch or in later times, the Parliament cannot make the law, be the legislator. Theoretically, only God has the legislative power.

Ключові слова: релігійна правова сім'я, мусульманське право, традиції, звичаї, шариат.

Постановка проблеми. Правове регулювання є складовою національної правової системи, у її розумінні слід враховувати ті особливості, що мають об'єктивне походження та обумовлені специфікою зовнішнього соціального або правового середовища.

На сьогодні релігійне право діє в багатьох державах Північної Африки, Близького Сходу, Тихоокеанського та інших регіонів – Малайзії, ОАЕ, Індії, Алжирі, Тунісі, Ізраїлі, Пакистані, Садівській Аравії, Єгипті тощо. Порівняно з правовими системами європейських, американських і далекосхідних країн на процес розвитку та становлення правових систем цих країн суттєво вплинула релігія, хоча ступінь такого впливу є різним і здебільшого залежить від стану державно-церковних відносин певної країни.

Своєрідність релігійних правових систем полягає в тому, що вони засновані на певній системі віровчень; традиційному (звичаєвому) та релігійному регулюванні суспільних відносин, із гнучкою здатністю пристосовуватися до умов розвитку суспільних відносин, що постійно змінюються. При цьому домінуючою нормативною системою є релігійна.

Релігійне право постає як система узгоджених і взаємопов'язаних норм релігійних текстів; норм, що виникли шляхом їх тлумачення та конкретизації, звичаєвих правових норм. Релігійне право тісно пов'язане із соціально-історичними умовами розвитку країни, адже поширення світових релігій супроводжувалося прийняттям місцевих звичаїв, які у свідомості людей поєдналися та почали визнаватися релігійними звичаями та нормами [9, с. 330].

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню питань сім'ї релігійного права – індуського, мусульманського, іудейського, займалися такі вчені, як М. Баглай, Г. Берман, Х. Бехруз, М. Жданов, А. Ліпранді, М. Крашеннікова, І. Мозолін, Е. Онен, А. Саїдов, Л. Сюкіяйнен та ін. Однак потребують подальшого розгляду питання особливостей правового

регулювання суспільних відносин у країнах релігійного права, щоб більше зрозуміти сучасний стан їх розвитку, а також стан відповідності з світовими стандартами прав людини тощо.

Формулювання мети статті. У межах даної статті маємо на меті на прикладі мусульманської правової системи проаналізувати основні джерела релігійного права і особливості їх правового впливу на суспільні відносини відповідних країн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мусульманське право (найчастіше його називають терміном «шаріат») – складова частина соціально-релігійного світогляду – ісламу (араб. – «покірність»), виникло в VI – X ст. в епоху становлення феодального суспільства в Арабському халіфаті на Аравійському півострові. Створення цього вчення пов'язане з іменем Магомета (571 – 632 рр.) – вихідця із незаможної сім'ї, який виступив проти племінного багатобожжя (яке на той час не сприяло єдності арабських племен) та оголосив себе пророком єдиного бога – Аллаха.

Мусульманське право являє собою систему норм, які виражають у релігійній формі волю та інтереси релігійної знаті, що тією чи іншою мірою санкціонувалися і підтримувалися теократичною ісламською державою [10, с. 296].

Закон у розумінні пізньоримського і романо-германського права в мусульманському розумінні не існує. Відповідно до теорії мусульманського права держава в особі правителя-монарха або ж у більш пізні часи – парламенту, не може творити право, бути законодавцем. Теоретично лише бог має законодавчу владу. Тобто, основи мусульманського права створюються лише самим Аллахом і його посланцями і його пророком Магометом. Що ж стосується правителя, то він, слідуючи праву, видає тільки адміністративні акти та слідкує за правильним здійсненням правосуддя.

Правитель у мусульманських країнах був наділений величезною владою. Видані ним акти завжди мали неабияке значення. Однак усі його акти ніколи не повинні були протирічити основним приписам ісламу [1, с. 199].

Класична мусульмансько-правова доктрина про питання щодо джерел права ґрунтується на вченні Аль-Шафії про «чотири коріння шаріату». Розроблена наприкінці VIII ст. як відповідь на загрозу розколу в мусульманському праві, вона стала з тих пір панівною в усіх мазхабах. Отже, відповідно до доктрини «чотирьох корінь» виділяється такі чотири джерела мусульманського права: Коран, Суна, іджма і кияс.

Першим і головним джерелом мусульманського права, його непохитною основою є Коран. Це головна священна книга мусульман, в якій зібрані різноманітні проповіді, обрядові та юридичні настанови, молитви, заклинання, усякого роду повчальні розповіді та притчі, які були проголошені Магометом у Мецці і Медині.

Коран складається головним чином із положень, що стосуються моральності і які мають занадто загальний характер, щоб бути точними і цілеспрямованими. Наприклад, Коран повчає мусульманина висловлювати співчуття слабим та незаможним, чесно займатися підприємництвом, не пропонувати суддям хабара, ухилитися від лихварства та азартних ігор. Однак у ньому не зазначається, якими є правові санкції за порушення цих заповітів, правила поведінки стосуються більшою мірою молитовних ритуалів, поста і паломництва. Навіть у тих випадках, коли Коран зачіпає проблеми права у вузькому розумінні, що відносяться, наприклад, до сімейного права, він не містить єдиної системи правил, а лише пропонує вирішення декількох проблем, якими займався пророк Магомет, будучи суддею. Згідно Корану, в цій ролі пророк Магомет завжди спирався на положення звичаєвого права, змінюючи його лише тоді, коли воно здавалося йому неповним чи суперечило його меті змінити старий арабський трайбалізм спільністю людей, пов'язаних вірою в Аллаха. Так, у звичаєвому праві арабів Магомет віднайшов правило, відповідно до якого право спадкування мали лише родичі померлого чоловічого роду. Магомет змінив це правило, визнавши, що дочки, вдови і сестри померлого мають право спадкування нарівні із спадкоємцями чоловічого роду [10, с. 300].

Поряд з положеннями суто релігійного і філософського характеру, Коран містить положення й суто юридичні. Однак їх недостатньо для того, щоб скласти кодекс; деякі основні інститути ісламу в Корані навіть не згадуються.

Ніхто з мусульманських юристів не сприймає Коран ні як книгу права, ні як кодекс мусульманського права. Саме тому мусульманський суддя при здійсненні правосуддя звертається безпосередньо не до Корану, а до книг, які написані авторитетними юристами, вченими-богословами і містять у собі тлумачення Корану.

Своєрідним підсумком тлумачення Корану є Суна. Суна (сона, сюна) – арабське слово, яке означає «звичай», звичай, що склався в мусульманській спільноті стосовно якогонебудь релігійного чи юридичного моменту.

Також Суна у перекладі з арабської означає шлях, дорога. В ісламському законодавстві під Суною розуміють висловлювання і дії Магомета, тобто його життєвий шлях з того часу, як він став пророком (хадіси).

Друге значення Суни – це дії, вчинення яких є бажаним, але не обов'язковим; обов'язки, які за переказом виконував пророк Магомет (меїб).

Суна складається з двох частин: а) правила, які слід виконувати постійно і які пропускаються лише в крайніх випадках; б) правила, які виконуються не постійно.

На відміну від Корану, який містить висловлювання самого Магомета, Суна є збірником адаптів, традицій, що стосуються дій та висловлювань самого пророка, відтворених і опрацьованих рядом відомих на той час (VII – IX ст.) богословів та юристів. Суна передавалася з вуст у уста послідовниками Магомета і була зафіксована вигляді хадісів (розповідей) [8, с. 258].

Мусульманські юристи одноставно виділяють у складі мусульманського права дві групи норм, першу з яких складають юридичні приписи Корану і Суни, а другу – норми, сформульовані мусульмансько-правовою доктриною на основі інших раціональних джерел [12, с. 21].

Відстоючи концепцію розвитку нормативного змісту мусульманського права, сучасні дослідники підкреслюють, що у той час, як його «дух», втілений в Корані і Суні, залишається вічним, окремі конкретні норми можуть і повинні змінюватися слідом за розвитком життєвих умов. Придатність мусульманського права для будь-яких суспільно-історичних умов пояснюється також тим, що його основоположні джерела – Коран і Суна – допускають у випадку свого мовчання використання раціональних прийомів відшукування рішень у конкретних конфліктних ситуаціях. За допомогою цих прийомів, враховуючи недостатність юридичних приписів Корану і Суни, правознавці сформулювали більшу частину норм мусульманського права.

Подібний шлях розвитку нормативного змісту мусульманського права отримав назву «іджтихад» (буквально – «наполегливість», «старанність»). Його характерна особливість полягала у тому, що різноманітні школи мусульманського права, використовуючи власні прийоми, приходили у схожих ситуаціях до не збіжних рішень [12, с. 25-26].

З огляду на це виділяють іджму, яка є своєрідним засобом усунення прогалин у мусульманському праві в тих випадках, коли ні Коран, ні Суна не можуть надати переконливої відповіді на поставі питання [1, с. 198].

Отже, іджма – третє джерело мусульманського права, за допомогою якого шукалися відповіді на питання, не вирішені Кораном і Суною. Іджма являє собою узгоджений висновок стародавніх правників (муджтихідів) як знавців ісламу про обов'язки правовірного, наданий на підставі тлумачення Корану і Суни. З посиленням ролі юристів мусульмансько-правова доктрина зосередила зусилля на розробці методологічної та загально-теоретичної основ права.

В іджмі з'явилася догма про непогіршність і єдність мусульманського суспільства. Виражена вона від імені Аллаха двома положеннями:

- 1) «Моя община ніколи не ухвалить помилкового рішення»;
- 2) «Те, що мусульмани вважають справедливим, справедливе й в очах Аллаха».

Стверджувалося, що право встановлюється не більшістю або усіма віруючими, а тільки єдністю думок компетентних, офіційно уповноважених на це осіб. Думка знавців ісламу, яка виражалася в нормі або принципі і ґрунтувалася на поєднанні традиції, звичаю і практики, набувала юридичної сили. У цьому полягало її велике практичне значення [11, с. 593-594].

Зазначене джерело має виняткове практичне значення. Тільки будучи записаними в іджму, норми права, незалежно від їх походження, підлягають застосуванню.

Натепер іджма є єдиною догматичною основою мусульманського права. Сучасний мусульманський суддя не повинен шукати мотиви для рішення в Корані чи Суні, оскільки їх остаточне тлумачення надане в іджмі.

Набуття впливу численними школами мусульманського права зумовило різке зростання значення як джерела мусульманського права праць засновників і найавторитетніших теоретиків цих шкіл. Їх праці стали основою науки про мусульманське право – правової доктрини (фіхх). Незважаючи на їх теоретичний характер, дослідження самі по собі стали безпосередньо чинним правом, адже їх змістом було обґрунтування рішень, які приймалися суддями. Нині фіхх утворюють майже 6 тисяч праць, які були написані в середні віки. Склад фіхху ніким не затверджувався. Він формувався протягом століть, виходячи з авторитету авторів окремих праць і відповідно до потреб практики. Після того, як судді при розгляді конкретних справ почали обґрунтовувати свої рішення доктриною тієї чи іншої школи, стало

можливим говорити про те, що мусульманське право в своєму сьгоднішньому вигляді є в основному доктринальним [6, с. 285].

Фіх (араб. – «знання») – це комплекс уявлень про юридичні норми, а також правила поведінки мусульман. Носії цього знання – фахіхи («знавці»), богослови-законознавці, знавці богословських наук.

Якою б різноманітною не була казуїстика, вироблена знавцями права, звичайно ж, вони не мали можливості передбачити всього, що могло виникнути в конкретному житті, але, оскільки мусульманське право претендувало на те, щоб бути повною системою, необхідно було передбачити спосіб урегулювання у майбутньому і таких питань, готового рішення яких не можна було б знайти в книгах права.

Загальною згодою було визнано законний характер висновків за аналогією – кіяс. Являючи собою просту форму умовиводів, він був зведений мусульманським суспільством у ранг джерела права [4, с. 392].

Отже, кіяс – це четверте за значенням джерело мусульманського права, яке надавало можливість продовжувати виводити рішення нових судових справ із практики застосування раніше опрацьованих принципів і правил мусульманського права, не претендуючи на використання іджтихаду. Засновником кіясу як джерела мусульманського права вважають Абу Халіфа. Він намагався покласти край різночитанням у справі примирення норм мусульманського права в юридичній практиці.

Значення кіясу (аналогії) полягає в тому, що правова проблема в цих випадках може бути вирішена на підставі аналогії з тим, що вже міститься в Корані і Суні. Правова проблема зіставляється з вже вирішеною проблемою, і на цій підставі виноситься рішення.

Кіяс вважається також і правовим принципом, введеним для того, щоб здобувати логічні висновки із будь-якого закону стосовно конкретного спірного питання, який пов'язаний з благополуччям мусульман. Однак при цьому він повинен засновуватися на Корані, Суні чи іджмі [1, с. 198-199].

Отже, кіяс – це висновок, заснований на аналогії, суть якого полягає у виробленні норми у справі, що не було раніше відображено в письмових нормах юридичної системи, на підставі раніше прийнятого правила (рішення) в аналогічній справі [5, с. 26].

Мусульманські правники широко використовують судження за аналогією (кіяс), що дозволяє вирішити проблему поєднання божественного одкровення з людським розумом. Завдяки методу раціонального тлумачення з використанням аналогії, інших прийомів, склалася однойменна правова теорія. Але на відміну від юристів загального права, мусульманські юристи не створюють нової норми, що є суттєвим для порівняльного аналізу та розуміння особливостей даної інтелектуальної процедури [2, с. 375].

Як пише А. Саїдов, із чотирьох коренів-джерел мусульманського права найважливіше значення має узгоджений висновок правознавців-факихів, оскільки врешті-решт саме воно визначає з використанням аналогії і без неї, яке справедливе правило закону можна здобути з Корана чи Суні. Поява цих джерел була в юридичному плані обумовлена тим, що Коран не був повним зводом юридичних норм, а Суна, навпаки, являла собою громіздку кількість (багато тисяч) хадісів, які часто суперечили один одному і в яких прості мусульмани і навіть судді практично не могли самостійно розібратися.

Після того, як всі ісламські правові школи прийняли класичне вчення про коріння – джерела мусульманського права, активна творча діяльність мусульманських юристів почала занепадати. Наявна раніше практика вирішення сумнівних питань щодо вільної форми, дотримуючись разом з тим духу Корану, тепер вважалася неправильною; необхідно було обмежуватися поясненням і тлумаченням книг з мусульманського права, які шанувалися в окремих ісламських правових школах. Таким чином, мусульманська правова думка постійно ставала вельми догматичною, що, вірогідно, сприяло у подальшому розвитку галузей права поза шаріатом [10, с. 302].

Як можна спостерігати, у даній правовій сім'ї юридичне право виконує роль вторинного за своїм значенням соціального регулятора порівняно з нормами релігії, традицій, звичаїв. Юридична діяльність, яка генетично пов'язана з нормами юридичного походження, у таких країнах має інший соціальний статус та менш значущі соціальні функції. Водночас, дещо відмінним буде ставлення до представників юридичної професії, а розв'язанню соціальних конфліктів сприятимуть, передусім, не правові, а інші засоби соціального регулювання.

Важливим у цьому зв'язку є з'ясування питання про співвідношення понять мусульманського права та шаріату, які не можна ототожнювати. Шаріат є релігійним, а не правовим явищем, що виконує роль світоглядної основи для мусульманського права, як відносно самостійного феномена, який пов'язується з релігією через ісламську правосвідомість [13, с. 14].

Таким чином, мусульманське право – не синонім шаріату, а шаріат – це своєрідний, неоднозначний феном, у якому поєднуються релігія, мораль і право. Водночас, до мусульманського права відносять не всі приписи Корану і суні, а лише ті, які розроблені або розтлумачені мусульманською доктриною і відповідають вимогам права [2, с. 373-376].

Отже, релігійна спрямованість ісламського праворозуміння справила свій вплив на загальну характеристику юридичної діяльності в умовах мусульманської правової сім'ї, на характер правового регулювання суспільних відносин в країнах ісламу.

Зокрема, рішення суддів, керівників юридичних установ багато в чому орієнтуються на взаємозв'язок норми права з релігійною правосвідомістю населення, що забезпечує правомірність поведінки та у багатьох випадках позбавляє проблеми застосування примусових заходів впливу. Правове рішення, як і норма права сприймається віруючими-мусульманами як вираз справедливого та необхідного, а його орієнтація на шаріат надає йому такої легітимності, як і мусульманському праву.

Не випадково мусульманські суди спочатку навіть не мали у своєму розпорядженні примусових засобів реалізації прийнятих рішень, спираючись переважно на релігійне сумління мусульман, їх добровільну готовність слідувати таким рішенням. Це також є особливістю даного типу юридичної діяльності, але такою, що вказує не на власно юридичні властивості діяльності, а на її сприйняття суспільною свідомістю, на оцінку громадською думкою.

Щодо законодавчого процесу, то тут у юристів також постають певні труднощі. Створене юристами позитивне право має відповідати принципам шаріату – з одного боку, та забезпечувати потреби суспільного розвитку – з іншого. Згідно з ортодоксальними поглядами відомих знавців права джерелом мусульманського права є божественне одкровення, яке не може змінюватися за волею законодавця, а тому законодавець навіть за умов необхідності проведення реформ не може відхилитися від змісту одкровення. Цей принцип законотворення використовується й сьогодні, хоча не у всіх галузях, а більшою мірою у сфері приватного права, у галузях, що регулюють шлюбно-сімейні відносини, відносини спадкування.

Окремої уваги заслуговують особливості, що спостерігаються у межах функціонування судових інституцій. Дуже складно, а в більшості випадків і неможливо говорити про єдність судових систем країн мусульманського права у зв'язку з існуванням національної специфіки в кожній окремо взятій країні. Проте, загальною рисою визнається існування дуалізму в організації й діяльності судових систем. Їх сутність полягає у тому, що поряд із світськими судами функціонують мусульманські суди, і що судді на практиці застосовують як норми сучасного позитивного права, так і норми права мусульманського.

Так, В. Лубський і В. Борис на прикладі судових систем арабських країн виокремлюють дві головні групи країн за рівнем розвинутої системи мусульманських судів. В одних випадках створюються лише суди першої інстанції (Марокко), в інших – функціонує багаторівнева система (Судан). Показовим фактом є те, що всі кадї (Сирія, Судан, Ірак) призначаються державними органами, отримують зарплату з державної казни, а їх рішення виконуються компетентними державними органами [7, с. 231].

У таких країнах як Ліван, Судан, Йорданія, Марокко, Ірак, Лівія, Сирія мусульманські суди при розгляді справ застосовують головним чином норми мусульманського права. Це можуть бути як спеціальні закони, так і спеціальні розділи загальних громадянських законів. Характерно, що до окремих процесуальних норм мусульманського права можуть звертатися також судді загальногромадянських судів. В Лівії, наприклад, у разі застосування ряду виданих в останні роки норм, що закріплюють настанови шаріату, використовуються мусульмансько-правові правила доказів окремих злочинів, а також мусульманське деліктне право [2, с. 365].

Отже, як констатують С. Гусарев та О. Тихомиров, рівень розвитку правових інститутів, юридичної діяльності знаходиться у прямій залежності від того, на скільки позитивне право здатне виконувати регулятивну функцію в мовах тієї чи іншої правової системи.

З огляду на те, що розуміється під правом, джерелами права, правовою нормою до механізму правового регулювання, окрім власне юридичних норм, включаються й інші соціальні регулятори, які в залежності від типу правової системи набувають більшого чи меншого значення [3, с. 326].

Висновки. Особливістю правового регулювання для країн релігійного права, зокрема, мусульманських країн, є те, що юридична норма має другорядне значення, а ефективність її реалізації у юридичній роботі залежить від узгодженості з нормами моралі, релігії, звичаїв або традицій. У зв'язку з цим, соціальна роль, зміст, обсяги юридичної роботи в різних правових системах будуть неоднаковими.

Враховуючи важливість дослідження різних правових систем у межах порівняльного правознавства, подальша розробка порушеної проблематики є перспективною та актуальною.

Література

1. Бехруз Х. Введение в сравнительное правоведение: Учеб. пособ. – Одеса: Юрид. літ., 2002. – 328 с.
2. Гусарев С.Д., Тихомиров Д.О. та ін. Особливості здійснення юридичної діяльності у правових сім'ях сучасності // Правові системи сучасності: навч. посіб. Для магістрів права / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко. – К.: Юрид. думка, 2012. – С. 350-381.
3. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Поняття юридичної діяльності та особливості здійснення у правових сім'ях сучасності // Порівняльне правознавство (теоретико-правове дослідження): монографія / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Фенікс, 2007. – С. 294-326.
4. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / пер. с фр. В.А. Туманова. – М.: Прогресс, 1996. – 399 с.
5. Жданов Н.В. Исламская концепция миропорядка. – М.: Междунар. отношения, 1991. – 216 с.
6. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / За ред. В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 320 с.
7. Лубський В.І., Борис В.Д. Мусульманське право: навч. посіб. для студентів факультетів юридичного, міжнародного права, міжнародних відносин, міжнародних економічних відносин, політології та філософського. — К.: Вілбор, 1997. — 480 с.
8. Львова О.Л. Мусульманська правова система // Порівняльне правознавство (правові системи світу) // За заг. ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 243-309.
9. Міма І.В. Іудейське право // Порівняльне правознавство (правові системи світу): монографія / За заг. ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 330-370.
10. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности). – М.: Юрист, 2000. – 488 с.
11. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.
12. Сюкияйнен Л.Р. Структура мусульманського права // Мусульманское право (структура и основне институты) / Под ред. М.В. Гольцова. – М.: Ин-т гос. и права АН СССР, 1984. – С. 20-37.
13. Сюкияйнен Л.Р. Шариат и мусульманско-правовая культура. – М.: Ин-т гос. и права РАН, 1997. – 45 с.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ СУДДІВ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ЗА КОНСТИТУЦІЄЮ УКРАЇНИ

Сгорова В.С.

*доцент факультету соціології і права
Національного технічного університету
України «Київський політехнічний інститут»
к.ю.н., доцент*

Чільне місце серед гарантій діяльності суддів судів загальної юрисдикції посідають нормативно-правові гарантії. Провідне місце в системі даного виду гарантій належить нормам Конституції України та конституційним законам.

Видное место среди гарантий деятельности судей судов общей юрисдикции занимают нормативно-правовые гарантии. Ведущее место в системе данного вида гарантий принадлежит нормам Конституции Украины и конституционным законам.

Prominent among the guarantees of judges of courts of general jurisdiction are taken by legal guarantee. The leading role in this type of security system belongs to the Constitution of Ukraine and constitutional law.

Ключові слова: судді, діяльність суддів, суди загальної юрисдикції, нормативно-правові гарантії, Конституція України..

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку України як незалежної, демократичної і правової держави особливої актуальності набуває проблема нормативно-правових гарантій діяльності судів суддів загальної юрисдикції.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз окремих аспектів зазначеної проблеми зустрічається у працях українських дослідників. Грошевого Ю.М., Бойко В.Ф., Погоріло В.Ф., Скакун О.Ф., Москвіча Л.М та інших авторів. Ґрунтовні розробки з проблеми гарантій містяться в дослідженнях російських вчених: Абросимова Е. Б., Мотьвилавка Е.Я. та інші науковців. На жаль, фундаментальних наукових досліджень, безпосередньо присвячених проблемі гарантій діяльності суддів судів загальної юрисдикції, обмаль.

Формулювання цілей статті. З огляду на таке, в цій статті маємо на меті розглянути нормативно-правові гарантії діяльності суддів судів загальної юрисдикції за Конституцією України на сучасному етапі конституційного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи із змісту конституційних законів, виділяють органічні, номінальні і ординарні закони. За допомогою органічних конституційних законів вносяться зміни, доповнення, поправки до чинної Конституції і включаються як невід'ємна частина до самого тексту Основного Закону або додаються у формі поправок [1]. Процедура їх прийняття і зміни максимально ускладнені: порядок їх прийняття нічим не відрізняється від порядку прийняття Конституції. Номінальними є ті конституційні закони, перелік і назва яких передбачені в Основному Законі. Ці закони є своєрідним продовженням Конституції, їх положення в текст Конституції не включаються. Це – здебільшого статутні акти, головне призначення яких – конкретизувати й деталізувати певні конституційні норми. Прикладом номінального закону є Закон України "Про судоустрій і статус суддів" [2].

До нормативно-правових гарантій слід віднести й норми інших галузей законодавства, зокрема трудового, адміністративного, кримінального, інформаційного тощо.

Пріоритетним видом конституційно-правових гарантій діяльності суддів судів загальної юрисдикції є нормативно-правові гарантії, що є сукупністю правових норм, за допомогою яких забезпечується реалізація прав і свобод суддів, порядок їх охорони та захисту. До нормативно-правових гарантій належать норми-принципи, юридична відповідальність та юридичні обов'язки, передбачені Основним Законом держави, кодексами, законами та підзаконними актами і міжнародно-правовими договорами.

Варто зауважити, що в українській мові слово "принцип" вживається у трьох значеннях: по-перше, як основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку; по-друге, як особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб творення чогось; і по-третє, як переконання, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці □ 3, С.150-153□. Категорія "принцип" у згаданих значеннях застосовується щодо різноманітних соціальних явищ – права, економіки, політики, моралі тощо. Поняття "принцип" прийнятне лише до тих категорій, які можуть бути названі саме основоположними, оскільки принцип – це узагальнене вираження суті відповідного явища, що відображає об'єктивно існуючу реальність і закономірності, які в ній діють. У понятті "гарантії прав і свобод людини і громадянина" принципи мають власний зміст і форму, відображуючи таким чином особливу значущість конституційно-правових гарантій.

За своєю правовою природою нормативно-правові гарантії закріплюються в нормах-принципах, процесуальних нормах, нормах, які встановлюють юридичні обов'язки та нормах, що встановлюють юридичну відповідальність за порушення законодавства.

Значення норм-принципів, як гарантів прав і свобод суддів полягає в тому, що вони відображають ступінь захищеності основних прав суддів, міру свободи та їхніх об'єднань, взаємопов'язаність, єдність юридичних прав і обов'язків.

Норми-принципи як гарантії конституційних прав суддів судів загальної юрисдикції виходять з загальноправових принципів, які охоплюють всю правову систему нашої держави, а саме: принципів гуманізму, соціальної справедливості, рівноправності, соціальної свободи, демократизму, верховенства права, обов'язкової відповідальності суддів і держави □ 4, С.79□ .

Конституція України містить в собі низку норм-принципів, які є гарантіями прав і свобод суддів судів загальної юрисдикції, в тому числі норми, які проголошують:

1. Гуманізм або людинолюбство, який розкриває одну з найважливіших характеристик права, домінування в правовій системі природних невідчужуваних прав судді. Слід відмітити, що вперше в історії України примат людини над державою закріплений на конституційному рівні. Це є очевидним, якщо проаналізувати Конституцію України 1978 р., другий розділ якої мав назву: "Держава і особа" □ 5, с. 275□ , тоді як нинішній Конституції другий розділ має назву: "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина", тим самим підкреслюючи правовий статус людини як важливішу соціальну цінність. Ця норма-принцип відображає взаємовідносини суспільства та особистості, вона є невід'ємною якістю законності, правосуддя, кримінальної та виправно-трудової політики держави.

2. Соціальну справедливість, яка впливає із змісту ст. 1 Основного Закону, котра проголошує Україну соціальною державою. Справедливість як багатогранна, багатокомпонентна категорія знаходить свій прояв у всіх сферах суспільного життя, інтегрує в собі економічні, політичні, моральні, правові та духовні аспекти, містить вимоги реальної відповідності між положеннями різних індивідуумів та їх значущість в суспільстві, між працею та винагородою, діянням та воздаянням.

3. Рівноправність громадян, яка закріплена ст. ст. 21 і 24 Конституції України. Рівноправність є однією з складових принципу соціальної справедливості й тісно пов'язана з нею. Цей принцип означає рівність людей у своїй гідності (ст. 21 Конституції України), наявність рівних прав та рівних обов'язків для всіх громадян нашої держави (ст. 21), рівність громадян перед законом (ст. 24), рівність прав жінки та чоловіка та рівних конституційних прав і свобод України (ст. 24). Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Цей міжнародно-правовий стандарт проголошений Загальною декларацією прав людини (ст. 2) та рештою міжнародних актів з цих питань. Рівноправність означає також рівність перед законом всіх учасників судового процесу (ст. 129) та рівність перед законом усіх суб'єктів права власності.

Поняття "рівноправність" слід відрізнити від поняття "рівність". Рівність – це більш широке поняття, ніж рівноправність, оскільки не всі елементи соціальної рівності одержують закріплення в праві. Соціальна рівність є матеріальною основою рівноправності.

4. Соціальну свободу, яка передбачена ст. 21 Основного Закону України. Ця норма-принцип закріплює право кожної людини на вільний розвиток особистості. На принципі соціальної свободи базується право індивіда на особисту недоторканність (ст. 29), можливості обирати місце проживання та пересування (ст. 33), право людини на повагу до її гідності (ст. 28). Соціальна свобода є важливою запорукою запровадження в Україні режиму законності та правопорядку, оскільки згідно з ст. 19 Конституції України правовий порядок ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

В юридичній літературі розглядаються різні аспекти свободи. На мій погляд, під цим поняттям варто розуміти можливість суддів судів загальної юрисдикції самостійно мислити та діяти за власним розсудом, не порушуючи при цьому встановлені законом обмеження і не здійснюючи вчинків, які суперечать інтересам інших людей, громадському порядку та національній безпеці. Неможливо охарактеризувати таку категорію кількома реченнями, оскільки поняття "свобода" дуже глобальне та багатогранне.

5. Демократизм позначає належність всієї влади народу. Ця норма-принцип закріплена у ст. 1 Конституції України встановлює демократичний тип нашої держави. Цей багатоаспектний принцип містить у собі три аспекти: народовладдя, політичний режим і права людини та "реалізується не тільки через державні, а й через правові інститути: права, обов'язки, їх гарантії, правосуддя і т. д.". Демократизм тісно взаємодіє з усіма конституційними правами і свободами людини, він є одним із головних засад порядку

організації та діяльності держави, за допомогою якого визначається демократичний вектор становлення та розвитку державності українського народу. "Побудова української державності безпосередньо пов'язана з демократичним та політичним режимом".

6. Верховенство права закріплено у ст. 8 Основного Закону України. Це поняття є новим в національній правовій системі. В раніше діючій Конституції (1978 р.) діяв принцип верховенства закону. В юридичній науці існують різні підходи щодо принципів верховенства права і верховенства закону. Наприклад, Ю. С. Шемшученко схвалює принцип верховенства закону, вказуючи на розмитість і нечіткість категорії верховенства права.

Ю. М. Тодика вважає, що в сучасному періоді закріплений базовий принцип верховенства права і закону. Не дивлячись на те, що проблема змісту і сутності принципу верховенства права існує, цей принцип визначає, що жоден закон чи підзаконний нормативно-правовий акт не може суперечити правам людини і він є одним з норм-принципів, які є гарантом прав і свобод людини і громадянина.

7. Обопільна відповідальність людини і держави закріплена ст. ст. 3 і 23 Конституції України. Ця норма-принцип як гарант прав і свобод людини і громадянина покладає взаємну відповідальність держави перед людиною та людини перед державою. Визнання на конституційному рівні прав і свобод особистості в якості найвищої соціальної цінності передбачає активну діяльність держави по забезпеченню на практиці цього положення. Головний обов'язок влади, всіх органів держави – визнання, виконання та захист прав і свобод, честі і гідності людини і громадянина. Разом з тим обопільна відповідальність суддів судів загальної юрисдикції передбачає здійснення своїх прав і свобод таким чином, щоб вони не суперечили інтересам держави, правам і свободам інших громадян. В Основному Законі закріплені звернені до громадян конкретні вимоги поважати конституційні права і свободи інших осіб, підкорятися юридичним актам, які видані органами державної влади, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68). Обмеження влади держави правами людини не повинно вести до суттєвого зменшення ролі держави. Роль держави вельми значна в охороні прав і свобод, в наданні їм законодавчої форми і, насамперед, на рівні Конституції.

Поряд з нормами-принципами, які закріплюють права людини і громадянина в Конституції України містяться норми-принципи, які закріплюють політико-правову основу на демократичних підставах, у якій відбувається процес формування державності українського народу. Власне, це основоположні доктрини, які є основою для гарантування прав і свобод людини і громадянина. До них можна віднести норми-принципи про те, що права і свободи суддів судів загальної юрисдикції та їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави (ст. 3); носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ (ст. 5); державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6); держава гарантує свободу політичної діяльності, а суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності (ст. 15).

Крім перелічених вище загальноправових норм-принципів, на наш погляд, існують також власне конституційно-правові норми-принципи, які є гарантами прав і свобод суддів судів загальної юрисдикції. До них можна віднести такі норми-принципи, як невідчужуваність і непорушність, невичерпність, гарантованість, недопустимість обмеження конституційних прав і свобод суддів судів загальної юрисдикції.

Отже, розглянемо детальніше норми-принципи.

– Невідчужуваність і непорушність прав і свобод суддів передбачено ст. ст. 21 і 22 Конституції України. Зміст цієї норми-принципу впливає з теорії природного права, згідно з якою дані права і свободи належать кожному індивіду, і він має можливість користуватися ними протягом усього життя. Ці права є одвічними, постійними, незмінними, встановленими раз і назавжди і мають індивідуальний характер, тобто кожна людина використовує їх безпосередньо, самостійно, а тому їх не можливо вилучити у особи чи передати право користування іншій особі. Згідно з положенням цієї норми-принципу категорично заборонено скасовувати, звужувати зміст та обсяг існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів або внесення змін до чинних законів. Цей принцип підтверджується також ст. 157 Конституції України, яка передбачає неприпустимість змін до Конституції, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина.

– Невичерпність прав і свобод людини і громадянина, закріплена ст. 22 Конституції України, означає, що система прав і свобод, яка міститься в Конституції не є закінченою, тобто передбачається можливість розширення прав і свобод у майбутньому як в процесі розвитку держави і національного права, так і в процесі розвитку і застосування міжнародно-правових актів, які гарантують права і свободи людини і громадянина. Ця норма-принцип дозволяє збільшення конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також розширення тлумачення їх змісту та обсягу.

– Гарантованість прав і свобод, закріплена у ст. 22 Основного Закону України, означає, що конституційні права і свободи гарантуються державою і не можуть бути скасовані. Норми діючої Конституції України орієнтовані на демократичне реформування суспільства, формування правової держави, всебічне забезпечення прав і свобод людини і громадянина, нормативно-правове гарантування їх здійснення. Таким чином, гарантованість є одним із головних принципів і водночас суттєвим елементом, що входить до структури конституційно-правового статусу особи, а ті норми, які гарантують ці права і свободи в широкому тлумаченні можна розглядати як норми-принципи.

– Недопустимість обмеження прав і свобод проголошена ст. 64 Основного Закону України, яка означає неможливість призупинення нормального порядку реалізації того чи іншого права або свободи людини. Заборонено обмежувати певні права і свободи, навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Крім перелічених норм-принципів, які закріплені в Конституції як пріоритетні, Основним Законом передбачаються і й інші, які є переважно традиційними для Конституції і законів України.

До них належать:

– право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, який означає, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності цих органів або осіб (ст. 55);

– відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної чи моральної шкоди, що завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56);

– право на інформацію щодо своїх прав і обов'язків, яке означає, що кожному гарантується право знати свої права і обов'язки; що закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, і що закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права і обов'язки громадян, але не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними (ст. 57);

– недопустимість зворотної дії закону, яка означає, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, і що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ст. 58);

– право на правову допомогу, яке означає, зокрема, що кожний є вільним у виборі захисника своїх прав, і що у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно (ст. 59);

– можливість необов'язковості виконання явно злочинного розпорядження чи наказу (ст. 60);

– недопустимість подвійного притягнення до юридичної відповідальності одного виду (кримінальної, адміністративної тощо), за одне й те саме правопорушення (ст. 61);

– презумпція невинуватості особи, яка означає, зокрема, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, і що ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину (ст. 62);

– принцип звільнення від відповідальності за відмову давати показання або пояснення, який означає, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (ст. 63).

Норми-принципи як гарантії прав і свобод суддів судів загальної юрисдикції наповнюють декларовані конституційні права реальним змістом, вони роблять ці права дієвими, свідчать про істинність положень Конституції України. Враховуючи пріоритетність і значущість норм-принципів порівняно з іншими гарантіями, які знаходяться в інших законодавчих актах, ці гарантії є найбільш реальними та захищеними державою. Норми-принципи є результатом цілеспрямованої, свідомої діяльності держави, певних її органів.

Незважаючи на те, що діюча Конституція України містить в собі низку норм-принципів, які є гарантами прав і свобод людини в Україні, на сьогодні навряд чи можна сказати, що ці норми-принципи діють в повній мірі. Вельми не просто забезпечити даний процес у теперішній ситуації у зв'язку з впливом багатьох негативних факторів, перш за все в умовах економічної нестабільності, занепаду виробництва, крайньої поляризації населення по доходам, жорсткої конфронтації різноманітних політичних сил, відсутності чіткої стратегії розвитку суспільства. Тому важливо забезпечити формування високої конституційної культури, вирішити низку соціальних, економічних, політичних проблем з метою створення

умов, при яких норми-принципи стануть не просто вимогами Конституції, а будуть реально впроваджуватися в життя.

Висновки. Узагальнюючи вищенаведене, стосовно норм-принципів як гарантій прав і свобод людини та громадянина можна зробити наступний висновок: норми-принципи – це неперечні вимоги загального характеру, керівні засади (ідеї), що прямо закріплені в Конституції України та іншими законами, які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування і розвитку особистості в суспільстві і визначають зміст та спрямованість державного правового регулювання з метою забезпечення гарантії суддів судів загальної юрисдикції прав.

Враховуючи необхідність формування в Україні незалежного та справедливого суду, актуальними є подальші дослідження нормативно-правових гарантій діяльності суддів судів загальної юрисдикції на сучасному етапі конституційного розвитку.

Література

1. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – Постанова ВР № 750-VII від 22.02.2014
2. Закон України “Про судоустрій і статус суддів”. // Офіційний вісник України. – 2010. - № 55/1. - Ст. 1900.
3. Тенькав С. О. Проблемні питання створення і діяльності “внутрішніх” третейських судів в Україні. Огляд судової практики і чинного законодавства / С. О. Тенькав // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 3. – С. 150–153.
4. Юзьков Л. П. Конституційні закони: утвердження концепції і становлення практики / Л. П. Юзьков // Радянське Право. – 1991. – № 5. – С. 7–9.
5. Юридический энциклопедический словарь / [гл. ред. А. Я. Сухарева]. – [2-е изд., доп.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 527 с.

ЗМІСТ ПОВНОВАЖЕНЬ ДЕРЖАВНИХ ІНСПЕКТОРІВ ПРАЦІ УКРАЇНИ

Дараганова Н.В.

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного та господарського права

ВНЗ «Національна академія управління»

У статті розглянуті питання, пов'язані з аналізом повноважень Державної інспекції України з питань праці – основного елемента системи державного управління питаннями охорони праці України та повноважень державних інспекторів праці України. Установлено, що зміст та обсяг повноважень державних інспекторів праці України здебільшого відповідають вимогам міжнародних актів, але існує й ряд невідповідностей, до числа яких належать насамперед питання, пов'язані з проведенням планових та позапланових перевірок державними інспекторами праці України.

В статье рассмотрены вопросы, связанные с анализом полномочий Государственной инспекции Украины по вопросам труда – основного элемента системы государственного управления вопросами охраны труда Украины и полномочий государственных инспекторов труда Украины. Установлено, что содержание и объем полномочий государственных инспекторов труда Украины большей частью отвечают требованиям международных актов, но имеются и ряд несоответствий, к числу которых относятся, прежде всего, проблемы, связанные с проведением плановых и внеплановых проверок государственными инспекторами труда Украины.

This article is devoted to the issues related to the analysis of the authority of the State Labour Inspection of Ukraine – the basic element in the Ukrainian state labour protection system and the authority of the labour officers of Ukraine. It has been established that the content and the volume of the labour officers of Ukraine in most cases match the requirements of international acts, although there is a range of disparities associated, in the first place, with the problem of conducting planned and unannounced inspections by authorised labour officers.

Ключові слова: інспекція праці, інспектор праці, охорона праці, адміністративне право.

Постановка проблеми. За сучасних умов ми відзначаємо актуалізацію питань, пов'язаних з охороною праці та безпекою виробництва в Україні. Це пов'язано насамперед з тим, що побудова демократичної, правової, соціальної української держави, заснованої на визнанні людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю, передбачає й потребу у реформуванні такої важливої сфери, якою є охорона праці.

І хоча охорона праці належить до числа досить консервативних сфер діяльності, як справедливо відзначила Ю. С. Толкачова, зі зміною умов та характеру виробництва виникає необхідність у зміні нормативно-правової бази та створенні нової концепції охорони праці, що обумовлено як наявністю ринкових відносин, формуванням нових державних наглядових структур, так і тим, що 60-80% основних фондів підприємств є зношеними та вимагають заміни, а переважна кількість нещасних випадків відбувається при виконанні тих робіт, де в основному застосовують ручну працю [1, с. 3–4].

Саме тому нині є актуальним проведення досліджень, пов'язаних зі сферою охорони праці, досліджень, спрямованих на визначення шляхів розв'язання проблемних питань у сфері охорони праці та створення нової концепції охорони праці в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опрацюванням та вирішенням питань, пов'язаних з охороною праці, займаються фахівці різних галузей науки: біології, хімії, медицини, психології, ергономіки тощо. Не залишилися осторонь й фахівці з права – розробкою та вирішенням найрізноманітніших питань щодо охорони праці займаються представники як галузі трудового права, такі і представники інших галузей права – кримінального, цивільного, адміністративного тощо, в тому числі Г.М. Біла, В.С. Венедиктов, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, В.Г. Ротань, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева та ін.

З останніх наукових розвідок в адміністративному праві, вважаємо, слід відзначити дослідження О.В. Баклана, в якому автор прослідкував еволюцію понять «контроль» та «нагляд» у сфері охорони праці, проаналізував ці поняття й охарактеризував заходи адміністративного примусу в сфері охорони праці [2], та працю за редакцією В.С. Венедиктова, в якій комплексно розглянуто теоретичні та практичні питання у сфері охорони праці, здійснено порівняльний аналіз європейських, міжнародних стандартів з охорони праці та законодавства України [3].

Метою цієї статті є аналіз та характеристика питань, пов'язаних з діяльністю Державної інспекції України з питань праці та визначенням змісту повноважень державних інспекторів праці України щодо нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю.

Основні результати дослідження. Незабаром після проголошення незалежності України, у жовтні 1992 року було прийнято Закон України «Про охорону праці» [4], яким було встановлено засади державної політики України щодо реалізації громадянами права на охорону праці та визначено основні положення щодо реалізації конституційного права працівників на охорону їх життя і здоров'я в процесі трудової діяльності, на належні, безпечні і здорові умови праці.

Проте в силу різних обставин, як об'єктивних, так і суб'єктивних, сучасний етап розвитку нашої держави відзначається послабленням правового захисту працюючих осіб та ігноруванням вимог законодавства про працю окремими роботодавцями, що негативним чином впливає на рівень виробничого травматизму та професійних захворювань в Україні. Для прикладу, у 2012 році до робочих органів виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України надійшло 12907 повідомлень про нещасні випадки на виробництві, в яких постраждало 13313 осіб, в т.ч. 1766 – із смертельним наслідком; а за 9 місяців 2013 року надійшло 8409 повідомлень про нещасні випадки на виробництві, в яких постраждало 8670 осіб, в т.ч. 1200 із смертельним наслідком [5].

При цьому зазначимо, що в умовах переходу до ринкової економіки держава зобов'язана взяти на себе не лише обов'язок щодо управління охороною праці України, але й, як зазначив М. В. Кравченко, виступити гарантом прав працівників на працю в умовах, що відповідають установленим законодавством вимогам безпеки та гігієни, шляхом урегулювання відносин між усіма учасниками трудового процесу – державою, роботодавцями та найманими працівниками [6].

Дійсним гарантом, що виступає на сторожі прав найманих працівників, в усьому світі визначено інспекцію праці. Так, ще у 1923 році Міжнародна організація праці (далі – МОП) головною функцією інспекції праці визначила забезпечення впровадження в життя законів і правил щодо умов праці та захисту працівників під час роботи [7].

В Україні функції інспекції праці сьогодні здійснюють два державних органи: по-перше, – це Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України (Держгірпромнагляд України) [8], що забезпечує реалізацію державної політики з промислової безпеки, охорони праці, державного гірничого нагляду, охорони надр та державного регулювання у сфері безпечного поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, та, по-друге, – Державна інспекція України з питань праці (Держпраці України) [9] до повноважень якої належить реалізація державної політики з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятості населення та законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Таким чином, питання державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю входять до компетенції Держпраці України.

Безпосередньо повноваження, спрямовані на реалізацію державної політики з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю здійснюють державні інспектори праці України (далі – інспектори праці).

Аналізуючи повноваження інспекторів праці, слід враховувати те, що, як зазначив О. В. Петришин, особливість юридичної природи державно-владного повноваження полягає в тому, що воно є своєрідним «правообов'язком», або «владним» правом, спрямованим на виконання покладеного за посадою обов'язку, повинно бути завжди конкретним за змістом і законодавчо обмеженим за обсягом [10, с. 132]. Зазначене стосується й повноважень інспекторів праці. Повноваження цих осіб законодавчо обмежені за своїм обсягом та змістом і спрямовані на реалізацію державної політики з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятості населення та законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Підвалини змісту та обсягу повноважень інспекторів праці закладено положеннями Конституції України (ст.ст. 3, 6, 8, 9, 13, 19, 22, 24, 26, 27 та ін.), Кодексу законів про працю України (КЗпП України), Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, законів України «Про зайнятість населення», «Про оплату праці», «Про відпустки» тощо.

Зокрема, у ст. 259 КЗпП України визначено, що нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю здійснюють уповноважені органи, які не залежать у своїй діяльності від власника або уповноваженого ним органу. У ст. 35 Закону України «Про оплату праці» встановлено, що контроль за додержанням законодавства про оплату праці на підприємствах здійснює Міністерство праці України та його органи (нині – Міністерство соціальної політики). У ст. 41 Закону України «Про зайнятість населення» визначено, що

державне регулювання діяльності суб'єктів господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні, здійснюється зокрема шляхом нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю і зайнятість населення, що здійснюється уповноваженим органом з реалізації державної політики з питань державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства про зайнятість населення.

Повноваження інспекторів праці визначені й рядом міжнародних актів, насамперед конвенціями та рекомендаціями МОП, у тому числі: Конвенцією МОП № 81 про інспекцію праці у промисловості й торгівлі від 11 липня 1947 р., Конвенцією МОП № 85 про інспекцію праці на територіях за межами метрополії від 11 липня 1947 р., Конвенцією МОП № 129 про інспекцію праці в сільському господарстві від 25 червня 1969 р., Рекомендацією МОП № 133 щодо інспекції праці в сільському господарстві від 25 червня 1969 р., Рекомендацією МОП № 82 щодо інспекції праці на гірничопромислових і транспортних підприємствах від 11 липня 1947 р. тощо. Ці міжнародні акти ратифіковані Верховною Радою України, є частиною національного законодавства та безпосередньо визначають обсяг та зміст повноважень інспекторів праці.

Проаналізувавши вищезначені акти відзначимо, що, на наш погляд, найважливішим щодо змісту повноважень інспекторів праці є Конвенція МОП № 81 про інспекцію праці у промисловості й торгівлі (далі – Конвенція МОП № 81).

Так, у ст. 4 Конвенції МОП № 81 встановлено, що персонал інспекції складається з державних службовців, статус і умови роботи яких забезпечують стабільність зайнятості і роблять їх незалежними від будь-яких змін в уряді та небажаного зовнішнього впливу (ст. 6). Інспектори праці, забезпечені відповідними документами, що засвідчують їхні повноваження, мають право: а) безперешкодно, без попереднього повідомлення і в будь-яку годину доби проходити на будь-яке підприємство, яке підлягає інспекції; б) проходити у денний час до будь-яких приміщень, які вони мають достатні підстави вважати такими, що підлягають інспекції; с) здійснювати будь-який огляд, перевірку чи розслідування, які вони можуть вважати необхідними для того, щоб переконатися у тому, що правові норми суворо дотримуються, і зокрема: і) наодинці або в присутності свідків допитувати роботодавця або персонал підприємства з будь-яких питань, які стосуються застосування правових норм; ii) вимагати надання будь-яких книг, реєстрів або інших документів, ведення яких приписано національним законодавством з питань умов праці, з метою перевірки їхньої відповідності правовим нормам, знімати копії з таких документів або робити з них витяги; iii) зобов'язувати вивішувати об'яви, які вимагаються згідно з правовими нормами; iv) вилучати або брати з собою для аналізу зразки матеріалів і речовин, які використовуються або оброблюються, за умови повідомлення роботодавцю або його представнику про те, що матеріали або речовини були вилучені або взяті з цією метою. До прав інспекторів праці належить і право повідомляти про свою присутність роботодавцю або його представнику лише у разі, якщо тільки вони не вважатимуть, що таке повідомлення може завдати шкоди виконанню їхніх обов'язків (ст. 12).

Крім того, інспектори праці уповноважені вживати заходів з метою усунення недоліків, виявлених на споруді, в обладнанні або методах роботи, які вони мають підстави вважати такими, що загрожують здоров'ю чи безпеці працівників. І для того, щоб інспектори праці мали можливість вживати таких заходів, вони мають право давати розпорядження або вимагати, щоб було дано розпорядження: а) щодо внесення протягом визначеного терміну до установки або споруди таких змін, які можуть бути необхідні для забезпечення дотримання правових норм з питань охорони здоров'я та безпеки працівників; або б) у разі безпосередньої загрози здоров'ю чи безпеці працівників – щодо вжиття заходів, які підлягають негайному виконанню (ст. 13). Мають інспектори праці й інші права, встановлені міжнародними нормами права.

Відмітимо, що крім наданих інспекторам праці досить широких прав, інспектори праці також повинні виконувати і значний обсяг обов'язків, до яких належать насамперед: «обов'язки щодо неупередженості, збереження професійної таємниці та обережності щодо джерела скарг» [11].

Зокрема, Конвенцією № 81 у ст. 15 (аналогічна норма встановлена і в ст. 5 Конвенції МОП № 85) встановлено, що інспекторам праці: а) забороняється мати пряму або непряму заінтересованість у справах підприємств, які перебувають під їхнім контролем; б) ставиться за обов'язок, під загрозою відповідних штрафів або дисциплінарних заходів, не розголошувати, навіть після залишення посади, виробничі або комерційні таємниці чи виробничі процеси, з якими вони могли ознайомитися під час виконання своїх обов'язків; с) слід вважати абсолютно конфіденційним джерело будь-якої скарги, доведеної до їхнього відома, на недоліки або порушення правових норм і утримуватися від повідомлення роботодавцю або його представнику про те, що інспекційне відвідування було проведене у

зв'язку з отриманням такої скарги. Мають інспектори праці й інші, встановлені міжнародними нормами т.з. «правообов'язки».

Досліджуючи зміст повноважень інспекторів праці, слід відмітити й наявність на сьогодні в Україні проблемних питань, що негативним чином впливають на ефективність реалізації повноважень інспекторів праці.

Так, згідно Порядку проведення перевірок посадовими особами Державної інспекції України з питань праці та її територіальних органів [12] встановлено, що проведення перевірок інспекторами праці в Україні має проводитися за наявності підстав, визначених Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Натомість аналіз цих підстав дозволяє стверджувати, що ними кількісно та якісно обмежуються повноваження, які встановлені нормами зазначеної вище Конвенції № 81 та й інших міжнародних актів. Підтвердженням цієї точки зору є аналіз судової практики [13].

Зважаючи на те, що у разі, якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акт законодавства України, застосовуються правила міжнародного договору (ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України»), вважаємо за доцільне внести зміни до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», яка визначає коло відносини, на які не поширюється дія цього закону, доповнивши її нормою такого змісту: «Дія цього Закону не поширюється на відносини, що виникають під час здійснення заходів державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог нормативно-правових актів з питань охорони праці». Наслідком цієї зміни, вважаємо, буде зміна положень і тих підзаконних актів, які визначають повноваження інспекторів праці при проведенні ними перевірок.

Ефективній реалізації повноважень інспекторів праці заважає й ряд інших причин, серед яких, на основі аналізу інформації фахівців [14, 15], можна виділити такі основні, як: надмірна завантаженість інспекторів праці; обмежений кадровий потенціал; недостатнє матеріально-технічне забезпечення Держпраці України та брак необхідних технічних засобів для повсякденної праці інспекторів; скромна заробітна плата інспекторів праці; обмежені можливості для кар'єрного просування інспекторів; поширення нових форм зайнятості, що ускладнюють завдання інспекторів; відсутність належної кваліфікації інспекторів праці.

Отже, на заваді ефективної діяльності інспекції праці в Україні стоять не лише проблеми суто юридичного характеру (зокрема щодо невідповідності національних норм вимогам міжнародних актів), але й організаційні, фінансові та кадрові проблеми.

Висновки. Враховуючи зазначене вище, вважаємо за доцільне, по-перше, внести зміни до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», яка визначає коло відносини, на які не поширюється дія цього закону, доповнивши її нормою такого змісту: «Дія цього Закону не поширюється на відносини, що виникають під час здійснення заходів державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог нормативно-правових актів з питань охорони праці». Наслідком цієї зміни, вважаємо, буде зміна положень тих підзаконних актів, які визначають повноваження інспекторів праці при проведенні ними перевірок.

По-друге, на сьогодні, на наш погляд, вже назріла необхідність створення комплексного законодавчого акту, який би на основі міжнародних стандартів чітко визначив мету; завдання; правовий статус органу виконавчої влади, що має реалізовувати державну політику у сфері охорони праці, нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятості населення та законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні; зміст та обсяг повноважень як самого цього органу, так і його посадових осіб (інспекторів праці), а також й інші питання, пов'язані з функціонуванням інспекції праці в Україні.

Література

1. Толкачева Ю. С. Государственное управление охраной труда на производстве : проблемы и пути совершенствования : автореф. дисс. на соискание ученой степени к.э.н. : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда)» [Електронний ресурс] / Ю. С. Толкачева. – М., 2005. – 27 с. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/224935.html>.

2. Баклан О. В. Контрольно-наглядова діяльність та адміністративний примус в сфері охорони праці (на матеріалах підрозділів державного нагляду за охороною праці Головного штабу МВС України) України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.ю.н. : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / О. В. Баклан. – Київ, 2002. – 16 с.

3. Охорона праці : європейські і міжнародні стандарти та законодавство України (порівняльний аналіз) : науково-практичний посібник : у двох томах : Том 1 / В. С. Венедиктов, В. П. Грохольський, М. І. Іншин, М. М. Клемпарський ; За ред. д.ю.н., проф. В. С. Венедиктова. – Харків-Київ, 2006. – 680 с.
4. Про охорону праці : Закон України від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
5. Аналіз страхових нещасних випадків на виробництві та профзахворювань за 2012 рік ; Аналіз стану виробничого травматизму та професійних захворювань в Україні за 9 місяців 2013 року [Електронний ресурс] / Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. – Режим доступу : <http://www.social.org.ua/view/3015>.
6. Кравченко М. В. Шляхи вдосконалення державного регулювання безпеки й охорони праці в системі соціального захисту [Електронний ресурс] / М. В. Кравченко. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2009-1/doc/2/03.pdf>.
7. Рекомендація МОП щодо загальних принципів організації систем інспекції для забезпечення втілення в життя законів і правил стосовно захисту працівників від 29.10.1923 № 20 [Електронний ресурс] / Міжнародний документ. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
8. Положення про Державну службу гірничого нагляду та промислової безпеки України, затверджено Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 408/2011 [Електронний ресурс] / Президент України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
9. Положення про Державну інспекцію України з питань праці, затверджено Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 386/2011 [Електронний ресурс] / Президент України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
10. Петришин О. В. Державна служба і її види. Державний службовець, посадова особа / О. В. Петришин // Загальна теорія держави і права / За ред. проф. М. В. Цвіка, доц. В.Д. Ткаченка, проф. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – С. 132.
11. Навчальна програма Міжнародного навчального центру МОП «Розбудова сучасних і ефективних систем інспекції праці» [Електронний ресурс] / Міжнародний навчальний центр
12. Порядок проведення перевірок посадовими особами Державної інспекції України з питань праці та її територіальних органів, затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 2 липня 2012 р. № 390 [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
13. Постанова Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 07 листопада 2012 р.; ухвала Донецького апеляційного адміністративного суду від 18 вересня 2012 р.; постанова від 07 серпня 2012 р. Луганського окружного адміністративного суду; постанова від 25 липня 2012 р. Донецького апеляційного адміністративного суду [Електронний ресурс] / ЄДРСР. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
14. Щодо відповідності об'єднання Державної інспекції України з питань праці та Державної служби зайнятості України стандартам міжнародної організації праці : Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1341>.
15. Програма з адміністрації та інспекції праці. Що таке інспекція праці і в чому полягає її діяльність [Електронний ресурс] / МОП. – Режим доступу : <http://www.ilo.org/public/english/dialogue/labadmin>.

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УМИСНЕ ВБИВСТВО З МОТИВІВ СПІВЧУТТЯ ДО ПОТЕРПІЛОГО

Давидович І.І.

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та криминології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Кіпран Ю.О.

*бакалавр 3-го року навчання юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Стаття присвячена питанню кримінальної відповідальності за вбивство з мотивів співчуття до потерпілого. Автори системно досліджують різні теоретичні підходи та узагальнюють їх, а також у статті наводяться пропозиції щодо удосконалення чинного Кримінального кодексу в частині регулювання відповідальності за вбивство з мотивів співчуття.

Статья посвящена вопросу уголовной ответственности за убийство по мотиву сострадания к потерпевшему. Авторы системно исследуют различные теоретические подходы и обобщают их, а также в статье приводятся предложения по совершенствованию действующего Уголовного кодекса в части регулирования ответственности за убийство по мотиву сострадания.

This article is devoted to the issue of criminal responsibility for the murder on grounds of compassion for the victim. The authors systematically examine different theoretical approaches and summarize them, and in Article suggestions for the improvement of the Criminal Code in the part of the responsibility for the murder on grounds of compassion.

Ключові слова: еутаназія (евтаназія), вбивство з мотивів співчуття до потерпілого, вбивство з жалю, активна еутаназія, пасивна еутаназія.

Постановка проблеми. Питання кримінальної відповідальності за вбивство з мотивів співчуття до потерпілого є проблемним, оскільки на рівні чинного Кримінального кодексу України воно не вирішене, а у теорії кримінального права на сьогоднішній день існують неоднозначні погляди щодо легалізації такого діяння на внутрішньодержавному рівні.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням проблематики даного питання займалися багато науковців, зокрема:

- у дореволюційний період – Л.С. Білогриць-Котляревський, Н.Д. Сергієвський, М.С. Таганцев, В.Д. Спасович та інші. В цей період діяло Кримінальне уложення 1903 року, у якому містилася стаття про позбавлення життя іншої людини із співчуття; такий злочин визнавався привілейованим вбивством.

- у радянський період – А.А. Піонтковський, В.В. Сташис, М.І.Бажанов. В даний період діяли Кримінальний кодекс УРСР 1927 року, Кримінальний кодекс УРСР 1960 року – не містили спеціальних положень щодо відповідальності за еутаназію, а отже відповідальність за неї наставала як за умисне вбивство.

- у сучасний період – Я.О.Триньова, С.Ю.Романов, В.К. Грищук, К.Б. Марисюк та інші. З 2001 року в Україні діє новий Кримінальний кодекс України, який не встановлює особливості відповідальності за еутаназію, або ж одну з її форм, таку як убивство з мотивів жалю. Тому на практиці суб'єкт злочину відповідає за ст.115 КК – умисне вбивство.

Формулювання мети статті. Мета даної наукової праці полягає у системному дослідженні різних теоретичних підходів щодо кваліфікації дій особи, яка вчинила вбивство з мотивів жалю.

Виклад основного матеріалу. На українських землях питання убивства з мотивів жалю було вирішено лише у Кримінальному кодексі УРСР 1922 року, де у примітці до статті 143 містилося положення що про те, що вбивство, вчинене за наполяганням вбитого з почуття жалю, не карається [1]. Щоправда дана норма довго не проіснувала, а діяла лише до 3 січня 1923 року.

Уперше поняття «еутаназії» було введено в науковий обіг англійським філософом Ф.Беконом (1561-1626). Сьогодні існує багато підходів до визначення терміну «еутаназія», найбільш доцільними є:

1. Легка безболісна смерть.
2. Задоволення прохання невиліковно хворої людини про прискорення її смерті гуманними діями, у тому числі припиненням штучних заходів для підтримки життя.
3. Позбавлення життя тяжко хворої людини з мотивів співчуття.

Зараз науковці виділяють два основних види еутаназії:

1). Активна – введення помираючому якихось медичних чи інших препаратів, а також інші дії, що спричиняють до швидкого і безболісного настання смерті [2]. Активна еутаназія можлива стосовно таких пацієнтів, яких медицина не може вилікувати через відсутність певних засобів в її арсеналі [3]. Активна еутаназія може проявлятися у наступних формах:

- «Вбивство зі співчуття». Має місце тоді, коли лікар, бачачи страждання безнадійно хворої особи і будучи не в змозі їх усунути, наприклад, вводить їй надмірну дозу обезболюючого препарату, в результаті чого настає бажана смерть.

- «Самогубство, асистоване лікарем». Має місце коли лікар лише допомагає невиліковно хворій особі припинити життя.

- «Власне активна еутаназія» - може мати місце і без допомоги лікаря. Пацієнт сам включає прилад, який сприяє йому у настанні легкої та безболісної смерті, начебто сам накладає на себе руки [4].

2). Пасивна – проявляється у тому, що припиняється надання спрямованої на продовження життя медичної допомоги, що прискорює настання природної смерті. Вона застосовується до пацієнтів, життєві функції котрих без штучних систем підтримки життя здійснюватись вже не можуть. У центральній нервовій системі та ушкоджених хворобою органах і тканинах таких пацієнтів вже почалися незворотні процеси їх деградації і лише завдяки медицині вдається підтримувати їх біологічне існування ще деякий час [5].

Еутаназія як спосіб заподіяння смерті людині був відомий ще з давніх часів, про що нам свідчать історичні джерела [6]. Найперші випадки еутаназії були відомі в індійських племенах, а також у Спарті. Спартанці, наприклад вбивали тих дітей, які народжувались кволими або хворими, а індіанці частіш всього залишали на смерть від голоду чи холоду людей похилого віку або ж «неповноцінних» жителів племені [2]. Проте чи не найбільш гучною можна вважати справу у США про «Доктора Смерть» - патологоанатома Джека Кеворкяна, що особисто здійснив еутаназію щодо більше 130 громадян США [7].

У більшості країн світу питання еутаназії не врегульоване на законодавчому рівні або еутаназія заборонена. На сучасному етапі розвитку України еутаназія заборонена, а саме ч.4 ст.281 Цивільного кодексу України містить пряму заборону задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя. Таке положення уточнюється статтею 52 Основ законодавства України про охорону здоров'я, де сказано, що медичним працівникам забороняється здійснення еутаназії – навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань [8].

Слід зазначити, що в Україні було зроблено декілька спроб змінити дану ситуацію і це питання навіть було висунуто до розгляду у Верховній Раді України, щоправда внутрішні переконання народних обранців не дозволили їм прийняти позитивне рішення про відповідний закон.

Зарубіжний досвід вирішення цієї проблеми свідчить, що існує три основних підходи до визначення правової природи цього діяння: 1) визнання його привілейованим вбивством; 2) віднесення до числа обставин, що виключають злочинність діяння; 3) включення до числа вбивств без пом'якшуючих обставин.

До першої групи належить законодавство Австрії, Азербайджану, Грузії, Данії, Молдови, Польщі, Німеччини тощо. В більшості цих країн світу, у яких еутаназія не легалізована, позбавлення життя іншої людини на її прохання ототожнюється, власне, із самогубством. Так, за § 77 Кримінального кодексу Австрії привілейований склад злочину має місце, коли особа вбиває іншу особу за її серйозною та наполегливою вимогою [9].

Найбільш лояльним щодо позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї на її прохання є законодавство Польщі. За ст.150 § 1 КК Польщі хто вчинить вбивство людини на її прохання та під впливом співчуття до неї, підлягає покаранню у виді позбавлення волі на термін від 3 місяців до 5 років. Проте у другому параграфі зазначено, що у виключних випадках суд може застосовувати надзвичайне пом'якшення покарання та навіть відмовитися від його призначення [10].

Отже, у всіх країнах, що відносяться до першої групи, мотив співчуття при вбивстві або наявність прохання слугує лише для пом'якшення кримінальної відповідальності.

До другої групи країн належать Нідерланди, Франція, Ізраїль [11] взагалі виключили кримінальну відповідальність за позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї на її прохання, легалізувавши еутаназію та визнавши такою припинення життя за певною процедурою, незалежно від суб'єкта її здійснення. У Кримінальних кодексах Нідерландів [12] та Франції [13] вбивство на прохання потерпілого відноситься до обставин, які виключають злочинність діяння.

Третю ж групу складають держави, законодавство яких оцінюють позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї як вбивство без пом'якшуючих обставин, а також держави, де дане діяння є навіть кваліфікованим убивством. До перших відноситься більшість країн

світу, у їх числі й Україна. До других відносяться держави з міцними релігійними та консервативними традиціями (Італія, Греція, Велика Британія) [14].

Висновки. Таким чином, перед нами стоїть питання як кваліфікувати діяння осіб, що вчиняють вбивство з мотивів співчуття до потерпілого в Україні. Проаналізувавши судову практику попередніх років можна зробити висновок що, по-перше, подібні справи надзвичайно рідко доходять до судового розгляду, а по-друге при винесенні суддею вироку у такій справі дії суб'єкта злочину у більшості випадків кваліфікуються за ч.1 або ч.2 ст.115, залежно від обставин справи.

Якщо убивство іншої людини із співчуття не буде легалізовано, то на нашу думку, доречним було б створити привілейований склад злочину, а саме ввести статтю 118-1 «Умисне вбивство невиліковно хворої особи на її прохання»:

1. Умисне вбивство невиліковно хворої особи на її прохання через фізичні страждання, спричинені хворобою, з мотивів співчуття до такої особи, - карається...

2. Ті ж самі дії вчинені медичним працівником, - карається...

Можливий також варіант створення пункту 10 статті 66 Кримінального кодексу України: «позбавлення життя невиліковно хворої особи на її прохання, з мотивів співчуття».

Якщо ж заподіяння смерті з мотивів жалю на законодавчому рівні буде легалізовано, то в такому випадку доречно було б доповнити розділ VIII «Обставини, що виключають злочинність діяння» чинного Кримінальний кодексу статтею 39-1 «Позбавлення життя невиліковно хворої особи, на її прохання»:

Не є злочином позбавлення життя невиліковно хворої особи на її прохання через фізичні страждання, спричинені хворобою, з мотивів співчуття до такої особи.

Проте вважаємо, що для урегулювання порядку здійснення даного діяння необхідно прийняття відповідного Закону «Про право на гідну смерть». Такий закон повинен містити процедуру здійснення вбивства невиліковно хворої особи на її прохання; перелік суб'єктів, що здійснюють дану процедуру; а також інші спірні питання, які будуть максимально забезпечувати уникнення зловживання таким правом.

Література

1. Собранія Узаконений и Расположений Рабоче-Крестьянского Правительства Украны.-1923.-№1.
2. Гришук К.К., Марисюк К.Б., Еутаназія в теорії і практиці зарубіжних держав і в Україні // Митна справа.-Львів, 2002.- №6.- С.75
3. Зильбер А.П. Практат об эвтаназии.- Петрозаводск, 1998.- С.300
4. Олейник О. Этические и правовые аспекты эвтаназии// Юридическая практика.- 28 ноября 2001г.- №48 (206)
5. Триньова Я.О. Кримінально-правові наслідки евтаназії // Матеріали науково-практичної конференції 22-23 квітня 2004 року/ Національна юридична академія України імені Я.Мудрого.- Київ-Хаків: Юрінком, 2004.- С.152
6. Астахова В. Эвтаназия: за и против // Здоровохранение.- 2001.- №1
7. Трипольський М. Право на смерть // Русская Америка.-1999.-№4(6).
8. Основи законодавства України про охорону здоров'я // Відомості Верховної Ради України (ВВР).- 1993.- №4.- С.19
9. Уголовный кодекс Австрии/пер. с нем.- М. : ИКД Зерцало-М, 2001.-144 с.
10. Уголовный кодекс Республики Польша/ под общ. ред. Н.Ф. Кузнецовой. –М.:Тесей, 1998.-128 с.
11. Израиль легализовал эвтаназию 9.12.05. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: //www.korrespondent.net – Загл. с экрана
12. Уголовный кодекс Голландии: пер. И.В. Мироновой/научн. ред. Б.В.Волженкин. – СПб. :Юрид. центр Пресс, 2000.- 253 с.
13. Уголовный кодекс Франции. – СПб. :Юрид. центр Пресс, 2002. – 648 с.
14. Триньова Я. О. Юридична природа позбавлення життя іншої людини на її прохання за зарубіжним законодавством/Я. О. Триньова // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність. - Х.:Право, 2012.-С.460-463

СВІДОК У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ФРН**Лушпiєнко В.М.***аспірант кафедри правосуддя,**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Стаття присвячена правовому становищу свідка у Кримінально-процесуальному кодексі Федеративної Республіки Німеччини (далі - КПК ФРН). Автор досліджує основні норми КПК ФРН, які регулюють права та обов'язки свідка. Сформульовано відповідні пропозиції щодо вдосконалення чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК України).

Стаття посвячена правовому положенню свідателя в Уголовно- процессуальном кодексе Федеративной Республики Германии (далее – КПК ФРГ). Автор исследует основные нормы КПК ФРГ, которые регулируют права и обязанности свидетеля. Сформулированы соответствующие предложения по совершенствованию действующего Уголовного процессуального кодекса Украины (далее – УПК Украины).

The article is devoted to a legal status of the witness in the criminal proceedings Germany. The author explores the basic norms of the CCP Germany, which regulate the rights and obligations of a witness. The article also provides suggestions for improving the current Criminal Procedure Code of Ukraine.

Ключові слова: правовий статус, свідок, допит свідка, показання, присяга свідка. Кримінальний процесуальний кодекс ФРН.

Постановка проблеми. Аналіз норм чинного КПК ФРН, що регулюють права та обов'язки свідка, і формулювання на їх основі пропозицій, щодо вдосконалення відповідних норм КПК України.

Формулювання цілей статті. Мета даної наукової праці полягає у тому, щоб на основі аналізу норм КПК ФРН, які регулюють правового статусу свідка, сформулювати пропозиції щодо удосконалення норм КПК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Взаємовідносини громадянина і держави в Україні все більшою мірою будуються на засадах законності і наближають нас до країн розвинутої демократії (ФРН, Великобританії, Франції та інших). В даній статті розглядається поняття і правовий статус свідка як суб'єкта кримінального процесу на прикладі однієї із розвинутих країн Європейського Союзу - ФРН. Окремі питання участі свідка в кримінальному процесі висвітлювали в своїх працях М.С. Алексєєв, В.П. Бож'єв, П.С. Елькінд, М.В. Жогін, Д.С. Карєв, Л.М. Карнєєва, В.А. Стрємовський, М.С. Строгович, а також українські вчені-процесуалісти С.А. Альперт, Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, Г.К. Кожевніков, В.І. Маринів, М.М. Михєєнко, О.Р. Михайленко, С.М. Стахівський, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило, Ю.П. Янович та інші.

Кримінально-процесуальне право Федеративної Республіки Німеччини є одним із найстабільніших у Європі. КПК ФРН, прийнятий у 1887 р., і нині діє в редакції від 7.04.1987 р. У ньому знайшли своє відображення загальні демократичні ідеї реформ кримінального процесу ХІХ ст., які в Німеччині отримали свій розвиток у результаті перемоги буржуазної революції 1848 р., на нього позитивно вплинув і французький Кримінально-процесуальний кодекс 1808 р. Йдеться про закріплення таких принципів, як: незалежність суддів; розмежування функцій обвинувачення та вирішення справ; створення самостійної прокуратури; гласність та усність судового розгляду; участь у кримінальному процесі народних представників (шеффенів та присяжних); заборона "повороту до гіршого" (*reformatio in pejus*); вільна оцінка доказів; захист прав та свобод особи від зловживань та свавілля у кримінальному процесі. Починаючи з 1964 р., КПК ФРН зазнав численних змін. Насамперед потрібно назвати Закон від 19 грудня 1964 р. "Про зміни кримінального судочинства та судоустрою", який став відомий під назвою "Мала реформа кримінального процесу ФРН". Цей Закон закріпив: вимогу обов'язкового об'ґрунтування взяття під варту; обмеження строку тримання під вартою шістьма місяцями; надав право обвинуваченому після закінчення попереднього розслідування знайомитися з матеріалами справи; розширив права захисника на листування та побачення з обвинуваченим, який перебуває під вартою. [1,2]

Свідку у КПК ФРН присвячено окремий шостий розділ «Свідок» («Zeugen») книги першої «Загальні положення» («Allgemeine Vorschriften»). У розділі «Свідок» містяться норми, в яких визначаються: права та обов'язки свідка, особливості допиту свідка та окремих категорій осіб (федерального Президента, депутатів чи міністрів), застосування запису при допиті, присяга свідка, допит про особисті дані особи, питання, які торкаються честі свідка та щодо його судимостей, компенсація свідкам, допомога адвоката. [3]

Німецька доктрина оцінює показання свідка і співвідносить їх з іншими доказами за юридичною силою. На початку ХХ століття німецькими юристами та психологами було розроблено концепцію, що обґрунтовувала сумнівність показань свідків як доказів. На думку Д. Шустера: «Свідок - ненадійний засіб доказування» [4]; інший процесуаліст Е. Шмідт вважав, що «цінність показань свідка для встановлення істини у вищій мірі проблематична». [5] Багато юристів того періоду обґрунтовували думку про те, що необхідно замінити показання свідка надійнішими доказами - речовими. На думку Г. Генкеля: «Технічний прогрес останнього століття, розвиток криміналістичної техніки, судової хімії та медицини весь час висувають з повною очевидністю на перше місце доказування за допомогою речових доказів». [6] Нині час німецька доктрина взагалі виходить з повної «рівноправності» показань свідка з іншими видами доказів. Процесуалісти, що обґрунтовують дану точку зору, пропонують буквально тлумачити знаменитий § 261 КПК ФРН, згідно з яким «про результати дослідження доказів суд вирішує за своїм внутрішнім переконанням, що склався на підставі розгляду всіх обставин справи в сукупності». [7]

Однією із головних відмінностей німецького законодавства від українського є те, що у КПК ФРН свідка виділено в окремий розділ, який детально визначає його права та обов'язки, а у КПК України свідок входить до розділу «Інші учасники кримінального провадження». На відміну від КПК України, у КПК ФРН потерпілий не має особливого статусу і розглядається як свідок. У КПК України потерпілий і свідок розглядаються як окремі суб'єкти, вважаємо такий підхід більш досконалим, бо кожен із цих суб'єктів має свій особливий процесуальний статус. Також у КПК ФРН не приділяється увага визначенню свідка як у КПК України, це є особливістю німецького КПК, у його тексті немає визначень термінів, які в ньому вживаються. Тим самим законодавець надав можливість виробити їх у кримінально-процесуальній доктрині та судовій практиці. Натомість у КПК України (ст.65 «Свідок») міститься чітке визначення свідка: «Свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань». Такий підхід є більш вдалим та практичним, ніж у законодавстві ФРН. При визначенні поняття свідка у ФРН найбільш поширеним є посилання на визначення, яке було сформульовано ще Верховним Судом Німецької Імперії: «Свідком є той, хто, не займаючи іншого процесуального становища, повинен повідомити судді про сприйняті ним факти» [8]. Ще одним часто вживаним визначенням є поняття свідка, сформульоване Вернером Бойльке: «Свідок - це особа, яка повинна давати свідчення про власне сприйняття фактів у кримінальній справі, порушеній не відносно нього самого». [9]

Права та обов'язки свідка у КПК ФРН не закріплені у окремій нормі з чітко визначеним їх переліком. Кожному праву та обов'язку свідка присвячена окрема стаття, яка регламентує процесуальний порядок їх дії. Основними правами свідка, згідно з КПК ФРН, є: право на відмову від дачі показань свідків з особистих причин, право на відмову від дачі показань свідків з професійних причин, право професійних помічників (адвокатів, лікарів, аудиторів та ін.) на відмову від дачі показань свідків, право на відмову від надання відомостей, особистого характеру право на відмову від прийняття присяги, допомога адвоката, компенсація для свідків. Щодо обов'язків свідка, то в більшості сучасних німецьких підручників з кримінально-процесуального права зазначається, що у свідка в німецькому кримінальному процесі є три основні обов'язки: 1) з'явитися за викликом судді та прокуратури; 2) давати показання по предмету допиту; 3) приймати присягу. На відміну від КПК ФРН, у ст. 66 КПК України закріплено перелік прав та обов'язків свідка, що є, на нашу думку, позитивною відмінністю.

У КПК ФРН містяться окремі норми щодо допиту окремих категорій осіб як свідків: §49 «Допит федерального Президента» та §50 «Допит депутатів чи міністрів». У них прописані особливості допиту таких осіб, місце його проведення та особливості залучення їхніх свідчень. Так, згідно з §49 КПК ФРН допит федерального Президента проводиться в його житлі. Він не викликається на судове засідання. Протокол його допиту, проведеного суддею, зачитується в судовому засіданні. На жаль, в українському законодавстві питання допиту цих осіб окремо не врегульоване. Тому необхідно було б окремо законодавчо закріпити порядок та особливості допиту таких високопосадовців, як Президент України, міністри Кабінету міністрів України та народні депутати України.

Право на відмову від дачі показань є більш конкретизованим у КПК ФРН ніж у КПК України. Так, у ч. 2,4 ст. 65 КПК України міститься перелік осіб, які не можуть бути допитані як свідки, а в п. 3 ч. 1 ст. 66 передбачено можливість свідка відмовитись від дачі показань щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї. [10] У свою чергу КПК ФРН містить ширший перелік осіб які можуть не давати показання. Так, § 52 «Право на відмову від дачі показань свідків з особистих причин» передбачено, які саме особи вправі відмовитися від дачі показань: 1. Заручений (а) обвинуваченого або особа, яка обвинувачується дала обіцянку про укладення одностатевого шлюбу; 2. Чоловік / дружина обвинуваченого, також якщо

шлюб вже розірваний; 3. Особа, з якою укладено одностатевий шлюб, також якщо шлюб вже розірваний; 4. Особи, які перебувають або перебували з обвинуваченим у родинних стосунках чи по бічній лінії до третього ступеня споріднення, а також особи які усиновлені та є усиновлювачами. § 53 «Право на відмову від дачі показань свідків з професійних причин», містить ширший перелік професій, той який передбачений КПК України. Цей перелік доповнений такими професіями, як аудитори, податкові консультанти та уповноважені з податків, дитячі та підліткові психотерапевти, аптекарі, консультанти з питань наркозалежності.

На відміну від українського законодавства, у КПК ФРН міститься низка норм, що регулює порядок прийняття присяги свідком (§59-67). Свідки приводяться до присяги, тільки якщо суд за своїм розсудом вважатиме це за необхідне у зв'язку з вирішальним значенням показань або для забезпечення дачі правдивих показань. Родичі обвинуваченого мають право відмовитися від прийняття присяги у зв'язку з дачею показань, про це право їм повідомляють заздалегідь. У випадках, коли досудове розслідування не дозволяє зволікання або свідок імовірно не зможе з'явитися на судові засідання, тоді такий свідок може прийняти присягу під час досудового розслідування. Якщо свідок посилається на те, що з релігійних або ідеологічних причин він не хоче приймати присягу, він повинен підтвердити, що свідчення є правдивими, таке підтвердження прирівнюється до присяги. Особа з порушенням слуху або мови приймає присягу за своїм вибором, - за допомогою повторення тексту присяги, переписування і підписування тексту присяги або за допомогою особи, яка забезпечує розуміння мови жестів. Якщо свідок, після того, як він дав показання під присягою, повторно дає показання в рамках того самого досудового розслідування або того самого основного судового провадження, суддя може, замість повторного приведення до присяги, отримати від свідка запевнення у правильності показань з посиланням на раніше прийняту присягу. Існує заборона на приведення до присяги осіб, які: 1) до моменту допиту не досягли 18 років або не мають достатнього уявлення про сенс присяги внаслідок недостатньої зрілості або внаслідок психічного захворювання, або розумової відсталості, або душевної хвороби; 2) підозрюються у вчиненні діяння, що є предметом розслідування, беруть участь у ньому або приховують, підозрюються у перешкоджанні покаранню або скупці краденого чи вже засуджені за це. Інститут прийняття присяги передбачений ч. 2 ст. 352 КПК України, але він недостатньо повно врегульований. Вважаємо за необхідне передбачити у КПК України порядок та особливості приведення до присяги свідків, що буде додатковою гарантією забезпечення правдивості показань свідків. У випадку, коли вони не будуть підтверджені іншими досліджуваними доказами, то така особа не зможе ухилитися від покарання за надані нею неправдиві показання.

З врахуванням позитивного закордонного досвіду ФРН можна було запропонувати наступні зміни та доповнення до КПК України стосовно регулювання правового статусу свідка у кримінальному процесі України:

1) виділити свідка в окремий параграф Глави 3 «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження» КПК України;

2) закріпити порядок та особливості допиту таких високопосадовців як Президент України, міністри Кабінету міністрів України та народні депутати України, у ст. 226-1 КПК України «Особливості допиту Президента України, міністрів Кабінету міністрів України та народних депутатів України». У цій статті передбачити, що Президент України може бути допитаний як свідок, лише за місцем його проживання або роботи. Прем'єр-міністр, віце-прем'єр, міністри Кабінету Міністрів України, допитуються як свідки у приміщенні Кабінету Міністрів України або Генеральної прокуратури України. Народного депутата України можна допитати як свідка у приміщенні Генеральної прокуратури України або у приміщенні Верховної Ради України;

3) у ст. 65 КПК України, доповнити перелік осіб які не можуть бути допитані як свідки, стосовно відомостей, що стали їм відомі через їх професійну діяльність, такими особами: аудитори, податкові консультанти та уповноважені з податків, дитячі та підліткові психотерапевти, аптекарі, консультанти з питань наркозалежності;

4) у п. 3 ч. 1 ст. 66 КПК України доповнити перелік осіб, які можуть відмовитися від дачі показань, такими особами: заручений чи заручена обвинуваченого, чоловік чи дружина обвинуваченого якщо шлюб вже розірваний;

5) закріпити порядок прийняття присяги свідком в окремій статті 66-1 «Присяга свідка» КПК України. В цій статті необхідно передбачити: приведення свідка до присяги за розсудом суду; текст присяги; право близьких родичів обвинуваченого чи підсудного, на відмову від прийняття присяги; можливість відмовитися від прийняття присяги через релігійні переконання, але зобов'язати такого свідка підтвердити свої свідчення запевненням про правдивість показань іншими доказами; приведення до присяги свідка, що

має слухові, мовні або зорові вади; обмеження у прийнятті присяги особами, які не досягли 18 років, мають душевні хвороби, розумову відсталість чи психічні захворювання, оскільки такі особи не мають достатнього уявлення про сенс присяги; можливість прийняття присяги свідком під час досудового розслідування у випадку, коли свідок не зможе з'явитися на судове засідання.

Література

1. Молдован А.В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: Навчальний посібник. / А.В. Молодован – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.
Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/protses/512-moldovan/11460-12-----121----.html>
2. Уголовно-процесуальный кодекс Федеративной Республики Германия - Strafprozessordnung (StPO) научно-практический комментарий и перевод текста закона / Павел Головенко, Наталия Спица/ Universitätsverlag Potsdam – 2012.
Режим доступу: <http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2012/6177/pdf/sdrs02.pdf>
3. Strafprozeßordnung (StPO) BRD /
Режим доступу: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stpo/gesamt.pdf>
4. Schuster.D. Das gutachten über die Glaubwürdigkeit von Zeugen im Strafprozess. München, 1966. С.3;
5. Schmidt E. Lehrkommentarzar Strafprozessordnung zum Gerichtsverfassungsgesetz, Teil 2. Göttingen, 1957. С. 106.
6. Henkel.H. Strafverfahrensrecht. Berlin, Koln, Mainz, 1968. С.197-198.
- 7.Трефилов А.А. Показания свидетелей в доказательственном праве Германии / А.А. Трефилов // NB: Вопросы права и политики. — 2012. - № 4. - С.49-72.
Режим доступу: http://e-notabene.ru/lr/article_304.html
8. Roxin C. Strafverfahrensrecht. / C. Roxin - München, 1991. - С.166.
9. Beulke W.: «Strafprozessrecht». / W. Beulke// Müllerverlag, - 2008. - С.114.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 (зі змінами та доповненнями).
Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

ABSTRACTS

POLITICAL SCIENCE

Vyshnevskaya I. G. Forms and functions of strategy of containment and engagement of China in U.S. foreign policy.

After the collapse of the USSR the United States become the undisputed leader in the system of international relations. However, nearly 1.4 -billionth China, moreover, communist, with abruptly increasing economic power, military capabilities and ambitions for regional leadership, appears in political arena. The collision of national interests of the USA and the PRC causes the reaction of the United States, because of what strategy of conengagement appears which combined elements of classical doctrine of containment and engagement.

Conengagement strategy includes various forms of influence: both synthesized polar (containment and engagement) and their derivatives – as a consequence of the transformation of the US-China relations. The main forms of influence of the conengagement strategy can be called as engagement, constructive engagement, cooperation, containment, particularly hedging (hedge strategy). Hedging is a derivative of A. Mahan's strategy of "anaconda", which aims to isolate or block China from accessing the raw material bases and warm seas in the South. With the help of the regional states, the circle of anaconda should finally close up around the PRC, reducing its capabilities.

Conengagement strategy designed to solve three main tasks: to keep the expectations inherent in the policy of engagement; not allow China to become the enemy; as well prevent capacities of China from challenging the U.S. interests. The immanent functions of conengagement strategy are continuation of China's engagement, its adaptation to the existing international system, reorientation of Chinese officials on the democratic value paradigms, demonstration of power by the United States in order to undemocratic forces have realized the futility of their challenges.

Although the strategy of "conengagement" is transforming into various forms of influence – "constructive engagement", "responsible stakeholder", "strategic reassurance" – but containment and engagement remain their fundamental principles.

Keywords: USA, China, the strategy of containment and engagement, hedging, constructive engagement, responsible party, strategic reassurance.

Krasnozhen V. R. Modern view on the policy of John F. Kennedy in the context of the confrontation with the USSR (1962).

Statement of the problem. Political changes during the second half of 20th century influenced on the formation of a new world order. Its main features are political and economic confrontations between two nuclear-armed states, the USA and the USSR, and the possible beginning of the Third World War. It was hard to analyse actions of these states and get reliable information, because of the secrecy of some documents and small amount of scientific works. But now declassified documents help to form a new opinion on events of those days.

Analysis of recent research and publications. The article is based on the research of two American scientists, L. Chang and P. Kornbluh, who released the first collection of documents from the U. S. National Security Archive.

Further research was conducted by A. Feklisov, G. Kornienko, S. Mikoyan, Z. Gribkov, A. Chubaryan, O. Khlobustov, A. Dobrynin and others.

Objectives of the article: the conduction of thorough research of the Cuban Missile Crisis and the analysis of John F. Kennedy's policy, using declassified documents from the U. S. National Security Archive website and politician' private archives.

Research and analysis results. Declassified documents from the Pentagon Foundation, the Joint Chiefs of Staff (JCS) and the U.S. Department of State show that the most influential American politicians tried to urge John F. Kennedy to start an invasion of Cuba. The reports of Maxwell D. Taylor contain the detailed information about all possible risks which could arise in the USA during that period. A top-secret Pentagon correspondence describes how to deceive Moscow and convince it of American willingness to attack Cuba.

Conclusion. To sum up, analysis based on new archival documents show that early strategic concepts of the USA interpreted the policy of the American President incorrectly. Most of the declassified documents indicate repeated attempts to influence the further actions of John F. Kennedy. But offensive actions of the USA could lead to the beginning of the Third World War.

Keywords: John F. Kennedy, the USA, the Cuban Missile Crisis, Fidel Castro, Nikita Khrushchev.

Khoma N. M. Political Performance as a Form of Postmodern Social Protest

The article explores the concept of performance as a form of political action-game in postmodern reality. The political performance is analyzed as a new technology of communication in the system "power-society" that appeared in response to the loss of potential by traditional technologies of political communication. It is being proven that performance ideally fits the sociocultural matrix of the present time. It is stressed that political performance has already been embedded as a form of social protest in Ukraine and its effectivity as a technology of interaction (influence) has already been proven.

Virtually all connotations of a performance indicate the existence of an active setout, which engenders the creative act. Generally the creativity of the performance's subject is oppositional to the political government, that's why it doesn't fit within its political stratagems and tactics. The performance should be understood as a creative act of a subject, which is realized in a certain place and at certain time, carries public and demonstrative character, and is being realized through a peculiar dramatized action, visually registered by the audience. The performance is a creative act of a subject, its self-presentation through the conception and action, addressed to a particular audience.

We prove that, though the performance appeared in XX century, its elements have been present in all historical epochs, beginning with the most ancient civilizations. It is argued in the paper that protoforms of the performance were present already in the Antiquity, that means that dramatization has always been an important part of public politics. Thus, we suggest the existence of a profound interconnection between politics and theater.

It has been emphasized that the primary goal of political performance is not the communicative act itself, but the achievement of the audience's attention, since the political choice is often done under the influence of emotions.

It has been specifically stressed on the importance of discerning between political performance and political ritual. If there is a border between the performer and the spectator in political rituals (parades, inaugurations, etc.), such a border is consciously eliminated in the performances and the accent is laid upon the interaction between the scene and audience. It is being proven that the performance is a complex communicative action, in which the role of both the performers and the audience is equally important. The essence of performance manifests itself in its function as a way of manifestation of political ideas and demonstration of the role of its supporters.

Key words: performance, political performance, political communication, social protest, dramatization of politics.

Tsybmal D. I. Structuring the parliamentary opposition and the peculiarities of its functioning in 2010-2013.

In the article "Structuring the parliamentary opposition and the peculiarities of its functioning in 2010-2013" discusses and analyzes the conditions of the political opposition in Ukraine under President Viktor Yanukovich, investigated the problem of interaction between government and opposition, as well as examining the characteristics of the relationship of opposition forces. The publication is a summary and analysis of events in the political field, which characterize the political process in the period 2010-2013.

The author focuses on the issue of strengthening of authoritarian tendencies in Ukrainian politics, and the usurpation of power in the hands of the leader of the Party of Regions - Yanukovich. The article also discusses problems in the functioning of the political opposition in the conditions of domination party in power in the central government and assesses the performance of the opposition forces. The author discusses, in particular, about the persecution from the government's political opponents, as well as the reasons that prevented the consolidation of the opposition in the parliamentary elections of 2012. The article gives examples and evaluation of the ideological confrontation between opposing political forces. According to the author, the main drawback is the inability of the opposition of its leaders overshadow the personal ambitions and accumulate all the forces on the formation of an alternative to the current government. In support of his opinions by leading political scientists assess, in particular, K. Bondarenko and V. Karasev, as well as the results of Political Studies of the Ukrainian Independent Center, according to which in 2013 the opposition forces have not been able either to long-term, nor to the situational cooperation.

The author concludes that the board of Viktor Yanukovich in 2010-2013. negative impact on the development of the institution of the opposition in Ukraine because of the absolute dominance of the party in power, the persecution of political opponents and civil strife of the opposition forces.

Thus, the author comprehensively highlighted the changes in the political field, which occurred after the victory of Viktor Yanukovich in the presidential election of 2010, and also analyzed the problems and the peculiarities of the opposition in Ukraine in 2010-2013. The main value of the

work is reasoned consideration of problems in the functioning of the opposition in Ukraine, as well as focusing on the strengthening of authoritarian tendencies in Ukrainian politics and leveling the role of the opposition in the strategic decision-making at the highest state level.

Key words: political opposition, political forces, power, elections.

SOCIOLOGY

Bogdanova O. The Level and Specifics of Religiosity in European Societies: Does Secularization Theory Have Any Chances for Applicability?

The article aims to offer a basic comparative overview of religiosity in 45 European societies (48 countries and territories) based on data of the 4th wave of the European Values Study (2008–2010), taking into consideration the belief in continued conscious existence after death, religious self-identity, religious exclusivism, and attendance of religious services. In the light of this data, some considerations are offered regarding the applicability of secularization theory to explaining contemporary religiosity in societies of the European continent.

The relatively low level of religious service attendance and a sizable share of faith in reincarnation, despite its absence in contemporary official doctrines of Christianity and Islam, can be interpreted as a refusal of many believers to perceive religious organizations and professional clergy as those who can offer a holistic spiritual truth. The weakening of influence of formal religious doctrines and organizations might be related to emphasis on critical and independent thinking, which appeared in European societies in the context of democratization, economic and technical development, and accessibility of education, which altogether could be summarized under the concept of modernization, as was suggested by Steve Bruce, who is a prominent proponent of secularization theory.

However, on the other hand, the level of economic and democratic developments of societies cannot explain the differences between the levels of religiosity in European societies, since countries of the former communist bloc are among most religious as well as most secularized (i.e. not at all concentrated on one particular end of the spectrum). Moreover, the most secularized countries (territories) in terms of individual beliefs are Eastern Germany and the Czech Republic, which cannot be classified as most modernized. Thus the data suggests that a more plausible explanation might be found if we explore the dimensions suggested by Jose Casanova: the interrelation of the state and religious organizations as well as national and religious identities.

Changes that are happening now in Christianity in many cases could be described in terms of diversification and privatization and only occasionally in terms of secularization. The plurality of religious doctrines and organizations within contemporary Christianity could be the outcome of three circumstances: this religion has existed for a significant period of time by now, it has an immense number of followers, and Christian societies have passed the period of religious coercion provided through state structures (the latter can be referred to as secularization on macro level). Since Christian Churches are no longer interlocked with a repressive state apparatus that could create religious homogeneity by limiting access to alternative information, punishing dissidents and encouraging religious conformism, religious diversification and privatization came into the social arena. However, it is doubtful that either religious diversification or privatization of faith constitute precursors to religious indifference and hence secularization of European societies, as suggested by Steve Bruce.

Key words: secularization, de-secularization, theory of secularization, religious views, religious practices, religiosity in European societies.

Weston C. The national state, modernization and globalizations: The Case of South Korea's Transformation in the 1960s to early 1980s.

The paper examines the rise of South Korea (or the Republic of Korea) with a particular focus on the period of 1961 to 1987 when South Korea transformed itself from an impoverished, US aid reliant, nominal state, still reeling from the destruction of the Korean War of 1950-3, to the rich, gleaming, thrusting, Asian economic behemoth of more recent times. The story told therein is not necessarily one of an effortless passage to greatness and a highly respectable GDP per capita, there were undoubtedly challenges along the way but there is a narrative that South Korea, due in part to its successful industrial conglomerates – the Chaebols, both ruthlessly competitive and highly innovative, combined with solid property rights and inherent entrepreneurship, was set (destined perhaps?) to achieve this deserved status. There is some merit in the above but it was far from the whole story.

Whilst commentators, such as, for example, Evans, have noted the essential role of the Chaebols in the development of South Korea, with the State serving as a key instrument in underpinning the modernization project, this paper seeks to go beyond the surface appearance and

examine other key important events and factors that also lay behind South Korea's successful transformation.

There is the key role of the South Korean army which, in addition to its military role, also constituted a source of political and economic power, particularly in the era of Chung Park Hee.

In addition, there is also the economic role of the rapprochement with Korea's former colonial power, Japan and South Korea's re assumption of its periphery role in Japan's economy, which had been seemingly terminated in 1945 following the latter's defeat by the newly emerging superpower, the USA. South Korea's own development would also closely parallel that of the rise of the American Empire, particularly through its substantial involvement as a key US ally in the Vietnam War – indeed a number of the Chaebols would rise to prominence through their business and commercial involvement in this war.

The winding down of the Vietnam War in the late 1960s and early 1970s might well have had a negative impact on Korea's modernization trajectory but for the increasing trend of the globalization of capitalism, particularly in respect of the inflows of international capital and South Korea's growing importance to Japan as an integral element of its own economic expansion.

The 1973 Oil Crisis led to an opportunity for South Korea as it became a major beneficiary of recycled petrodollars in an arrangement that closely mirrors the triangular trade of the eighteenth century by which the then emerging power, England, benefitted, as noted by Beaud, Gunder Frank, Williams and Wolf.

Thus South Korea's own primitive accumulation of capital throughout the period was an essential ingredient in it realising its modernizing strategy, or ideology.

Finally, the paper will take a brief look at whether "inclusive institutions" were as important to South Korea's modernization as has been suggested or whether other factors were equally, if not more important, in achieving its transformation.

Key words: national state, modernization, globalizations, South Korea.

Kuprieieva I. Theoretical and Methodological Approaches to the Study of Protest Activity in the Western Sociological Thought

In this article the author discusses the main theoretical and methodological approaches to the study of protest activity.

The first try to analyze protests was initiated by theorists of collective behavior. They explained protests in the terms of emotional reaction to situations outside individual's control. They argued that mass protests are always destructive and lead to a breakdown of institutional order.

Later diffusion of different social movements caused an emergence of the relative deprivation theory that assumed a close link between the frustrations or grievances of a collectivity of actors and the growth and decline of protest activity.

Another approach to the study of the protests associated with the name Alain Touraine and was a consequence of the spread of postmodernists ideas in sociological thought. He looks through contention in post-industrial society as the major way to achieve happiness.

Further development of social movements led to their understanding from the standpoint of economic and political theory. It was reflected in the resource mobilization theory. Its researchers argue that in any society there is enough discontent to supply the grass-roots support for a movement if it is effectively organized. That is why protest becomes the usual way to achieve a social movement's goals in the modern political system.

Today resource mobilization perspective still offers an important new insight into the understanding of protest activity, especial in the process of the development and spread of the Internet.

Key words: protest, relative deprivation, new social movement theory, resource mobilization theory.

Martsenyuk T. O. "I'd like my children do not know what is gypsy life": situation of Roma communities in the Ukrainian society.

The empirical material for this research consists of in-depth interviews with Roma people (mainly from Volyn oblast of Ukraine), expert interviews with international human rights and Roma NGO, focus groups with Roma people and Roma NGOs activists (fieldwork was done in autumn 2013).

The results of the measurement of social distance according to Bogardus scale, conducted by the Kyiv International Institute of Sociology in 2013 showed that the level of xenophobia against Roma people is the highest among the other ethnic groups. Despite the large size and long residence in Ukraine, Ukrainian Roma people still are not perceived as the permanent residents.

The "Strategy for protection and integration of Roma national minority into Ukrainian society by 2020" has been adopted by the Ukrainian government in 2013. But experts from Roma rights

NGOs are very critical towards this document, as it lacks proper mechanisms to implement changes; they feel there is little political will to address the problems facing Roma.

Ukrainian authorities do not have any reliable statistics on Roma, as many Roma do not have identity documents. According to the 2001 Census, there were then 47 600 Roma people living in Ukraine. However, the Council of Europe Roma and Travellers Division estimates that the Roma population is much larger, between 120,000 and 400,000.

The research for this study and other studies has revealed that Ukrainian Roma people face regular and systematic discrimination in almost all areas, including access to education, housing services, health care, employment and communication with police. Marginalized groups of Roma population who live in the compact settlements (in Volyn they buy cheap houses in villages for state support of born children) are also illiterate and can't find decent jobs. That is why they are begging or doing some other illegal work (like digging metal for selling).

Key words: Roma, the Roma national minority, public policy, discrimination of Roma.

Melnichenko A., Akimova O. Problems and prospects of electoral sociology in Ukraine.

In this article the authors aim to study to find out specifics of the national electoral sociology and to analyze the negative experience of sociological support election campaigns in Ukraine. The authors are convinced that dominant functions of electoral sociology, among other functions of social science is forecasting and diagnostic.

The study argues that the institutionalization of electoral sociology in Ukraine since independence has started, because in the Soviet Union, this branch of sociological knowledge and practice are unlikely to have development prospects.

An important issue of electoral sociology in Ukraine, which on the surface is rather frequent failures reputable research agencies and famous sociologists associated with the prediction of voting behavior of the population.

The main problems of domestic electoral sociology authors emphasize failure to implement adequate theoretical reflection of existing empirical rather rich.

Moreover, serious methodological problem was a "limited" electoral sociology that empirical dimension focused mainly on pollsters-approach.

To demonstrate some of the problems of modern domestic electoral sociology turn to sociological impacts elections to the Verkhovna Rada of Ukraine, 2012.

Through the analysis of the 2012 election authors conclude manifestations effect «the last minute swing». In addition, the authors raise the issue of interpretation "inconformity" or answers wavering. The article states that as a result of the rise of authoritarian tendencies in society or voter or the sociologist or the customer (which is often a representative of the ruling elite) cannot to provide qualitative sociological information.

Key words: electoral sociology, electoral settings, surveys, forecasting election results.

LAW

Holosnichenko I. P. On the problem of implementation in Ukraine of criminal misconduct and distinguishing it from an administrative offense.

The orientation of the Ukrainian state towards reforming of the administrative and criminal law, and the appropriateness of introducing of a criminal offense are shown. The signs of separation of the administrative offenses and criminal offenses are determined.

It is reasonable to separate these illegal acts on the bases of such criteria as the degree of harm caused by their public relations, the type of the object of the offence, the subject of jurisdiction, the severity and type of penalties provided for by their commission, the subject of the offence.

According to the degree of harmfulness of the offense, high, significant and low levels of social harm can be distinguished. The offense with the low level of social harm can be considered one of the signs of an administrative offense. It is advised to characterize the significant level of social harm as the criminal offense.

It should be noted that in case of a positive solution by the legislator of the introduction of the criminal responsibility for the offense, that must be provided in tort law, it can be included to the latter a number of actions that are now classified as crimes and entail criminal liability, major sign of which is a criminal record. During the introduction of the institute of criminal misconduct it is necessary to conduct the reform of administrative responsibility that will focus primarily on the protection of the rights and freedoms of citizens, as the responsible for a criminal offense, by its

nature, should not entail criminal record as a major sign of criminal responsibility. Moreover, during the commission of a criminal offense softer penalties should be provided.

Kravchuk O. O. Organization of feedback in state property management on the basis of standardization of accounting and control.

Problems of accounting and control over state property are considered in the article. The author examines the state as user of account information from the perspective of a typical large owner. Standardization of accounting and control are very important for the state as the owner like any large owner to providing adequate quality feedback. Paid attention to the issues of standardization of accounting policies, the formation and synthesis of accounting information, the problem of mandatory accounting standard forms. The impact of these factors on the information provision of state property management is revealed.

The author notes that the accounting policies in the public sector should ensure the unity of the procedures, the accuracy and consistency of information about the same types of assets and liabilities. To do this, their availability, use and flow should be considered in the same forms of accounting documents. These forms must be defined, standardized in accounting policy.

Subsystems of state property management at state enterprises, institutions, organizations level should enable the compliance with the relevant standards – accounting and control should be based on uniform principles.

Nationwide registry of state property should be formed and its maintenance should be ensured authorized to exercise control in the sphere of state ownership central executive authority. And it should not be the registry of real estate. It should be real and full register, based on a result of the provision of accounting and monitoring the availability and condition of state property and on the base of common methodological principles.

Golosnichenko D. I. The acquirement of authorities by legislative bodies and executive power.

The definition of authorities and the order of their acquirement by legislative bodies and executive power are considered in the article. The legitimacy of authorities in case of their acquirement by these bodies as well as the origin of authorities from the Ukrainian nation are under attention. The power considered as a characteristic element of authorities and the local government bodies and their official individuals possess such attribute as authoritativeness.

It attests the genesis of this phenomenon, its origin from nation power. Nation as a source of power possesses this power in top extent and as a carrier of sovereignty concentrates main public functions. In civilized civil society they are allocated between country and other institutions depending on domains, on things of competence and on the extent of the obligatory of their authorities. The Main Law of Ukraine defines also the order of government formation. If parliament gets authority concerning the fulfillment of power directly from electors – the citizens of Ukraine, then the Cabinet of Ministers of Ukraine as the as supreme body of executive power receives necessary authority from Verhovna Rada of Ukraine, as it administered to accomplish the laws of Ukraine accepted by Verhovna Rada, having in mind that these laws are not only to define the order of government activity but also to establish its rights, duties and the circle of competence. Hereby, Verhovna Rada of Ukraine delegates the part of authorities received from Ukrainian nation – Ukrainian citizens of all nationalities, expressing sovereign will of nation to the Cabinet of Ministers of Ukraine. State power authorities in the domain of executive power along with responsibility for their fulfillment are allocated in order determined by the Constitution and laws of Ukraine. However, it is important that citizens of Ukraine can directly accredit the bodies of executive power to fulfill certain functions of state government adopting laws by referendum. Therefore in first case the indirect delegacy of authoritative authorities happens, in another – delegacy is direct. Hereby, the general rule of acknowledgement of the legitimacy of authorities to the body of legislative or executive power, or functionary is that they both acquire authorities on the basis of the adherence of all demands of legislation and act in the manner determined in it.

Borets L. V. Legal regulation of the governmental internal control in the Internal Affairs system of Ukraine.

This paper investigates the problems of organizational and legal providing of implementation of the governmental internal control in the system of Ministry of Internal Affairs of Ukraine, whose elements are internal control and internal audit.

The basic principle of the governmental internal financial control is a clear distinction between internal control and internal audit.

The internal audit should determine how to carry internal control.

The basis of internal control is responsibility of head for the management and development of the organ in general.

Internal audit in the system of the Ministry of Internal Affairs is carried out by relevant units of internal audit. The main division of the carrying out the internal audit in the system of Ministry of Internal Affairs is the Internal Audit Department of Internal Affairs of Ukraine.

The object of the internal audit is the activity of the Ministry of Internal Affairs and its territorial bodies of internal affairs, of Internal Forces of the Ministry of Internal Affairs, of enterprises, institutions and organizations that belong to the field of management of the Ministry of Internal Affairs (further – the objects of audit), in full or on specific issues (at various stages), and measures which are carried by the leadership of audit objects for the providing of effective functioning of the internal control system (compliance with the principles of legality and efficient use of budgetary funds, delivering of results in accordance with established goals, performing tasks and plans and keeping the requirements regarding of activity of audit objects)..

Kachura O. A. Concept of administrative procedures of state registration.

The paper clarified the term "administrative procedure of state registration" and made proposals for legislative consolidation.

It is stated that definitions of "administrative procedure" the literature has not developed a single point of view, although the specified term investigated known Ukrainian experts. As for normative fixing of concept of "administrative procedure", it is absent in the legislation of Ukraine.

Suggested definition of administrative procedure: it is part of the not judicial administrative process which includes totality of legally enforceable rules of law to resolve individual administrative cases which carried out by public administration for a clear order and in a certain sequence aimed at achieving certain administrative and legal results and completed taking of administrative act and its execution or signing of the administration contract.

Analyzed the views of scientists and legal definitions regarding the definition of "registration procedure", "state registration". Substantiated that there is no need to provide a definition of state registration of each piece of legislation, which regulates the specified legal relationships, but necessary to legislate the concept of of state registration and basic principles of its holding in the special law of Ukraine.

Offered the definition of state registration - is regulated by the administrative law authorized activities of public administration attestation (confirmation of official recognition) certain legal facts through the commission procedural actions making entries in public registers and issuing of supporting documentation.

According to a study proposed the following definition of copyright administrative procedure of state registration is regulated by administrative law authorized activities of public administration to resolve individual cases of administrative certification (confirmation, official recognition) certain legal facts through the commission procedural actions making entries in public registers and issuing of supporting documentation.

Borets M. V. The concept of administrative supervision in the area of prevention and counteraction to legalization of profits, obtained in criminal way (money laundering).

This abstract explores the nature of concepts: "regulation", "supervision", "state management", "state regulation", "state regulation and supervision in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way (money laundering) and terrorism financing",

State regulation and supervision in the area of prevention and counteraction of legalization of profits, obtained in criminal way (money laundering),- this a system of measures for the prevention, detection and suppression of crime, recovery of the established order and taking the guilty persons in to administrative responsibility, which should be carried out by authorized agencies (the state regulators) and their officials by special methods and legal procedures.

The essence of administrative supervision is expressed in constant observation and specialized judicial verification by the authorized state bodies and their officials of strict implementation of certain rules in the activities of specific legal entities and natural persons - entrepreneurs (subjects of the state financial monitoring).

Chepulchenko T. O. Peculiarities of legal regulation in the countries of the religious right.

In education refers to an emphasis on the fact that the originality of religious legal systems is that they are based on a system of creeds; traditional (conventional) and religious regulation of public relations, with flexible to the ability to adapt to the conditions of development public relations, are constantly changing. The dominyuchoyu normative system is religious.

Religious law appears as a framework for concerted and related regulations of the religious texts; norms caused by their interpretation and specification of common legal norms. The religious right is closely linked with the socio-historical conditions of development of the country, the distribution of world religions sprovodzhualosya adoption of local customs, which in the minds of people joined and began to be recognized religious customs and norms.

The law in the sense of the Roman and Romano-Germanic law in the Muslim understanding does not exist. So, according to the theory of Islamic law state in the person of the ruler of a monarch or in later times, the Parliament cannot make the law, be the legislator. Theoretically, only God has the legislative power.

In the article the legal regulation of the religious legal families is considered on the example of the Muslim legal family, and in particular, according to the doctrine of the four sources of Islamic law: the Quran, the Sunnah, Ijma and kiyasu.

As a conclusion it is emphasized that the peculiarity of the legal regulation for the countries of the religious right, in particular, Muslim countries, is that a legal provision is of secondary importance, and the efficiency of its implementation in legal work depends on the consistency with the norms of morality, religion, custom or tradition. In this regard, social role, content, volume of legal work in different legal systems will be uneven.

Igorova V. S. Regulatory and legal guarantees of judges of courts of general jurisdiction under the Constitution of Ukraine.

Based on the content of the constitutional laws distinguish organic nominal and ordinary laws. With organic constitutional law amends , supplements , amendments to the current Constitution and made an integral part to the text of the Basic Law or added in the form of amendments .

The procedure for acceptance and change most complicated : the order of adoption is no different from the order of the Constitution . Nominally they are constitutional laws, and a list of names that are provided in the Basic Law . These laws are a kind of continuation of the Constitution, their position in the text of the Constitution are not included. This - mostly statutory acts, the main purpose of which - to specify and refine certain constitutional provisions . Examples of nominal law is the Law of Ukraine " On the Judicial System and Status of Judges " .

Legislative guarantees include regulations and other branches of law , including labor, administrative , criminal , information and more.

The priority view of constitutional and legal guarantees of judges of courts of general jurisdiction are legal guarantee that is the body of law by which ensured the rights and freedoms of the judges order their health and protection. Legislative safeguards are rules, principles , legal responsibilities and legal obligations envisaged by the Basic Law states, codes, laws and regulations and international legal agreements.

Daraganova N. V. Authority labour officers of Ukraine.

This article is devoted to the issues related to the analysis of the authority of the State Labour Inspection of Ukraine – the basic element in the Ukrainian state labour protection system and the authority of the labour officers of Ukraine.

The author determines place and role of labour protection in the system of administrative law of Ukraine.

The author determines place and role of labour protection in the system of administrative law of Ukraine.

The theoretical analysis of categories: «labour protection», «observance control of a labour protection legislation», «authority labour officers of Ukraine» is carried out.

The thesis investigates the complex of theoretical and practical problems connected with the realization of control-supervisory activity of labour officers of Ukraine.

Contents of right to the labour protection are specified. In the present study the current state of the legal of labour protection in Ukraine is analysed.

The international legislation of labour protection is investigated.

It has been established that the content and the volume of the labour officers of Ukraine in most cases match the requirements of international acts, although there is a range of disparities associated, in the first place, with the problem of conducting planned and unannounced inspections by authorised labour officers.

Concrete proposals to improve on the legal of relations in the sphere of labour protection in the conditions of market economy are developed.

Keywords: Labour inspection, Labour officers of Ukraine, labour protection, administrative law.

Davidovich I. I., Kipran Y. O. Problems of criminal for murder with the motive of compassion for the victim.

The research of matters of criminal liability for homicide due to compassion is quite problematic today as the effective Criminal Code of Ukraine does not resolve this problem, and the theory of criminal law is rich with ambiguous opinions on legalization of such act on legislative level. The great number of scientific works by domestic and foreign scientists serves as proof of the above.

This article researches various theoretical approaches in a systemic way, related to matters of euthanasia, and generalizes them; it also contains offers regarding improvement of the current Criminal Code in the part of regulation of liability for homicide due to compassion.

The analyzed approaches to possible resolution of the euthanasia problem on legislative level might be useful for other countries with similar problems and assist in its resolution.

The formulated texts of articles which authors suggest introducing to the Criminal Code of Ukraine in the future have a great practical value.

In writing their articles, the authors used works of domestic and foreign scientists who researched this matter.

The article considers types of euthanasia, namely: active and passive, and their subtypes. The foreign experience of resolving this matter has been analyzed, namely, the three main approaches to its resolution have been distinguished: 1) adjudging euthanasia privileged homicide; 2) relating euthanasia to circumstances, which exclude criminality of the act; and 3) including euthanasia into homicide and murder category without mitigating circumstances.

There are also offers on adoption of the law which would supplement the criminal code in the part of regulation of homicide due to compassion, namely, it should contain a procedure of performing the homicide of a lethally ill person upon this person's request; the list of persons or bodies which are legitimate to perform this procedure; as well as other disputable matters which would maximally ensure avoidance of abusing such right.

Lushpiyenko V. M. Regulatory and legal guarantees of judges of courts of general jurisdiction under the Constitution of Ukraine.

The Federal Republic of Germany has one of the most stable criminal procedure laws in Europe. The German Code of Criminal Procedure (CCP) was adopted in 1887 and is now applied as amended on April 7, 1987. It reflects the general ideas of the democratic reforms of criminal procedure that took part in the 19th century. Witness' status in the German CCP is described in Chapter 6 'Witnesses' of Book 1 'General Provisions'. The Witness chapter contain the terms setting out: a witness's rights and obligations, procedure of interrogation of witnesses and certain categories of persons (federal President, MPs and ministers), a witness's oath, compensation as well as legal counsel. One of the main differences of the German law from that of Ukraine is that in the German CCP witness' status is described in a separate chapter specifying their rights and obligations, while in the Ukrainian CCP these are included in 'Other Participants of Criminal Proceedings'. The German CCP does not focus on the definition of a witness as much as in the Ukrainian CCP – this is what makes German CCP really specific as it contains no definitions of the terms used therein. Therefore, the legislator enabled to develop them in the criminal procedural doctrine and jurisprudence. In Germany, 'witness' is most commonly defined by the reference to the definition that was made up by the Supreme Court of the German Empire: 'A witness is the person who, without taking any other procedural position, should inform the judge about the facts such person perceived.' Looking at the German testimony concept we can say that it was created in old times together with the legal process itself, and evolved under the influence of a variety of circumstances, mainly due to the transition from one type of criminal procedure to another.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

*Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 14568-3539 р*

Видання включене до переліку фахових видань ВАК України з
політичних наук, соціологічних наук (№1-05/4 від 14.10.2009р.)
юридичних наук, №1-05/3 від 08.07.2009р.

Видання індексується в інформаційно-аналітичній системі РІНЦ.

Наукове видання

ВІСНИК
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»:
Політологія. Соціологія. Право.
№ 1 (21) 2014

Academic publication

VISNYK
of National Technical University of Ukraine
“Kyiv Polytechnic Institute”:
Political Science. Sociology. Law.

Комп’ютерна верстка Д.Л. Герчанівський

Відповідальний за випуск А.С. Радей

НТУУ “КПІ” ВПІ ВПК “Політехніка”
Свідоцтво ДК № 1665 від 28.01.2004 р.
03056, м.Київ, вул. Політехнічна, 14, корп. 15
тел./факс (044) 406-81-78

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Правила оформлення та подання рукописів до збірника "Вісник НТУУ "КПІ". Серія Політологія. Соціологія. Право", який є фаховим з політологічних, соціологічних та правових наук.

У збірнику публікуються статті виключно за вказаною тематикою, які не були раніше опубліковані в інших наукових виданнях в Україні або за кордоном.

Згідно з Постановою Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» до друку прийматимуться лише наукові статті, які мають такі необхідні структурні елементи:

1. постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

2. аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття.

3. Формулювання цілей (мета) статті;

4. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

5. Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Література подається в кінці статті згідно вимог ВАК (див. Бюлетень ВАК України №3, 2008)

Всі статті проходять незалежне анонімне рецензування, яке організовується редколегією. Редколегія Вісника залишає за собою право відбору поданих для опублікування робіт відповідно до результатів їхнього рецензування.

Обсяг статті – 10-13 стор.

Стаття супроводжується:

- **Резюме** (ініціали та прізвища авторів, назва статті, текст) українською, російською та англійською мовами – шрифт "Times New Roman" (розмір кегля – 14); ключові слова українською та англійською мовами; УДК.

Рефератом англійською мовою (обсяг – 1 сторінка).

Відомостями про авторів - прізвище, ім'я та по батькові (в тому числі англійською), вчений ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, домашня або службова адреси, контактний телефон та адреса електронної пошти для зв'язку.

Текст статей та супроводжувальну інформацію необхідно подавати в електронному вигляді в форматі Word.

Оформлення тексту статті: шрифт Times New Roman, розмір 14, інтервал 1,5.

Відступи: зліва – 2.5 см, справа – 2.5 см, зверху – 2.5 см, знизу – 3.5 см.

- У першому рядку зліва вказується УДК;
- наступний рядок – назва статті великими літерами (розмір шрифту 14, жирний) по центру;
 - наступний рядок – ініціали і прізвище автора і співавторів (розмір шрифту 12, жирний) по центру;
 - наступний рядок – вчений ступінь, вчене звання, посада автора (розмір шрифту 12, курсив) по центру;
 - наступний рядок – назва навчального закладу (розмір шрифту 12, курсив) по центру;
 - через рядок – основний текст статті. Розмір абзацу – 1,25 см.

У кінці статті через рядок подається **список літератури**, в якому необхідно вказати авторів видання, назву, місто видання, видавництво, повний обсяг видання; для періодичних видань – вказати номер видання та сторінки, на яких розміщений матеріал.

Таблиці та рисунки подаються в окремих файлах.

Адреса редакції:

**03056, Київ-56, проспект Перемоги, 37,
корп.7, к. 506 (соціологія, політологія та соціальна робота)**

Тел. (044) 454 94 03

e-mail: visnyk_socio@ukr.net

Київ, вул. Борщагівська 124, корп. 19, к. 322 (право)

Тел. (044) 236 50 53

E-mail: kafedra_tdp@ukr.net

Періодичність – 4 номерів на рік.

Мова видання – українська, російська, англійська.

Анотації українською, російською і англійською мовами.